

Максим Мизов
Политическият нарцисизъм
София
2024

Максим Мизов завършва философия с профил социология в СУ „Климент Охридски“. Професор, доктор на социологическите науки и доктор по философия. Бил е научен секретар на Национален политически институт, директор на Център по исторически и политологически изследвания. Сега е директор на Български антифашистки научен институт. Президент на фондация „Човещина“. Хоноруван преподавател в Славянския университет и в УНСС в катедри „Политология“, а също и в УниБИТ. Работи в сферата на антропологията, етиката, политологията, социологията, етнологията и религиологията. Автор е на 81 монографии (13 от които са в съавторство), както и на повече от 470 студии, брошури, статии в научно-теоретически сборници и списания. Съставител, отговорен или научен редактор на 54 колективни научни монографии и теоретически сборника, посветени на актуални теоретически и практически социално-политически проблеми. Главен редактор е на електронно списание „Политически хоризонти“, както и член на редколегиите на списания „Ново време“ и „Етически изследвания“.

Какво ни разказва Кристофър Лаш за пришествието и възцаряването на нарцистичната култура в съвременните общества? Кои са причините и катализаторите за съвременната нарцистична епидемия според концепцията на Джин Твендж и Кит Кемпбел? Кои са мистериите в същността на политическия нарцисизъм? Какви перфидни и инструментални манипулации върши нарцисизмът с трите измерения на времето? Защо пространството става мишена и легитимационно средство на властовия нарцисизъм? Кои са най-големите жертви на нарцисизма? Защо разкошът и луксът са толкова страстно фаворизирани от нарцисизма? Какви са потайните отношения между хедонизма, аскетизма и нарцисизма? Какви са поколенческите образи на властовия нарцисизъм? Какво се крие зад експлозията на селфманията? Какви са връзките и корелациите между процесите дигитализацията и мощните ескалации на политическия нарцисизъм в публичния и частния живот на хората?

На всички тези и на ред други, твърде интересни и важни проблеми настоящата монография се стреми да даде и то интердисциплинарен отговор. Книгата е предназначена не само за тясно профилирани научни специалисти – политолози, културолози, антрополози, философи, социолози и психолози на политиката, но също за всички, които се интересуват по-системно от потайностите на случващото се в днешните обществено-исторически и социално-политически напрегнати времена в скъпата ни Родина.

**Център за социални, исторически и политически
изследвания
Фондация „Солидарно общество“**

МАКСИМ МИЗОВ

**ПОЛИТИЧЕСКИЯТ
НАРЦИСИЗЪМ**

София • 2024

© Всички права на български език запазени. Нито книгата като цяло, нито отделни части от нея могат да бъдат публикувани и разпространявани под каквато и да било форма без съгласието на автора.

На предната корица е представена забележителната творба на Караваджо „Нарцис над ручей“, рисувана между 1597-1599 г. и намираща се в Палаццо Барберини.

© Максим Мизов, автор, 2024

Рецензенти:

Проф. д.пс.н. Дончо Градев
Проф. д.пс.н. Толя Стоицова

ISBN 978-954-2982-57-9

София, 2024

Съдържание :

Увод.....	6
Кристофър Лаш за възхода на нарцистичната култура.....	9
Джейн Твендж, Кит Кембъл и епидемичният взрив на нарцисизма.....	27
Същност и особености на политическия нарцисизъм.....	45
Времето и нарцисизмът.....	75
Пространството като мишена и средство на властовия нарцисизъм.....	95
Нежните жертви на нарцисизма.....	116
Хедонизмът, аскетизмът и нарцистичните ексцесии.....	145
Селфи манията и нарцистичната еуфория.....	167
Заключение.....	188

В нашата смутна и преломна общественно-историческа съвременност все очевидно, но същевременно и дразнеща масовата психика и общественото съзнание, е тенденцията на ескалация на безцеремонно публично демонстриране на *политически нарцисизъм* както от страна на отделни личности и особено от властови персони, така и от страна на различни генерации, елитарни, или други общности, политически партии, даже от някои държавни и обществени институции. А този вид нарцисизъм обикновено води до много тежки поражения, а понякога и до трагични произшествия, част от които биха изглеждали на съвременниците ни като комедии.

Красноречиво свидетелство за току-що споделеното е и великолепната творба на Огюстен Кабанес и Леонард Насс „Революционната невроза“¹, посветена на изумително оригинален, а и мащабен историко-психологически анализ на Великата френска буржуазна революция от 1789 г. В тази революция абсолютизациите на Човека и Гражданина достигат до непонятни, даже и умопомрачителни висоти, според които *нищо не трябва да бъде по-високо от Човешкото Достойнство*. А това, на свой ред, обуславя вандалското разрушаване не само на църковни храмове или палати на аристократите, но дори и на гълъбарници, чиято височина злостно нарушава публично оповестения императив. В тази исторически небивала и невидана преди еуфория по глорификацията на Хуманизма, същевременно, цената на човешкия живот, особено този на враговете на Революцията, спада до умопотресаваци нива. Затова само за няколко дена и нощи на революционната вакханалия десетки хиляди врагове на Революцията и Републиката губят живота си на ешафодите и гилотините в цялата страна, или като удавени в пробити стотици лодки в Сена и Лоара. Както повелява един от най-знаменитите и, заедно с това, най-одиозните персонажи в тази Велика революция, всеизвестният шеф на полицията Жозеф Фуше², „гилотините ни трябва да работят със скоростта на шевните машини“.

Не е случаен фактът, че все повече изследователи и политически дейци с нескрити притеснения, или с демонстративно афиширано безразличие споделят, че живеем във времена и общества на неудържимо разрастващата се *нарцисистична пандемия*. А според други, нашето време и общество са вече тотално поразени от

¹ Виж Кабанес, О., Насс, Л. Революционный невроз. СПб., изд. Д.Ф. Коморского, 1906.

² Срав.: Егоров, А. Фуше. Ростов на Дону, Феникс, 1998; Цвайг, С. Жозеф Фуше. С., Прометей, 1946.

различни видове *нарцистични епидемии*. При това не става дума единствено за емпирично доказаните увеличения на случаите на различните типове депресии или ескалиращите психични разстройства в глобален, континентален, регионален и национален план. Известно е, че депресиите са органично свързани с разнообразни прояви на нарцистичните субекти, а доста авторитетни международни институции регистрират ежегодно покачване на случаите на различни депресии и психични разстройства сред представителите на различни народи, етнически общности, възрасти и страни. Освен това се и знае, че такива избухвания, динамични и мащабни разпространения на епидемии, или даже пандемии от съответни психични разстройства са *доста отдавна* познати в историята на човечеството и в биографиите на отделни страни. Някои от тях са и много добре теоретически описани, анализирани и обяснени. Като красноречив пример в този аспект може да се визира знаменитият труд на френския психиатър от XIX век Пол Ренияр³. А е твърде отдавна и добре известно, че особено в смутни и преломни исторически времена, или в разтърсени от всевъзможни (социални, политически, културни, икономически и други) катаклизми общества изблиците на нарцистични изяви не само количествено многократно се увеличават, но и качествено (чрез разнообразните им форми и последици) се усложняват, а пък и утежняват нормалното функциониране на публичния и частния живот на хората. И доколкото политиката е доста тясно свързана със ставащото или случващото се в смутни, преломни исторически времена, или в драматично трансформиращи се общества, дотолкова ерупциите в тях на политически и друг вид нарцисизъм не са маловажен, нито лесно пренебрежим феномен, а заслужават много сериозно внимание, но и солидно, прецизно и комплексно научно проучване.

Съвременната епидемия на политическия нарцисизъм се стимулира и от още три допълнителни тенденции в общественно-историческия ни живот. Първата засяга ескалиращата делегитимация на всички традиционни видове политически партии. Тя предизвиква усложняване, противоречивост, конфликтност, естествено или изкуствено създаден хаос в обществата и държавите, поява и все по-често, а и по-

³ Срв.: Ренияр, П. Умственныя епидемии. Историко-психиатрическіе очерки. СПб., Типографія и хромоли-тографія А. Граншель, 1889.

безнаказано проявление на парapolитически или антисистемни формации, които импулсират и мултиплицират разнообразните типове не/политически нарцисизъм.

Разрастването на масови настроения или социални нагласи, че политиката е мръсна работа, неизбежно води до засилване на гражданския и електоралния абсентизъм, рязко увеличение на политическата и моралната дезинтересираност, до гражданско равнодушие и социална пасивност на хората. А те обуславят лесно и бързо, нерядко и безнаказано нарастване на нарцистични субекти и техни прояви.

Втората се отнася до контрастно забелязващата се и ескалираща тенденция в наше време към пряка или косвена дискредитация на парламентаризма, републиканизма и демокрацията. Тя води неизбежно към зачестяване, умножаване, утежняване на пришествията и възшествията по тронове на властта на недемократични, противообществени и антиморални политически режими, лидери и елити, склонни и способни да се възползват от всички екстри и услуги на политическия нарцисизъм.

Третата опасна тенденция касае очевидният исторически възход на различни типове авторитарни политически режими, лидери и елити, които безцеремонно или завоалирано прибегват до зло/употребата на властови прийоми и форми, които стимулират и донякъде публично „оправдават“ потребността от нарцистични прояви.

Когато говорим/пишем за *епидемията* или даже *пандемията на нарцисизма*, следва да имаме и нещо друго предвид. Иде реч за факта, че в историческите простори на последните три десетилетия на XX век не се разнасят само гръмогласните или даже оглушителни *апологии* на съдбовната необходимост от и безграничната ценност на нарцисизма. Колкото и несравнимо по-малки, а и по-слаби да са спрямо тях, в тези простори се чуват и алтернативни гласове, прокламиращи нуждата от вразумяване, ограничение и спиране на вакханалиите на нарцисизма. И сред общия хор на френетизма по нарцисизма един такъв глас е този на датския психолог Свен Бринкман, който прокламира необходимостта от спешно ограничаване и дори отказване от нарцистичните илюзии. Затова препоръчва на хората колкото може по-бързо и по-цялостно да сложат край на епохата на Self-help, неистово рекламираща преследването на съвършенството, хедонизъма, богатството и кариеризма.⁴

⁴ Бринкман, С. Конец эпохи Self-help. Как перестать себя совершенствовать. М., Альпина Паблишер, 2018.

КРИСТОФЪР ЛАШ И ВЪЗХОДЪТ НА НАРЦИСТИЧНАТА КУЛТУРА

Обществено-историческата, социокултурната и психическата тенденция на динамично и мащабно разпространение на нарцисизма се регистрира и публично обявява още преди няколко десетилетия от едни от най-авторитетните научни изследователи в онова време. Като пример за нейното присъствие, значение, констатиране и научно-теоретическо осветляване в сферата на обществените науки може да се спомене твърде популярният през 80-90-те години на XX век бестселър - „Културата на нарцисизма: американският живот в епохата на угасващите очаквания“ (1979) - на *Кристофър Лаш*, който е директно посветен на релефно, а и мащабно процъфтяващата култура на нарцисизма в тогавашното американско общество. Но предизвикалата широка дискусия книга на Лаш е предшествана и от друга негова творба, която също „взривява“ читателските публики - „Убежище в безсърдечния свят - обсаденото семейство“, публикувана в 1977 г.⁵ В нея многопосочно и детайлно се разкрива упадъкът на американското семейство (в продължение на цял век) като естествена последица от ескалиращото отслабване и даже от неудържимата ерозия на контрола в някои много важни жизнени сфери за американците - социалната, държавно-управленската и здравеохранителната област. А основната изследователска цел на К. Лаш в това произведение е да разкрие и обясни причините и феноменологията на особената *нормализация на патологиите*, обусловени от или свързани с повсеместно разрастващия се нарцисизъм, породен от мутациите и упадъка на социалния контрол в тогавашното американско общество и техните противоречиви социокултурни влияния, както и на радикалните и мащабни последици от тези сложни процеси върху жизнения свят на хората. Но интересът към ролята и значението на динамично и мащабно изменящия се и даже пагубно западащ контрол в социума, над човешката личност и индивидуалност се запазва също и в труда му, който е специално посветен на новата нарцистичната култура. В него за методологическа база Кристофър Лаш използва някои вече добре познати в науката парадигми и методи на *психоанализата*, която по онова време е и твърде модерна.

⁵ Наложително е да се посочи, че по същото време са издадени и други творби, посветени също на деликатната тема за нарцисизма: П. **Мърин** Новият нарцисизъм (1975); Дж. **Хуган** Декадентството: радикалната носталгия, нарцисизмът и упадъчността в 70-те години (1975); Е. **Шур** Капанът на самопознанието: потъването в себе си вместо социални промени (1976); Р. **Сеннет** Тиранията на интимността (1979) и др.

Деформациите, амортизациите и дори изчезването на някогашния ефективен социален контрол водят, според Лаш, до особено и крайно зловредно изменение на цялостния социокултурен и екзистенциално-биографичен пейзаж, а и на ценностно-нормативния фон в душевността и жизнените прояви на американците. Изоставянето на някога общовалидните, даже публично рекламираните аксиално-прескриптивни еталони и модели за целенасочено саморазвитие и последователно усъвършенстване на човешката личност и индивидуалност и най-вече на радикалната им подмяна с конюнктурни модни и отчетливо демонстрирани поведенческо-консуматорски умонастроения и жизнени практики неизбежно и стремително водят до неочаквани и даже фрапиращи увеличения на глупавите, инфантилните, невежите и ирационално действащите хора във всички сфери и по всички етажи на тогавашната американска обществена и държавна пирамида. Затова Лаш с нескрита тревога отбелязва и анализира появите на *нови типове невежества*, които в предишните исторически епохи и типове на американското общество практически отсъстват. В новите реалности, обаче, те вече твърде силно обуславят, катализират и мултиплицират дифузията на масовата инфантилност и ирационалност в разни общности.⁶

Менталното, емоционалното и поведенческото *дезертиране* от традиционните американски ценности обуславя динамично и радикално изменение на масовата и персонално-екзистенциалната културна ориентация и проява на хората. То е предизвикано и от все по-нарастващите зависимости на индивида от анонимната, повсеместната и завоалирано действащата бюрокраатизация на почти всички институции в държавата и американското гражданско общество. А тя вече обуславя внедряване и мащабно разпространение на съвсем *нов вид патернализъм*, чрез който дискретно се ограничават и даже елиминират исторически и социокултурно дълготрайно утвърждавани преки форми на влияние над персоналната и масовата психика чрез насилие и принуда, като те тихомълком и незабележимо се подменят от косвени, деликатни форми и доста по-ефективни манипулативни техники на въздействие върху душевността и поведенческите ориентации на американците. Те обусла-

⁶ По този повод се налага да припомним, че Жил Липовецки също акцентира върху специфичната и масова *инфантилизация* на западните общества от този исторически период, респ. на привичния за тях „демографски бум“ на безспорни нарциситични прояви и настроения (виж. подр.: **Липовецки**, Ж. 2001 и 2012).

вят експоненциално формиране и бързо разпространение на съвършено нови културни вкусове, нагласи, стереотипи, трафарети в жизнените светове на тогавашните поколения американци. Успоредно с това, обаче, тези радикални и мащабни промени водят и до неизбежно подкопаване, редуциране, а и дискретно унищожение на автономността и автентичността на хората, до взривно и повсеместно разпространение на отчуждението, социалния атомизъм, консумеризма и социално-екзистенциалния аутизъм сред все повече хора, както и до неудържимо ескалиращи дистрибуции на конформистки манталитети и маниери. Освен това развихрянето на тези опасни процеси или гибелни тенденции водят и до съществени деформации, а понякога до унищожение на творческия потенциал на хората, преобразувайки тяхната духовна енергия и практическа дейност като цяло в утилитарно-потребителски, или отчетливо егоцентрични жизнени проявления. На този особен обществен-исторически и социокултурен фон индивидуализмът, егоизмът, социалният атомизъм, егоцентризмът, самолюбието, мегаломанията, автолатрията, тщеславието и автоглорификацията достигат непознати преди рекордни стойности и небивали висоти в менталността, чувствителността и поведенческите стратегии и тактики на американците от всички социални класи и поколения. А най-страшното и гибелно преобразуване на манталитетите и маниерите на хората се разкрива в радикалната им трансформация от *граждани* с ярко изявена активна жизнена позиция в изцяло консуматорски ориентирани, обсебени, форматирани *клиенти* на всякакви пазарно рекламирани и упорито натрапвани видове стоки и услуги. В подобна, тотално комерсиализирана, силно утилизирана, очевадно меркантилизирана обществена среда и ценностно-нормативно плурализираща се духовна атмосфера нарцисизмът се възприема, осмисля, емоционално преживява и поведенски отстоява като единствен, даже безалтернативен ориентир и най-сигурен механизъм за постигане на успехи във всички жизнени сфери и дейности на индивида, т.е. в публичния и частния му живот. Така не само за обикновения житейски разсъдък и даже предразсъдък, но и за масовата психика и общественото съзнание в тогавашна Северна Америка нарцисизмът се превръща едва ли не в еманация на всичко най-ценно и значимо за субекта, дори превратно и масово започва да се възприема, мисли и оценява едва ли не и като специфичен Архимедов лост, с който може да се постигне абсолютно

всичко в живота на всеки индивид. Затова и апологията му върви непрекъснато, навсякъде и чрез всички институции за манипулиране, контролиране и управление на масовата психика и общественото съзнание - образователни, възпитателни, медийни, културни, политически, икономически, социални и пр. структури на държавата, а и на тогавашното динамично променящо се американско гражданско общество.

Скоростната и повсеместната дисперсия на нарцисизма в абсолютно всички жизнени сфери и дейности на тогавашното американско общество неотвратимо води до аморфизиране, даже и до очевадно преливане, понякога дори до пълно изчезване на съществените разлики между масовата и елитарната култура в резултат на безпрепятствената и сякаш напълно безнаказаната комодификация на всички и всичко в американската държавата и нейното гражданско общество. А всичко това обуславя, в крайна сметка, доста мащабен и скоротечен *регрес* на публичния и частния живот на тогавашните поколения американци, ценностен срив в социума.

Теоретическите „сондажи“ на Кристофър Лаш не подминават и деликатната сфера на езика. За изследователския му пиетет в комплицирана деликатна сфера има съответни обяснения. Част от тях са тясно свързани с факта, че Лаш твори съчинението си в годините на мощното развихряне на *постмодернизма* в живота, политиката, науката, културата, изкуството. Не е тайна, че постмодернизмът свежда почти всичко до мистериите на съответни езикови игри, до особен тип лингвистичен конструктивизъм, де- и реконструктивизъм. А по тази причина Лаш не може да си позволи неблагоприятното да подмине деликатната сфера на езика, т.е. как процесите и тенденциите в живота и практиката се отразяват и по своему кристализират в ежедневието, политическия и научния език. А неспособността особено на младите поколения да вникнат в и проумеят *какво се крие в смисъла и значението* на определени термини, или фрази става като че ли повсеместна, освен това предизвикваща основателна тревога и сериозни притеснения сред изследователите. И, на всичко отгоре, разпадът на социалния контрол и предизвиканите от това следствия обуславят и даже ескалират забележима, но и мащабно разпространяваща се *примитивизация*, дори *вулгаризация* на мисленето и чувствителността на хората. А това, на свой ред, води до рязко и отчетливо забелязващо се покачване на нивото и честотата на употреба на *сексуални* аналогии, метафори и асоциации в ежедневието.

ното говорене, дори и в политическия, а още повече и в политизирания език.⁷ Не е тайна, че най-мощното разпространение, но и рекламиране на сексуализацията на политиката се извършва чрез различните медии.⁸ И неслучайно в анализирания от Лаш нова американска масова култура присъствието, ролята и значението на секса и на разнопосочните му връзки и зависимости с други жизнени сфери и дейности (в т.ч. и с политиката) са от огромна важност за мощната епидемия на нарцисизма.

Кристофър Лаш с нескрито притеснение и горчива критичност отбелязва, че очевидно пренаселващото се с нарцисични типажии американско общество все повече заприличва на отблъскващата *утопия на маркиз дьо Сад*⁹, в която перверзията, неутолимият хедонизъм, безскрупулното и безцеремонно удовлетворяване на пошлите влечения, примитивните нагони, низките страсти и елементарните потребности стават едва ли не напълно приемливи, естествени, закономерни и „морално оправдани“, непредизвикващи протестни и отбранителни реакции, независимо от реалните/потенциалните вреди, които явно нанасят. Ето защо в безпощадните съперничества за постигане на хедонизма и евдемонизма американците са заставени непрестанно и повсеместно да се конкурират във всичко. В този аспект не е изненадваща констатацията на Лаш, че перманентната обсебеност от всевъзможни съперничества по най-различни поводи обикновено изобилно се гарнира с безпардонно и даже шокиращо другите безразличие на нарциса, или с необяснима, доста често даже и съвсем необоснована, а и непровокирана от другите хора, необузdana *агресия*, обикновено предизвикваща много тежки, дори невъзвратими последици.

Култовете към властта, богатството, разкоша, лукса, секса, популярността, мегаломанията и всевъзможните начини за самоизтъкване и налагане на собственото Аз се превръщат не само в емблематични, а даже и в приоритетни за новата масова култура в американското общество от втората половина на ХХ век.

⁷ Сексуалността винаги е играла определена, при това в някои ситуации и доста солидна роля както във вътрешно-държавната, така също и в международната политика (срав. **Александров**, Е. Сексуалният фактор в световната политика. С., Изток-Запад, 2004; **Хакамада**, И Sex в большой политике. М., АСТ, 2009). Особено силна и мащабно налагана е сексуализацията на политическите езици в смутни, преходни исторически времена и радикално трансформиращи се общества (срав.: **Мизов**, М. Политическите езици в „прехода“ към демократия. В 2 тома. С., Авангард Прима, 2019; Мизов, М. съст. и науч. редактор Преходът и политическите езици. С., Авангард Прима, 2019); **Рубин**, Г. Власт, пари, слава, секс. Начин на употреба. С., Кръгзор, 2003;

⁸ Срав.: **Мерскин**, Д. Сексуализацията на медиите. Как и защо ние това правим. М., Гуманитарный центр, 2015.

⁹ Срав.: **Маркиз дьо Сад**, Жюстин, или неволите на добродетелта. С., Народна култура, 1993, а също от него: *Философия в будоара*. С., Славика, 1993.

Интригуващото в тази впечатляваща и солидно дискутирана теоретична концепция на К. Лаш за *нарцистичната култура* е, че той описва и анализира нейното сякаш безпрепятствено и повсеместно, т.е. сред всички социални кръгове разпространение като естествен, закономерен и органичен процес на радикална трансформация на американското общество и неговата тогавашна масова култура. А в този контекст Лаш специално акцентира върху твърде съществените разлики между тази *нова култура* и непосредствено доминиращата до нейното историческо пришествие и възшествие в публичния и частния живот на американците „*култура на конкурентния индивидуализъм*“, изградена върху общопризнатите и фундаментални за много поколения американци ценности на *свободата* и *равенството*, които обаче в новите обществено-исторически условия, реалности, нрави и порядки съществено изменят смисъла, ролята и значението си за частния и публичния живот на тогавашните американски граждани. В основата на тези солидни разлики между старата и новата култура, според Лаш, обаче, стоят редица много опасни процеси, или даже зловредни тенденции, които са провокирани от, или тясно обвързани с упадъка на различните форми и инструментариуми на социалния контрол, както и с възхода, безскрупулността и перфидната репресивност на все по-нарастващата, или даже тоталитаризираща се бюрокрация във всички жизнени сфери на тогавашната американска държава и нейното гражданско общество. Именно тези процеси, тенденции и кардинални изменения предизвикват специфични, многобройни и разнородни трансформации в манталитетите и маниерите на тогавашните американци. Те обуславят доста сериозни размествания и мащабни трансформации в отношенията и корелациите между рационалността и ирационалността, кардинално префокусиране на смисловостта, вкусовете, ценностните ориентации, а оттам и на жизнените навици, привички, трафарети, поведенчески тактики и стратегии на тогавашните хора, социални групи, класи и поколения в САЩ през втората половина на XX век.

Тоталното префокусиране съм персоналното Аз неизбежно и доста често неосъзнато, или подсъзнателно води към мащабно отслабване, аморфизация и дори изчезване на интереса у субекта към колективни, общностни и най-вече към обществено-значими ангажименти, мероприятия и събития, за сметка на хипертрофията на занимания с, а и от полза за личното Аз. Не случайно и редица други автори обръ-

щат специално внимание на размиването, или изчезването на *политическия*, за сметка на *психологическия човек*. Най-отчетливо и категорично това прави Жил Липовецки, категорично подчертаващ дифузията и дори аниhilацията на *homo politicus* от *homo psychologicus*.¹⁰ А даже и нещо повече: Липовецки отбелязва наличието и влиянието на особено и опасно *зомбиране* (на *пси-основа*) на масово възпроизвеждащите се нарцистични типове, което се отразява негативно и на обществото.

Самовлюбеността се превръща сякаш в ненуждаеща се от каквито и да било обяснения, или оправдания. Тя вече започва да се възприема като съвършено естествена и логически подразбираща се *най-висша ценност* на съвременния човек. Дори се стига - колкото и необичайно, странно или даже парадоксално да изглежда, - до крайности - тя да се представя и като съдбовно необходим *Архимедов лост*, с помощта на когото може да се преобърнат и разрешат всичките жизнени проблеми, колизии и тежки конфликти във всекидневното общуване между хората. Както показва Мария Есклапес, обичта към себе си е фатално необходима предпоставка или незаобиколимо условие за обичта към другите. Защото без инструменталните ѝ услуги не може да се постигне нищо в сферата на хуманизма, комуникациите и съвместните дейности.¹¹ А Еми Тран възторжено и безцеремонно публично заявява, че без възприемането на „Книгата за любовта към себе си“, като *най-свещенна* и съдбовно потребна, нищо в човешкия живот не може да се постигне по смислен и полезен начин. Защото само проникновеното осмисляне на дълбоко съдържащото се в нейните послания може да гарантира откриването, а и успешното духовно-подвижничество по верния път към Храма на истината, човешкото щастие и сигурното благоденствие.¹² Ето защо тя следва да бъде настолна книга за разумния човек.

На тези специфични метаморфози или опасни трансформации обръщат специално внимание и редица други автори. Например, Ричард Сенет разглежда обществено-историческия възход на индивидуализма, егоизма, социалния атомизъм и нарцисизма в диалектическа връзка и зависимост с отслабването и дори с *паде-*

¹⁰ Липовецки, Ж. Ера пустоты. Эссе о современном индивидуализме. СПб., В. Даль, 2001, с. 81.

¹¹ Есклапес, М. Полюбите себя, чтобы любить других. Минск, Попурри, 2024.

¹² Тран, Э. Книга любви к себе. Терапевтическая стратегия поддержки и принятия себя. М., Альпина Паблшер, 2024.

нието на публичния човек, с редуцията и анемията на гражданското му съзнание и поведение, с ескалацията на неговата екзистенциална капсулираност, а пък и тотална втораченост повече в частния, отколкото в публичния му начин на живот.¹³ А Мартин Липсет упорито насочва вниманието към процесите на отчуждение, деперсонализация, редуция на автономността и автентичността, деидеологизацията и ред други причини, фактори и обстоятелства, солидно, конюнктурно или дълготрайно предполагащи дистанцирането, а пък даже и бягството на човека от неговите граждански и морални отговорности и, най-вече, от политическите му дългове¹⁴.

Според К. Лаш дълбинните причини за формирането и развитието на подобна радикална и всеобхватна трансформация в полето и битието на културата се крият в друга - също доста отчетливо забелязваща се и динамично развиваща се, - тенденция, която е много тясно свързана с *еволюционния преход на масовото западно съзнание от икономизъм към психологизъм*. Тя е обусловена от осезаемо усещаната се, мащабно присъстваща и силно влияеща криза на традиционните ценности и норми, от изненадващо бързото, повсеместно и безцеремонно пренебрегване, а даже и забравяне на свещените повели на старите традиции и културно-исторически наследства. Освен това, според Лаш, тази много вредна тенденция е обусловена и от много сериозни, или даже необратими противоречия, конфликти и разриви между поколенията, както и от практическа невъзможност *старите да бъдат полезни на младите* със своя богатт жизнен опит и натрупаната в него житейска мъдрост. А девалвацията на ценностно-нормативната значимост на миналото и бъдещето, както и отчетливо инструменталната приоритетна ориентация, или даже безгранична *апология на настоящето*, също има място и играе много важна роля в нея. Към всичко това, според Лаш, задължително трябва да се прибавят и подчертаят и доста сериозните, мащабни, а и неимоверно силно въздействащите процеси и ефекти на *„новия патернализъм“*, който перфидно и тотално заменя предишните исторически техники и практики на разнообразни видове насилия и принуди с много по-трудно осъзнаваемото манипулиране на психиката, съзнанието, поведението и битието на американците в историческия и всекидневния им начин на живот в това време.

¹³ Сеннет, Р. Падение публичного человека. М., Логос, 2002.

¹⁴ Липсет, М. 2016. Политический человек. Социальные основания политики. М., „Мысль“, 2016.

Лаш специално отбелязва, че съвременният му американски капитализъм е създал и многостранно поддържал нова форма на специфичен *безбацински патернализъм*, който се базира на трансформирането на социалния контрол във все по-мощно и настойчиво рекламирана, а и практически утвърждавана *терапевтична цел*, плътно свързана с неимоверно увеличение на присъствието, ролята и значението на *солипсизма* в жизнения свят, мироусещането и светоотношенията на субекта с реалностите. Той категорично подчертава, че за нарцисизма връзките и зависимостите му от солипсизма са органични и фатално важни, понеже за субекта няма друга реалност освен него самия. Затова и потъването на „аз-а“ в нея разкрива естеството и спецификата на псевдо-автентичността и хетерономията му в различни жизнени сфери и дейности. А прехласването по субективното и апологията на субективността са явни и непренебрежими емблеми на всяка постмодерна философия, идеология и инструментална прагматика, независимо от факта, че К. Лаш не афишира и не коментира тези релевантности. Освен това фиксираният от него безбацински патернализъм може да се разглежда и като деликатен постмодернистки аналитично-интерпретативен маньовър, който тихомълком и незабележимо демонстрира иманентния дух на постмодернизма спрямо задължителните от ре- и деконструкцията ревизиране, преоценка, публична дискредитация, публично развенчаване и демонстративна отмяна на *старите авторитети*, както и - обратно, - с привидната, но и твърде настойчива легитимация на всеки размисляващ и оценяващ субект като единствен, несъмнен, но и валиден „еталон“ на истината и полезността.

Колкото до гръмогласното рекламиране и повсеместното легитимиране на новите терапевтични цели, техники и практики, те също имат определено, а и разумно обяснение - постмодернисткия етос залага ва банк на инструментално-прагматичното и утилитарно ценното, като, същевременно, гледа подозрително, а даже и негативно към авторитетните наследства на старата метафизика и херменевтика.

В този контекст всички предишни културни прочети и тълкувания на разнородните и многобройни нарцистични феномени се оказват *вече невалидни*. Затова трябва да отстъпят и „предадат щафетата“ в историческите процеси и тенденции на новите, съвременните такива, които не зачитат нищо старо, а и доскоро властно.

Радикалната и безпощадна смяна на публично толерираните, или даже исторически дълготрайно фаворизираните *ментори* в обхванатото от масова нарцислична епидемия американско общество, според Лаш, се осъществява чрез ескалиращата публична реклама и дори апология на динамично излизащите на сцената на историята и арената на живота всевъзможни експерти, психоаналитици, здравни терапевти, вещи психолози, впечатляващи с уменията си да разкриват интимните тайни психиатри, медийно рекламирани социолози, антрополози, културолози, политолози, коуч треньори и т.н. Всички те безцеремонно изместват, даже буквално „сриват пред очите на всички“ исторически утвърдените и функционирали много десетилетия общопризнати авторитети на политиците, свещениците и учителите. Не случайно Лаш обръща специално внимание и предлага собствен теоретически анализ на факта, че за нарцисличното умонастроение и поведение от много съществено значение са не толкова *наказанията*, колкото *превенциите* и изпреварващите защити от всевъзможните предизвикателства, опасности, рискове, щети и вреди, предполагаемо, или реално идващи от другите хора. А своевременно проявеният *усет* към такива предизвикателства, опасности, рискове, щети и вреди, според нарцислично композираният и житейски проявяващ се субект, се гради основно върху старателното усвояване, а и последователното култивиране на предложеното от всевъзможните експерти, психо-аналитици, ментални или здравни служители, всякакви социални и медийни контактъори. И в този контекст не бива да забравяме, че според постмодернизма интуицията трябва да притежава резервирано място и да играе значителна, ако не понякога и главна роля при ориентацията на индивида. А споменатият от Лаш усет е своеобразна, умело превърната форма на интуитивното, в консистенцията и органиката на което значителна роля има субективното начало.

Критичното отношение на Лаш към индивидуализма, егоизма, инструментализираното позьорство в различни типове - исторически и жизнени, банални или екстремални - ситуации, обаче, не води директно, еднопосочно Лаш към отрицание и преодоляване на капитализма, а по-скоро към неговото възприемане, осмисляне, оценяване като неизменна и непреодолима даденост, с която всеки и всички трябва да се съобразяват в тази преломна, но и, очевидно, изпълнена с новости епоха. И независимо от факта, че Лаш съзира в генеалогията, етиологията и феноменоло-

гията на нарцисизма два (аналитично-интерпретативни) фокуса - единият, отнасящ се до индивидуално-личностните специфики на проявенията му, с когото определено трябва да се занимава психоанализата, а вторият, касаещ социокултурните контури и значения на феномена, с когото пък следва да се ангажира най-вече критиката на културата, - между тях няма балансираност, а като че ли винаги и доста отчетливо доминация и главна значимост за обобщенията в нея има първият.

В този аспект Лаш прехвърля всички реални и потенциални отговорности по практическо справяне с всевъзможните предизвикателства, опасности, рискове, вреди и щети, които са, или могат да бъдат нанесени от страна на нарцисизма върху личностната отговорност, персоналното съзнание, поведение и битие на американците и поколенията им, живеещи през втората половина на ХХ век, а не върху евентуални, или дори задължителни изменения в обществената система на тогавашните САЩ. Тъкмо затова когато, където и колкото настойчиво той да пледира за реформи в сферата, например, на образованието, културата, или медиите, неговите анализи и предложения, в крайна сметка, винаги сякаш опират най-вече до отделния индивид, респективно до неговите желания и усилия да се усъвършенства, които, обаче, не могат реално, адекватно и ефективно да се противопоставят на мащабно ширещите се и тотално доминиращите в обществения живот, по-специално в културната сфера процеси, или даже тенденции. А подобни описания и тълкувания неминуемо пораждат редица противоречия, съмнения, подозрения, колебания и несъгласия с категорично, стростно защитаваната от Лаш аналитично-интерпретативна матрица.

Нещо повече: Лаш твърдо смята, че пораженията в психиката и съзнанието, поведението и битието на американските граждани от „демографския бум“ на нарцисизма в цялото общество и сред всички социални класи, страти, слоеве и пр., не са причинени от *зла умисъл*. Напротив - те са били и са рожба на добронамерени желания и старателни опити на държавата и гражданското общество да лансират и практически осъществят много по-благоприятни социални условия и порядки, които, обаче, сякаш незнайно защо са „избили“ в обратна посока и са обусловили взривове на отчуждението, екзистенциалната херметизация, вглъбяването и обсебването от фикциите на аза, самоизолацията, социалния аутизъм и даже ескапизма сред все по-големи маси в тогавашното американското население. А по този повод си заслу-

жава отново да се прочете и осмисли анализът, които предлага Джеймс Скот за това как *благите намерения и упоритите старания на държавата* могат да, или водят до крайно лоши последици и ефекти.¹⁵ Защото теоретическите сондажи и заключения на К. Лаш водят в такава посока. А именно, че въпреки и независимо от добрите намерения и разнопосочните, мащабните усилия на американската държава и нейното гражданско общество, *сякаш неочаквано* е изникнал проблемът с нарцистичната епидемия в ХХ век, с който, обаче, сякаш вече никой не може да се справи.

Подобна теза, обаче, влиза в *челен сблъсък* с всичко онова, което преди или дотогава Кристофър Лаш предлага като анализ на генеалогията на нарцисизма. От една страна, той визира появата и налагането на особения социален тип на нарцистично ориентирания и ангажиран индивид като закономерна последица от еволюцията на тогавашното американско общество, в което динамично и мащабно текат сериозни разпадни процеси и гибелни тенденции, неудържимо и скоростно водещи към всевъзможни деформации, а даже и към фатални деструкции в сферата на автономността и автентичността на тогавашните американски граждани и поколения.

Например, Лаш с видими притеснения и критичност отбелязва, че светлите идеали и ценности на Просвещението, които са импулсирани в миналото поколения американци, вече не са валидни в практиката. На тяхно място безцеремонно и тотално са се разположили, безнаказано вече доминират потребителските ценности, вкусове и идеали, които мощното нахлуване и господство на *Пазара* е създало, а и наложило. И затова стоковият фетишизъм е изместил, даже и тотално елиминирал фетишизма на Просвещенските ценности, идеали, т.е. свещени завети. В новите времена, реалности и порядки вече единствено популярните звезди могат да бъдат идоли на огромни човешки маси, а отделният индивид се е пристрастил към възможността, пък и дори задължението публично да фетишизира собственото си Аз.

В отличие от Просвещенското визионерство, това на американското или западното общество от втората половина на ХХ век е насочено и даже погълнато изцяло от много опасната замяна на творческата и многостранно развитата личност, бленувана от просвещенските мислители, от консуматорския и масово тиражиран

¹⁵ Виж подр.: Скотт, Дж. Благими намерениями государства. Почему и как провалились проекты улучшения условий человеческой жизни. М., Университетская книга, 2005.

персонаж, които е безпardonно превзел и безскрупулно доминира в американското/западното общество. И който е публично рекламиран, фаворизиран и всячески репродуциран в масовата психика и в масовата култура на тогавашните САЩ.

Лаш с нескрита тъга отбелязва, че вместо алтруистично и хуманистично ориентирания, но и раздаващия се за другите човек, в новите времена и обществени порядки на историческата сцена и жизнената арена се е появил, но и взел *тотално надмошце* егоистично, егоцентрично, меркантилно и консумативно форматирания социален типаж, живеещ с илюзията за автономност и автентичност, каквито няма. Така дилемата „живот за другите или живот единствено за себе си“ е била окончателно решена в полза на втората версия, която се е превърнала в общовалидна, а и в масово практикувана от американците от всички поколения и краища на САЩ.

Престижното, даже вече превърналото се в задължително следване на „последните крясъци на модата“ и пазарно рекламираните „манекени“ на времето и вкуса са обусловили закономерно много сериозни и исторически дълготрайни деформации, немалка част от които с патологичен типаж в масовата психика и индивидуалните съзнания на няколко поколения американци. Не случайно Кристофър Лаш нееднократно споменава фаталната подмяна на нормалността от консуматорската и вещоманската патология, която се е превърнала в доминираща обществено-историческа тенденция и в ясно различима черта на американския културен пейзаж.

Същевременно, от друга страна обаче, той лансира идеи за едва ли не *механично*, кумулативно разрастване на нарцистичните индивиди в обществен план. Това, на свой ред, води до натрапчивите представи, че вече американското общество е станало изцяло обител, а и сцена на конвейерно произвеждани, рекламирани, дистрибутирани и масово консумирани претенции, очаквания и качества на нарцисите. А сред тяхното пъстро, разнородно, противоречиво множество има доста, които са органично свързани с всевъзможни фикции, фантазми, илюзии. Не случайно Кристофър Лаш обръща специално внимание на опасните интимни връзки и зависимости между пазарната вакханалия и радикалните промени в масовата култура, водещи до рискови, даже пагубни трансформации в съзнанието и битието на американците, обусловени от триумфалните нашествия и паради на имагинерното в живота им. Защото, според него, размиването на очертанията и границите между илюзор-

ното и действителното се е превърнало в неотменна и хегемонно проявяваща се черта на тяхното всекидневно мислене и поведение. На тази основа се е стигнало до много съществени деформации и ограничения, даже до опасно семплифициране на персоналният свободен избор на американците, който вече е бил предварително закодиран и дискретно перманентно контролиран, регулиран и управляван от масовата култура и от всичките държавни и обществени институции. И неслучайно Лаш пише, че този избор вече е бил неадекватен и вреден за живота и развитието на индивида въпреки и независимо от факта, че той е вярвал в точно противоположното.

Влиянието на постмодернизма се чувства доста осезаемо и в специално отделеното от Лаш внимание и в теоретическия му анализ на ролята и значението на *иронията* в структурата, функционалността и феноменологията на нарцисизма. Не случайно той отделя цяла глава, в която анализира отношенията, връзките и корелациите между иронията на нарцистичния субект и конвенционално използваните от него форми и техники на цинично отношение и поведение, дори на специфичен ескапизъм, или даже в търсенето на специфични убежища¹⁶ в пеперудените връзки, или в дезертиране от всякакви емоционални ангажименти. Нежеланието за емоционално тясно и дълготрайно обвързване с други хора, според Лаш, е опасен симптом за дълбинно вихреци се страхове и умишлено, често даже и за подсъзнателно, или несъзнателно прикривани *комплекси* на нарцистичните субекти. А крайният негативен ефект от такъв поведенчески етос и патос е неизбежната деперсонализация на нарцистичната личност, неотвратимата и специфичната ѝ духовно-душевна херметизация, екзистенциалното ѝ капсулиране, асистирани от твърде големи претенции, изисквания и очаквания към другите, които *винаги (трябва да) имат някаква „вина“* пред този нарцис. Тази особена, неизбежно присъстваща и одиозно влияеща на субекта вина „основателно“ провокира безразличие и даже наказание от негова страна, които, обаче, непременно трябва да намерят съответни „модерни“ отговори.

Сенките или призраците на безпрепятствено и разгулно ширещият се в тогавашното американско общество дух на постмодернизма ясно се виждат и в засяга-

¹⁶ Впоследствие темата за психичните убежища ще стане една от важните, трайно и широко дискутираните в сферата на психоанализата и психологията. (Срав.: **Стайнер**, Дж. Психическите убежища. Патологическите организации у психотических, невротических и пограничных пациентов. М., Когито-Център, 2010)

нето на деликатната тема за *специфичната театрализация* на обществото и жизнените прояви на неговите членове. В този контекст Лаш се базира на знаменитата концепция на Ги Дебор за *обществото на спектакъла*¹⁷. В това има определен, и то сериозен резон, понеже нарцисизмът органично се нуждае от известна драматичност, от съответна атрактивна и ефективна театрализация, от провокиране и от консумиране на различни публични, или дискретно осъществявани спектакли. Защото самовлюбеното изживяване на желаната или на референтната идентичност от нарцисистичните субекти е практически невъзможно без съответно *атрактивно* проявление, тъй като *себеизразяването* предполага, или дори изисква *впечатляващи* действия, които да привличат непременно колкото може повече, а и по-бързо вниманието, интереса, коментарите и позитивните реакции от страна на другите. Ето защо К. Лаш съобразително предлага на своите читатели, последователи, критици, анализатори цяла глава в бестселъра си, директно посветена на корелациите и колизиите между нарцисистичната култура и зрелищното общество в тогавашна Северна Америка. И това е лесно разбираемо: нарцисът винаги неистово копнее за непрестанни и всевъзможни успехи. А те задължително следва да бъдат „асистирани“ от публична реклама, бърза популяризация и широка известност на техния демиург. Ето защо преориентацията на интереса, културните вкусове, масовите тежнения, настроения и вълнения към жизнените драми на публично известните, популярните звезди в отделни жизнени сфери, конюнктурно рекламираните чрез медиите емблематични, култови персонажи е неизменна, органична част от феноменологията на всяка модалност на нарцисистичния етос и патос. Рекламата, публичната известност и обществената популярност изискват определени *театрални* качества и някаква *артистичност* от нарцисистичния типаж. Затова и отново, макар и в директно неоповестен постмодернистки аспект, Лаш се връща към деликатната тема за неизбежната, дори задължителната за всеки нарцисистичен субект *театрализация*, която в рамките на всекидневната екзистенция на индивида би следвало да възприеме формите на *атрактивно самоактьорство*. Не е случаен фактът, че

¹⁷ За мистериозността, особеностите и ефектите на това перфидно общество виж подр.: Ги Дебор, Э. Общество спектакля и Коментари. М., Опустошител, 2020, също и: Мизов, М. Още веднъж за Ги Дебор и Обществото на спектакъла. В 2 тома. С., Авангард Прима, 2023.

този проблемен фокус е иманентно и органично свързан с постмодернисткия етос и патос, които насочват персоналното внимание и ангажимента на субекта в *две посоки*. Първата към възприемането на парадигмата, че всичко в живота е някаква игра, спектакъл, агонално презентирание на индивидуално-личностните качества. И втората, че всичко в индивидуалния живот и персоналната екзистенция подлежи на ефективна *жизнена поетизация*. А тя следва да е превърната форма на *човешката автономност и автентичност*, на особената и силно впечатляващата им кристализация чрез *индивидуализация*, която магнетично да привлича другите към чаровете на субекта си. Затова и Лаш пише, че всичко около нас - хората, - докато сме *актьори и зрители*, живее в окръжения и отражения на всевъзможни *огледала*, в които се стремим и опитваме да убедим себе си и другите в нашите способности да ги впечатляваме и очароваме, при това избягвайки всевъзможните слабости, или недостатъци, които могат да увредят външните фасони на нарцистичните субекти.

Не е случаен, или произволен, а логичен факт, че Лаш предлага метафората за *човека-огледало* за ключова в анализа му. За да се предпазят от и избегнат нежелани покушения, или вреди, нарцистичните субекти трябва да заложат на своята *изкусителност*, на *богат репертоар от съблазнителни маньоври*¹⁸, които силно да впечатлят, очароват, или даже обсебят изцяло моментните им кореспонденти. (Тези маньоври, обаче, не са плод на истинско творчество, а са отражения на копирането, следването и възпроизводството на господстващия мейнстрийм.) Затова *формата*, а не съдържанието придобива огромна значимост и водеща роля в мисленето и поведението на нарцистичния субект. Впрочем, тази дискретна тенденция и приоритетна зависимост от формата е валидна за иманентността на постмодернистката менталност, сензитивност и прагматика в най-различни видове - обществено-исторически и житейско-всекидневни - ситуации. Публична тайна е, че за постмодернизма *естетизацията* е безусловен приоритет, дори когато трябва да се постига за сметка и във вреда на нравствеността. Не случайно и ролята на *символното* придобива такава фатална значимост в менталитета и маниера на постмодерно

¹⁸ Впоследствие темата за атрактивността, дисперсията на съблазънта, изкусителните технологии и прелъстяването мощно ще превземе териториите на много обществени науки. Достатъчно в този контекст е да споменем поредицата от книги на Роберт Грин, за да се убедим категорично в правотата на тази констатация.

ориентираните и ангажирани хора - „дешифрирането“ на човешките прояви се съобщава преди всичко с и чрез вградените в него кодове. А по този повод си заслужава да припомним за интригуващия анализ на Жил Делёз за радикалната замяна на дисциплинарното общество от това на контрола, в което вече кодовете играят най-главната и фатална роля, за разлика от подписите, номерациите и лозунгите, които са били водещи в реалностите и нравите на дисциплинарното общество, анализирано от Мишел Фуко.¹⁹ Кодировката винаги е олицетворение на някаква тайна парола, на шифър, който не е предназначен за лесно, бързо, масово използване.

Известно е, че в кодовете винаги се спотайва нещо недоизказано, умишлено скрито, дори някаква загадка, която предстои да се разкрие. А постмодернистката деконструкция реално представлява определен тип декодиране или дешифриране на някакви палимпсестови текстове. Не случайно и един от най-знаковите постмодернистки автори - Жак Дерида, - публикува и книга, директно посветена на вкуса към секретите.²⁰ А в културата, в т.ч. и в масовата, винаги има специфично напласвяване и даже прикриване, потъване, или изплуване на определени кодове в зависимост от естеството на ситуацията, контекста и целите на субекта. И в този ракурс нарцистичната култура не прави, а пък и не бива да бъде никакво изключение.

Според Кристофър Лаш, тези радикални трансформации и мащабни замени водят към отчетливо растящо присъствие и мощно разрастващо се влияние на базираната се върху тези две тенденции *нова терапевтична етика*, безцеремонно и тихомълком изместваща исторически познатата, общовалидна и масово практикувана *утилитаристка етика* на западното буржуазно общество от XIX век. Именно тази - преди това исторически непозната и социокултурно неизползвана, - нова терапевтична етика лежи във фундаментите на новата терапевтична нарцистична култура, превземаща безпроблемно и безпрепятствено всички жизнени сфери и човешки проявления на тогавашното западно общество, а така също и на действащите в неговите реалности и порядки разнородни, а пък и многолики *социални типаж*.

Кристофър Лаш е категоричен в заключението си, че дълбинната същност на тези радикални трансформации неизбежно води към *разрушаване на автономия-*

¹⁹ Виж подр.: Делёз, Ж. Post scriptum к обществам контроля.

²⁰ Дерида, Ж. Вкус к секрету. Noodle translate, 2021.

та на тогавашните хора и техните общности, а чрез това към динамично и мащабно производство, възпроизводство, разпространение, влияние и консумиране на губелни последици на разпръскващото се навред в публичния и частния живот на хората *отчуждение*, както и на динамично и масово интерфериране на твърде опасна, зловредна, даже пагубна *ирационалност* в живота на социума и неговите членове.

Лаш е пределно ясен в своето обобщение, че историческата поява и ескалация на тази опасна нарцистична култура е закономерно отражение, неизбежен плод на сложната и противоречива еволюция на западното масово консуматорско общество, в което динамичният ръст на простиращия се (до всички фибри на човешката екзистенция) социален контрол обуславя, канализира и стимулира ерозията и дори загубата на автономността и автентичността на хората. Което пък, от друга страна, е тясно свързано с особен тип *инфантилизация* на хората/общностите. Този духовен, исторически и социокултурен *регрес* на тогавашните западни хора е органично свързан с амбивалентни и доста опасни процеси, обуславящи и катализиращи специфично, масово, интензивно ориентиране към и консумиране на всевъзможни илюзии, химери, индивидуални и масови халюцинации, а и други типове фантазни продукти. Но той е обвързан и с повсеместно, безцеремонно, безскрупулно ориентиране и ангажиране на различни социални типажи с консумацията на *хедонистични* и *евдемонистични модели на поведение*, които временно, конюнктурно и тотално се налагат от пазарните флукутации. Защото ръстът, инструментариумите и ефектите на комодификацията стават все по-фини, по-силни и по-масово използвани.

Опазрявеното на всички и всичко в десетилетията на пришествието, възхода, утвърждаването, интронизацията във властта, гръмогласната и непрестанна реклама, както и тоталната хегемония на *културата на нарцисизма* неизбежно води към изключително тежки последствия и даже непоправими щети, които тепърва ще бъдат адекватно осъзнавани и оценявани от претопените и пожертваните в тази култура американски граждани и поколения. Но оптимизмът е крехък, за разлика от реалистичния скептицизъм и саркастично, трагикомично изявяващия се песимизъм. Затова и Кристофър Лаш не гледа към обществено-историческото бъдеще на страната и нацията си, както би желал страстно, със светла вяра или крепка надежда.

ДЖЕЙН ТВЕНДЖ, КИТ КЕМБЪЛ И ЕПИДЕМИЧНИЯТ ВЗРИВ НА НАРЦИСИЗМА

Кристофър Лаш не е единственият вещ изследовател на генеалогията и феноменологията на динамично и повсеместно разпространяващия се нарцисизъм в западния свят. И преди, но и след него има много авторитетни учени, сериозно ангажиращи се с тази деликатна и сложна проблематика. Като пример може да се визира популярното, а и често цитирано изследване на *Джин Твендж* и *Кит Кемпбел* „Епидемията на нарцисизма“²¹ В него авторите анализират *кои* и *какви* са причините за тази необичайна и сякаш безпрепятствено разпространяваща се в американското и западното общество епидемия, а и кои са начините за справяне с нейните опасности, вреди, щети. Защото, според тях, въпросната епидемия се разпространява с темпове, сродни, равни или даже по-високи от тези на масовото затлъстяване сред американците. А подобно на борбата с масовото затлъстяване, тази с нарцисичната епидемия също трябва да започне от добросъвестното и доброволно признание за това опасно заболяване, за рисковете и вредите, които то обуславя. И не случайно Твендж и Кемпбел изразяват огромната си тревога, че покачването на ръста на нарцисизма е изключително динамично или даже застрашаващо особено след 2000 г. Като красноречив пример те визират, че в проведена през 2006 г. анкета сред американските студенти се установява, че всеки четвърти запитан е съгласен с болшинството пунктове за стандартно измерване на нарцисичните черти на личността. Освен това изследванията показват, че всеки десети американец на възраст от 20 години и всеки един от 16 американеца от всички възрастови кохорти страда от НРЛ (нарцисическо разстройство на личността). Но още по-впечатляващ е фактът, че двамата автори откровенно споделят, че колкото и шокиращи да изглеждат тези данни, те са само *върхът на айсберга* на проблема и феномена. Впрочем, това не е единственото изследване за разпространението на нарцисизма, защото Твендж и Кемпбъл лансират, а и интерпретират данните от много други емпирични проучвания, директно или опосредствено засягащи деликатната тема за генезиса, естеството, спецификите, начините, формите и мащабите на разпространението на нарцисизма в съвременния свят и различни култури. В този аспект заслужава внимание и позитивна оценка фактът, че идеите на двамата автори не са плод само на

²¹ Твенге, Дж., К. Кемпбел Епидемия нарцисизма. Жизнь в эпоху избалованности. М., 2024.

абстрактно теоретизиране, а солидно подкрепени от данните и анализите на 24 демокоскопски изследвания, в които са анкетирани повече от 39 милиона американски граждани, в т.ч. хора от шест поколения, живеещи в периода 1922-2020 г.

Според двете американски изследователки, рисковете от дифузията на нарцисизма в западните общества са даже още по-големи, защото оказват колосално влияние и на ненарцистичните хора, динамично пристрастявайки ги към ценностно-нормативните еталони, високо котирувани и публично демонстрирани от нарцисите. Не случайно знаменитият квартет от ценностите „*пари, успех, слава, гламур*“ се възпява еуфорично в изключително популярен танцувален трек, чрез което всички други ценности са тотално дискредитирани, или буквално практически унищожени. А знаменитият хит на Уитни Хюстън за свърх-приоритетността „да обичаш себе си“ се превръща едва ли не и в неофициален национален химн за няколко поколения. Така популярността на нарцистичните мотиви, обяснения, а и оправдания на човешкото поведение, обладано тотално от пошли конsumerистки страсти и аморални нагони, се разпространява навсякъде - по вертикал и хоризонтал - в западното общество и се превръща в специфичен ключ за обяснението на всичко в бясното ежедневие. От върховете до подземията на обществената пирамида, според авторките на въпросния бестселър, с шуметна скорост и като лавина се разпространяват клиширани или спешно и конюнктурно префасонирани нарцистични доводи, но и аргументи за всевъзможните отклонения от традиционните ценностно-нормативни кодове и пр.

Основната цел на интригуващия теоретически анализ на Твендж и Кемпбел е не да се вторачат в сферата на психично болните от НРЛ (нарцистично разстройство на личността), а да се ангажират с наблюдението, описанието и тълкуванието на нарцистичните симптоми сред *нормалните хора* в американското общество. И тъжното им заключение е, че този масово разпространен „нормален нарцисизъм“ е много по-опасен по своите последствия и влияния от клиничния, защото е неимоверно по-разпространен и несравнимо по-мощно въздействат от клиничния. А ориентацията на и апологията в американската масова култура на самолюбването са довели до колосално масово бягство на хора от всички страти от реалностите в света на грандиозните и съблазнителни илюзии. Дори немалко от съвременните конфесии или новите духовни практики бързо и конюнктурно са се пренасочили към

пиковата тема и ценност - нарцисизма, - и са започнали неистово рекламиране и даже апологетизиране на самолюбуването на всеки. Това е предизвикало страшна, неудържима и даже гибелна лавина от фалшификации във всички жизнени сфери.

Твендж и Кемпбел дори смятат, че една от главните причини за провокирането и размаха на финансовата криза от 2008 г. и „спукването на балона“ с ипотеките, е нарцисичната самоувереност на кредитополучателите, че могат да си позволят по-скъпи жилища от тези, които реално могат да изплатят, но и от прекомерното самомнение, както и безграничната и хронична алчност на кредиторите.

На въпроса за причините Твендж и Кемпбел посвещават *четвърта глава* в труда си. Там ясно и категорично посочват, че 70-те години на ХХ век са времето, изиграло *главна роля* за тенденцията на възхода и господството на нарцисизма в американското общество. А в основата на епидемията на нарцисизма лежи неистовата потребност на американците да се *самолюбват*, която не е била фундаментална и общовалидно възприета културна ценност, още по-малко фетишизирана в предишните времена от историческата биография на САЩ. През 50-те години на ХХ век е била невъзможна и даже шокираща идеята, че всеки трябва да заобича първо и най-вече себе си, преди да заобича някой друг, или че „да бъдеш себе си“²², но и да си различен от другите е изначална и абсолютно задължителна опция в самосъзнанието на американеца. В следващите десетилетия традиционните представи са били силно разклатени, публично дезавуирани, ескалиращо измествани от нови митологеми, в които самолюбуването е придобивало динамично растяща относителна тежест, невероятна смислова важност и изумително поведенческо значение в историчността и всекидневието на огромната част от американците. А масовото разпространение на нарцисизма (чрез титаничния взрив на самолюбуването) е провокирало редица тежки, даже и разрушителни последици за цялото общество, защото е обусловило откъсване от действителността и тотално обсебване от илюзиите. То е предизвикало и огромно „цунами“ в публичния и частния живот на амери-

²² Книжните пазари по света всекидневно се зареждат с нови и преиздавано стари издания, посветени на темата как и защо човек трябва „да бъде себе си“, да опазва и доказва себе си във всевъзможни ситуации (виж напр.: **Залого**, А. Любовь к себе. 50 способов повысить самооценку. М., Кофебук, 2024; **Найт**, С. Просто будь СО-БОЙ. Забей на перфекционизм и преврати изъяны в достоинства. М., Эксмо, 2019; **Хей**, Л. Стань счастливым за 21 день. Самый полный курс любви к себе. М., Эксмо, 2016 и др. под.)

канците на фалш с всевъзможни произходи и разнопосочни последствия. Фалшът, престореността, инструменталната подправеност и други такива феномени стават едва ли не *задължителни аксесоари* от менталните арсенали и поведенческите реквизити на американците, за които вече е фатално, или екзистенциално важно и *как изглеждат, как ги възприемат*, а не толкова *какво и защо са те* в действителност в различни типове - исторически, или пък всекидневно-житейски, - ситуации.

Твендж и Кемпбел, обаче, предупреждават, че справянето с изкушенията на нарцисизма е много сложна и трудна задача, тъй като се подвизава под различни визии и формати, а и има твърде много нюанси, които са доста трудно различими. Ето защо не всичко, което външно прилича на или опира до високата самооценка и материалистическия стил на мислене и поведение, е реципрочно на нарцисизма. В този ракурс е важно да се знае, че има немалко жизнени ситуации, при които чувството за достойнство на личността може да се възприеме и оцени погрешно като неопровержим симптом за прекалено висока, в т.ч. дори нарцистична самооценка.

Двете авторки специално отбелязват факта, че ако в началото прокламирането на самолюбуването е било цялостно и пряко обвързано с терапиите на деца на алкохолици, или на такива с психически, или семейни травми, то впоследствие е напуснало тези кохорти и се е разпространило навсякъде в западните общества. И за тази ескалация и мащабна дифузия на нарцисизма огромна роля са изиграли и новите технологии, както и меркантилното и конюнктурно преориентиране на пазара, който е видял в самолюбуването невероятно изгодни козове за бързи печалби. Масовата култура и медиите също (моментално) са се преориентирали на „новите вълни“ на нарцистичната еуфория, като съществено са помогнали за влиянието ѝ. Нещо повече, те са имали огромен принос за разпространението и утвърждаването на самохвалството сред американците по всякакви поводи, навсякъде и постоянно. А публичната демонстрация на превъзходство по всевъзможни проблеми и начини се е оформила като задължителна част от манталитета и маниера на американеца. В този контекст Твендж и Кемпбел отбелязват, че прекомерното и непрестанно фиксиране към Аз-а и безцеремонната апология на личностното его са се превърнали във водеща стратегия на саморегулацията на човека, отбелязана точно от учените. А успоредно с тази одиозна тенденция изследователите вярно са констатирани

динамично ескалиращ и отчетливо мултиплициращ се ръст на всевъзможни оправдания за притежанието и експлоатирането на нарцистични поведенски репертоари. Тоест, успоредно с нарцистичната епидемия в американското/западното общество се е разрязявала, усложнявала и утежнявала огромна и повсеместно действаща буря от всевъзможни оспорвания или опровержения спрямо научните дискурси за нея. Не случайно в практиката конвейерно, мощно, а и безпардонно са се инфилтрирали най-различни евфемизми, зад които да си прикрие истинският лик на нарцисизма. Например, опасната склонност на нарцистичните лица към поемането на рискове все по-често и умишлено се е представяла и обяснявала като напълно основателно убеждение, желание и даже задължение на индивида да отговори своевременно и ефективно на повсеместно ширещата се конкурентност във всички жизнени сфери.

Категоричното мнение на Твендж и Кемпбел е, че нарцисизмът винаги е опасен симптом и оръдие за реализация и публична възхвала на мним, а съвсем не за действителен - заслужен, а и постигнат в унисон с персоналните качества, - успех. Аналогично е положението и относно публично афишираната известност, масова популярност на фигурата, идеите и делата на нарцистичния субект. Изследванията са показали точно обратното: срещу мнимата популярност на нарцистичните ръководители се изправила като мощна гранитна стена реалната популярност на авторитетни ръководители, които не са се отличавали с високи самооценки или хвалби.

Подобно фрапиращо „разтваряне на ножиците“ между неоснователните или крайно завишените самооценки на нарцисите и умерените, реалистични преценки за личностните възможности и качества на различни корпоративни ръководители е валидно и спрямо въпроса за истинското, или за фалшивото лидерство на нарцисите.

Очевадното или добре завоалираното присъствие, а и влияние на фалша в немалко случаи води до странни, понякога дори амбивалентни комбинации. Например, на явно натрапчива употреба на политикокоректен език с умишлено акцентирана толерантност, в която, обаче, често може да се забелязва и арогантна, брутална, даже безпардонна лексика и войнствена семантика, които легитимират, но и мултиплицират *насилието над другия* в разнообразните комуникативни актове. Не е случаен фактът, че колкото повече нарцисизмът се е разпространявал и налагал в американското/западното общество, толкова по-често и по-опасни изменения са

се осъществявали и в сферата на политическите, а пък и на разговорните езици, в които нарцисизмът е превземаан все по-големи семантични и семиотични ареали.

Разобличителни за подобни експлоатации на двойствен език са, например, интересните анализи на Ж. Липовецки и Б. Боймерс за сферата на литературата и драматургията²³, в които се показва как *насилието* може да дефилира и триумфира под различни одежди и названия, които не са адекватно разшифровани от хората.

Насилието над другите понякога може да бъде провокирано или реализирано даже само чрез присъствието на нарцистичната персона. Заради личния си предишен горчив опит или поради знанията за неприятни ефекти от такова временно пребиваване заедно с нарцистичния субект на определени лица дори само телесното му присъствие може да „произвежда“ одиозни впечатления, усещания и емоции, т.е. да се възприема като провокация, или насилие, даже ако той да не върши нищо. Както оригинално разкрива Ханс Улрих Гумберт, „*производството на присъствие*“ може да има поливалентни значения и ефекти върху другите в такива ситуации.²⁴

Авторките на разглеждания труд специално отбелязват и зловредното влияние на нарцистичната епидемия върху много важни жизнени сектори и дейности. Те подчертават, че еуфорията и мащабната интерференция на нарцистични стереотипи на мислене, чувстване и поведение са обусловили неправомерни и фатално отразяващи се на статуса на огромни човешки маси нарушения на обществения договор. Така например стои въпросът с *пенсионното осигуряване*, което във времето на възхода и апогея на нарцисизма е било тотално прехвърлено върху индивида и меркантилно, аморално и обществено-вредно дистанцирано от задълженията и отговорностите на предприемачите, работодателите и държавните администратори. Аргументът в случая е бил, че всеки може, трябва сам да се грижи за бъдещето си, защото в противен случай опекунстването от страна на държавата и работодателите щяло да подрони самочувствие и отнеме от собствените му права и свободи. По аналогичен перфиден, а даже, по-точно, перверзен начин се е описвала и тълкувала и фалшивата демократизация в публичния и частния живот на американците,

²³ Липовецки, Ж., Боймерс, Б. Перформансы насилия. Литературные и театральны експерименти „Новой драмы“. М., Новое литературное обозрение, 2012.

²⁴ Виж подр.: Гумбрехт, Х.У. Производство присутствия. Чего не может передать значение. М., НЛЮ, 2006.

западните граждани/поданици, според която лоялността към властниците, или собствениците можела да се коригира и намалява съобразно нарцисличния тонус и пр. Успоредно с това, държавата е можела и следвало адекватно да реагира на бума на нарцисизма в обществото като е прехвърляла все повече от своите отговорности и задължения върху плещите и съдбата на отделния индивид, или гражданин, обяснявайки и оправдавайки такива актове и реформи с нежеланието, даже с опасността личността да бъде заплашена с отнемането на персоналните ѝ свободи/права в различни жизнени сфери, а и дейности, обвързани с нарцисличната ѝ самооценка и пр.

Значителен принос за ескалацията на нарцисличните манталитети и маниери има и експоненциално разпространяващото се във всекидневието на западните хора убеждение, или по-скоро предубеждение, че колкото по-забележими са, толкова и по-големи шансове за реализация имат техните интимни помисли, лични планове. Затова, според двете американски изследователки, търсенето на внимание от страна на всевъзможни - реални или потенциални - масови аудитории е станало „категоричен императив“ в мисленето и поведението на американците/западняците. Защото *повишеното внимание* е било солиден фактор, а и сигурен гарант за повишаване на самооценките, самочувствието и самомнението на неговия притежател. На свой ред, увеличеното внимание е трябвало да импулсира още по-големи апетити у нарцисличните типажки (или персонажи) към *видимост* в публичната среда, а тя - по обратен начин - да обуслови бумерангов ефект спрямо вниманието на субекта.

Според Твендж и Кемпбъл, кардиналното изменение в съотношенията между фундаментално постулираните в Американската конституция ценности на свободата и равенството е предизвикало съществени трансформации в манталитета и маниерите на американците. В предишните исторически времена американците са залагали солидно на толерантността, а не на самолюбването, импулсиращо в нашата съвременност бум по нарцисличния прехлас. Тогава американците са се сравнявали и оценявали с другите по съвсем други критерии, за разлика от следващите времена и обществени нрави, реалности и отношения през и след 70-те години на XX век, когато самолюбването и това да бъдеш *различен*, да те считат за *особен*, *уникален*, неприличащ на другите, неповторим, или „*да си себе си*“ на всяка цена се превърнало в главна *фикс-идея*, едва ли не и основен ригоризъм на американците.

В нашата съвременност пандемията сред американците „*да обичат да обичат себе си*“ се е превърнала сякаш в непреодолима и пагубна за тях напаст. Ако в миналото индивидуализмът се е обвързвал плътно с отговорността, то в десетилетията след 70-те от XX век тази корелация силно е ерозираща, а даже и видимо изчезвала. Еготизмът, егоцентризмът са хипертрофирали до безумни крайности. Индивидуализмът и егоизмът вече не признават никакви ограничения или пречки, а се считат едва ли не като най-безспорни критерии за *модерност* на съзнанието, чувствителността и поведението на субектите им. Да налагаш собственото си „Аз“ над другите, независимо от морално-етическите или психическите ефекти на такова поведение, за масовия американец вече е било нещо като категоричен императив, който трябвало да се следва безпрекословно, неотклонно, последователно. Затова бумът на нарцисизъм в тези и следващите десетилетия на XX век не се е комбинирал с чувствата за отговорност, нито с някакви социални или морални задължения към общностното/общественото цяло. И, ако в миналото американците са базирали самооценките си върху положените от тях усилия и постигнатите успехи в конкретни начинания, то през втората половина на XX век те вече са били погълнати изцяло от самолюбуването си, възхищавали са се най-вече на личността и индивидуалността си независимо от положените, или даже въпреки неположените от тях усилия и съответно постигнатите, или нереализираните чрез тях успехи. А и военно-временните реалности доста солидно са възпрепятствали и силно ограничавали появата и разпространението на масови вкусове към самолюбуване в публичния и частния живот. Не е без значение и фактът, че докъм 60-те години на XX век колективните ценности и начинания са имали огромно значение и масово разпространение. След това, обаче, според Твендж и Кемпбел, флагът на самолюбуването (т.е. на нарцисизма) е започнал постепенно, а и все по-неудържимо да се вдига. И предстоящият *трагизъм*, обусловен от нарцисистичната самовлюбеност, се дължал на *фаталните разминавания между нормалната самооценка и прекомерно завишената самооценка* на личностните възможности, заложиби, качества и дела на американците.

В теоретически план *апологията на самооценката* започва през 70-те години на XX век, когато (в 1969 г.) в САЩ се публикува книгата на съратника и тайния любовник на Айн Ранд - Натаниел Брандан, „Психология на самооценката“. В нея

категорично се застъпва тезата, че самооценката е много по-важна за човека от оценките, давани му от другите хора. Нещо повече - Брандан дори твърди, че самооценката е *най-важният фактор* и най-ефективният инструмент за постигане на фундаментално щастие.²⁵ А във всекидневен контекст самооценяването се обвързва тясно и с все по-мощно налагащата се практика сред американците през 70-те години да се вглеждат, да търсят себе си, да открият кое и какво им дава възможност „*да бъдат себе си*“.²⁶ В този ракурс се стига даже и до някои парадоксални аналогии: нарцистичните самовглъбявания и самопознания се започват да се сравняват или даже оприличават с митарствата на Исус и Буда в стремежите им да опознаят по-задълбочено себе си, както и света, хората, а пък и религиозността.²⁷

Необоснованите свръхоценки раждат набъбващи убеждения в нарцистичния субект, че може и трябва да си бъде *самодостатъчен*, че не му е нужно съжителство, общуване с други хора, нито загриженост за тях. На тази база избухва мощна епидемия на *самотно екзистирание*, а нарцистично композираният и шумно рекламиран „*живот-соло*“ постепенно добива и масови размери - особено в нашата бурна и преломна обществено-историческа съвременност. И, както интригуващо показва Ерик Кляйненберг²⁸, самотното екзистирание се превръща в масово практикувано, даже в съвършено нова, исторически непозната в миналото реалност, която е обусловена от различни причини. То вече не е плод на случайно или неподвластно на волята на човека стечение на обстоятелствата, а е напълно съзнателен, целенасочен и доброволно възприет, трайно отстояван начин на живот в обществото. За неговото формиране, утвърждаване и публично легитимиране важна роля и съдбовно значение имат редица фактори: новите модели на живот в урбанизираните поселения, най-вече в големите градове; либерализацията в междуполовите отношения, еманципацията на жените, явно или незабележимо протичащото дистанциране и отчуждение между поколенията; осезаемото увеличаване на продължител-

²⁵ Срав.: **Бранден**, Н. Самоценка. Шест столпов фундаментално щастя. М., Манн, Иванов и Фербер, 2023.

²⁶ Императивът личността „да бъде себе си“ обаче тайно разкрива действието на различни вътрешни, интимни съмнения, колебания, страхове или опасения, че субектът е *отчужден*, поради което обикновено се представя в съответни, разнородни по произход и същност, но така също и твърде многобройни, а и *изопачени форми*.

²⁷ **Твенге**, Дж., К. **Къмпбелл** Епидемия нарциссизма..., с. 55.

²⁸ Виж подр.: **Кляйненберг**, Э. Живот-соло. Новая социальная реальность. М., Альпина нон-фикшн, 2014.

ността на живота на хората в развитите западни страни; технологичните революции и цунамито от всевъзможни иновации в почти всички жизнени сфери и пр. А по този повод е много важно да се отбележи, че животът-соло за съвременните нарциси не само, че не е труден или нежелан, но дори е - тъкмо обратното, - желан и пълен с всевъзможни удоволствия и разнообразни наслаждения, гръмогласно и непрестанно рекламирани и всячески налагани от циркулиращия в социума мейнстрийм.²⁹ И дори нещо повече: неистовото визионерство по единично, посветено на всевъзможни удоволствия и необвързано, индивидуално екзистирание се превръща едва ли не във всеобща нова масова гражданска религия. Или в общовалиден култ, който с неподозирана скорост и мощ започва да привлича все повече адепти, съмишленици и верни поклоници. Не случайно Ники Васкес издава своя бестселър „Солософия. Наука на любовта към себе си“, предизвикал и твърде бурна дискусия сред читателските и изследователските публики в редица западни държави³⁰.

Нежеланието за обвързване - не само за брак, а и за трайно приятелство, - се превръща в специфичен императив за жизнедейността на нарцистичния субект. На практика се осъществява трудно разбираем *парадокс*: колкото повече нарцистичният субект се затваря и изолира в себе си, толкова повече държи всички други да са отворени към него, да се интересуват, да го хвалят и следват. Това много често „избива“ в особен тип патологични комплекси, а и доста странна компенсаторика.

В този контекст си заслужава да се напомни, че Кристофър Лаш също акцентира на все по-широкото практикуване на такива модели на емоционална необвързаност, или даже бушуваща алиенация, водещи до серизни и тежки последствия.

Най-страшното, според Твендж и Кемпбел, е, че нарцисизмът може да бъде не само индивидуално-личностен атрибут, но че той може да се препредава от поколение в поколение като *опасен вирус*, имащ множество начини и средства за проникване, но и стимулиращ дисперсия на инфекцията, отслабваща имунитета, т.е. фатално разрушаващ автономността и автентичността на индивида, който, обаче, живее с точно обратни мисли, т.е. с илюзиите, че е независим и неповторим.³¹ А

²⁹ СРАВ.: Мэтьюз, Дж. Жизнь в стиле соло: как жить одному и наслаждаться этим. Минск, Попурри, 2019.

³⁰ СРАВ.: Васкес, Н. Солософия. Наука о любви к себе. М., АСТ, 2022.

³¹ СРАВ.: Твенге, Дж., К. Кэмпбелл Эпидемия нарцисизма..., с. 32.

унаследяването на нарцистични ориентации, нагласи, качества или привички се осъществява не само фило, а и онтогенетически, в т.ч. чрез влиянието на родителите. Не случайно има много психологически, психиатрични и психоаналитически изследвания, пряко ангажирани с теоретическото анализиране и обяснение на влиянията на нарцистичните родители, както и на специфично половите въздействия на майката, или бащата, идентифицирани като нарциси, върху формирането и развитието на личността и индивидуалността на техните наследници.³²

На базата на социокултурната наследственост усвояването, а и препредаването на нарцистични образци на мислене, чувстване и поведение от родители на деца не само облекчава и мултиплицира, но, същевременно, „циментира“ поколенческото унаследяване на феномена, превръщайки го в иманентно присъщ и жизнено необходим за следващите генерации, особено в масовото и потребителско общество, в което нарцисизмът постепенно става едва ли не даже и аксиално „вечен“.

Твендж и Кемпбел са категорични в преценката си, че Северна Америка винаги е била *индивидуалистична нация*, макар че отначало тя е била основана върху идеите за персоналната свобода, разбираана преди всичко като независимост от тиранията и фундаментално равенство - все ценности, които, обаче, през втората половина на ХХ век са изгубили своята значимост. Вместо тях, на предна линия са излезли и са добили първостепенни роли публични, а и екзистенциално-личностни значения ценностите на *самолюбването* и *себеизразяването*. Те са довели и до крайно негативни, ужасни резултати.³³ Защото във времето на разгула на консуматорския материализъм нарцисизмът се е оказал специфична „*бърза храна за душата*“, имаща прекрасен вкус в краткосрочна перспектива, но впоследствие водеща до ужасни последици³⁴. А по този повод си заслужава непременно да се отбележи, че изборът на Твендж и Кемпбъл на подобна метафора (fast food) е твърде показателен и за онова, което вътрешно се съдържа в консистенцията на нарцисизма, но така също и как то впоследствие влияе на хората, а пък даже и на обществото.

³² Виж подр.: **Араби**, Ш. Взрослые дети нарциссов. Как исцелить травмы и научиться строить здоровые отношения. М., Манн, Иванов и Фербер, 2023, а също от нея: 2021. Токсичные люди. Как защититься от нарциссов. М., Манн, Иванов и Фербер, 2021; **Крисберг**, К. Взрослые дочери матерей-нарциссов. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024.

³³ Срав.: **Твенге**, Дж., **Кэмпбелл**, К. Эпидемия нарциссизма..., с. 59.

³⁴ Пак там, с. 219.

Нарцисизмът винаги и навсякъде, където пребивава, изисква съперничество, борба, стремеж за доминация и пр., които са негови иманентни характеристики и специфики априори, по презумпция. И в тогавашната съвременност, те не могат да бъдат пренебрегнати, нито напълно отстранени, според Твендж и Кемпбел.

Конкуренцията във всички жизнени сфери, обаче, генерира, но и катализира по изумителни начини и в невероятни форми *ескалирането* на нарцисистичния етос. Нещо повече, *съперничеството* навсякъде, а и във всичко се възприема и оценява от американците като неотвратима, дори задължителна предпоставка, незаобиколимо условие, неизбежен фундамент, единствено поле, неотклонна цел, ефикасно средство и твърда гаранция за неистово желанието за *успех*, който трябва да лежи в основата на тяхното *самолюбване*, което често е тясно свързано и с мощна *самореклама*. А когато всеки индивид започва неистово, непрестанно да се саморекламира, тогава вече и нивото на конкуренцията неминуемо се повдига. Това на свой ред пък води до още по-голями разхищения на сили за авторекламирање, също както и за покачвания на изискванията, или за стандартите на всеки участващ в нея субект³⁵.

Самолюбването, еготизмът, самохвалството, самовъзхищението, прекаленото самочувствие, натрапчиво високото самомнение, демонстративно афишираното високомерие, безпардонното тщеславие, безграничната и твърде дразнещата мегаломания, а и необоснованата самооценка на нарцисистичния индивид се превръщат в негов най-важен смислово-ценностен *приоритет*, даже в безусловно и незаобиколимо *задължение*, което той непременно трябва да се спазва по най-стриктни начини въпреки, а и независимо от естеството, или от развоя на обстоятелствата.

Твендж и Кемпбел предлагат даже и оригинално сравнение на нарцисизма със симптомите на СПИН, а не описват неговата епидемия като тази на друга, още по-смъртоносна болест - Ебола. Защото, подобно на СПИН-а, симптомите на нарцисизма се проявяват винаги след известно време, когато той вече доста солидно се е настанил в, но и дълготрайно е поразявал, или даже унищожавал бавно и тихо-мълком човешкия организъм. Но, заедно с това, е и бил способен да се разпространи и гибелно да зарази и още много други; немалко от тях нерегистрирани и да-

³⁵ Срав.: Твенге, Дж., Кемпбелл, К. Епидемия нарцисизма..., с. 231.

же самите незнаещи лица, контактували с вече заразения от СПИН индивид.³⁶ И не е случайно, че подобно на заболелите от СПИН, липсва пълна и достоверна информация за лицата, страдащи и потенциални жертви на нарцистичната епидемия.

Независимо от рисковете и вредите, които нарцисизмът поражда и разпространява навсякъде в обществото и държавата, както неговите бенефициарии, така и неговите бенифициенти всячески се опитват да го представят в социално-приемлив вид, да го обяснят, оправдаят и даже апологетизират като неизбежен, или дори задължителен, което вече ми придава съвършено друг смислов и аксиален статус.

Подобно умонастроение обуславя категоричната убеденост на масовия американец, че *нарцисизмът не е лошо качество*, а че дори е *жизнено необходим*³⁷, тъй като е единствена предпоставка и фатално условие за постигането на успех в условията, реалностите на Северна Америка, където съперничеството е култ. Затова *авторекламирането* върви „в компания“ със самовлюбеността или даже с *автолатрията* (самообожествяването) на нарцистично действащия индивид.³⁸ Не само околните - познати или непознати - хора, но и цялостната вещна среда дискретно, пряко или косвено (трябва да) напомня, вмениява и обвързва нарцистичния субект с императивите „*да бъде себе си*“, да се афишира когато, където, както и колкото може повече, да се отличава винаги/навсякъде от другите. От детските кукли и

³⁶ Срав.: Твенге, Дж., Къмпбелл, К. Епидемия нарцисизма..., с. 231.

³⁷ Идеята за необходимостта, ценността и полезността на нарцисизма всъщност се лансира от Кохут, смятащ, че в качеството си на *здравословен* вариант, нарцисизмът е солиден залог за успехите на индивида, който, обсебен от нарцистичните си визии, се движи като завоевател в живота, понеже гледа достатъчно реалистично на света и протичащото в живота, заради което даже приема и смъртта и, накрая, стига до мъдростта (цит. по: Холмс, Дж. Нарцисизм. М., Проспект, 2002).

³⁸ Интересен факт в този контекст е, че отъждествяването на нарцисизма със самообожествяването се постулира за пръв път още в 1913 г. от *Ернест Джонс* в неговата нашумяла творба „Комплексът на Бога“. Според него, главните симптоми на този комплекс са отчетливо изразена мания за величие; ненаситно желание да се контролира и управлява поведението на другите; самодоволна и преднамерена изолация; дискретно или даже нежелание да се коментират разнообразните качества и действия на субекта му; натрапчиво до болезненост желание на притежателя му да бъде винаги фокус на внимание и позитивни оценки; изискването да се отнасят към субекта му с необходимия респект, уважение, демонстриранапочит и дори благоговение; да налага полезни за него впечатления, че „държи в ръцете си“ съдбата на другите, или на развоя на обстоятелствата, но, същевременно, да е винаги на достатъчно безопасно разстояние, за да не консумира негативи от ситуацията. А през 1945 г. световно известният австрийски психоаналитик *Ото Ранк* в не по-малко популярния си труд „Терапия на волята“ също лансира доста оригинална интерпретация на тщеславието, самовъзхищението и самовъзхвалата, които, обаче, са анализирани чрез психоаналитично „дешифриране“ на особеното самообожествяване на индивидуалната човешка воля. За него има три основни стадия в развитието на волята - противопоставяща се на чуждата воля, положителна воля, ориентирана към дължимото и творческа воля, ангажирана с постигането на желаното от човека. Отклоненията или акцентуациите на волята, според *Ото Ранк*, обуславят три основни типа човешки характери - творчески, невротичен и антисоциален.

игралки до модерно рекламираните пластически операции (т.е. всичко около човека) непрекъснато (трябва да) му говори, напомня, призовава и задължава *индивида да бъде винаги и навсякъде различен, особен, неповторим, уникален, оригинален*; респ. да обича себе си повече от всякого, и от всичко в околния свят, сред другите.

Твендж и Кемпбел с нескрита горчива ирония отбелязват, че заради натрапчиво очевадно и ескалиращо развиващата се нарцистична епидемия, вероятно в САЩ в доста близко историческо бъдеще ще трябва да се узакони и *Национален ден на самооценката*. И такъв прецедент вече е имало - в Нова Зеландия, където Дженис Дейвис не само с гордост създаде такъв символичен и празничен ден, но даже и предложила той да се превърне в *Международен ден на самооценката*.³⁹ Това, обаче, подсказва, че нарцисизмът, както и неговото публично честване вече са се превърнали в глобално явление, или даже и в космополитна необходимост.

Твендж и Кемпбел отбелязват едно безспорно и много лошо качество на нарцисизма - способността му да предизвиква болки, страдания даже у близките хора. Прямо такива одиозни казуси нарцистичната личност обикновено не забелязва, а пък когато вижда, усеща, чува за подобни мъки на засегнатите от нея хора, може да предприеме два основни поведенчески маньовра - или да се престори, че не забелязва страданията на другите, или напълно съзнателно да им се наслаждава, тъй като е наясно, че подобни страдания са цената или превърнатата форма на нейното „поласкано“ (от случая) високомерие, тщеславие, самомнение, но и самодоволство.

За триумфалния марш и безнаказаното царстване на разнообразните форми и техники за проява на нарцисизма в публичния и частния живот на американците двете авторки упрекуват и ескалиращо разпространяващата се, но и завладяващата предствителите на всички генерации и социални класи, прослойки, или съсловия *наркомания*, която рязко оптимизирала дифузията на нарцистичните идентичности. Защото наркотичните опиянения и предизвиканите от всевъзможни психотропни вещества делириуми спомагали мощно за пристрастеността към въображаемия Аз.

Комбинацията от въображаемия Аз, настървеното докрай Его, безконтролно освободената и пусната без нормалния рзумен надзор на моралната съвест тотална фиксираност към собствената личност и индивидуалност, обаче, следвало да

³⁹ Срав.: Твенге, Дж., Кемпбелл, К. Епидемия нарцисизма..., с. 232-233.

финализират и отчетливо кристализират в някаква, социално, а пък и най-вече конюнктурно приемлива и ценностно високо котирана форма на публична самоизява.

Подобна нарцистична самоизява, обаче, според Твендж и Кемпбел, била обусловена от различни детерминиращи фактори, условия и институции, сред които особено голяма, но и вредоносна роля имали семейното възпитание и специално формираните, а и официално налаганите в сферата на образованието програми и крупни реформи за повишаване на самооценките на децата, юношите и младежите.

Както в този труд, така и в други свои произведения Джин Твендж и Кит Кемпбел отделят специално внимание и предоставят солидни теоретически анализи за телеологията и инструменталността в създаването, публичното рекламиране и дистрибутиране в общественото време-пространство, а и в целенасоченото - явно, или замаскирано - налагане и скрито форматиране на консумативните вкусове и масови нагласи към разнообразните нарцистични феномени в различните жизнени сфери.

Специално внимание и съответстващо, доста впечатляващо място в труда на двете американски изследователки заема проблематиката за еволюцията на социализационните процеси, технологии и реформирани институции, които пряко или косвено са съдействали за формирането, разпространението, утвърждаването, легитимирането и профилирането, а масовото консумиране на нарцистичните феномени. В този контекст са отчетливо изрусувани, а и подробно интерпретирани спецификите на целенасочено и инструментално обусловената смяна на ролевите арсенали и репертоари както на родителите, така също и на децата, юношите, младежите и т.н.

Естествено, всички подобни техни анализи са солидно обзаведени с много и твърде богат, а и директно посветен на моментно разлеждания проблем емпиричен материал от разни демоскопски изследвания с огромен респондентски потенциал.

Твендж и Кемпбел визират и едно позитивно качество на нарцисизма - че е причинител, репродуктор или мощен катализатор на приятни моменти и забавни ситуации, което е и безспорно негово много съществено преимущество на фона на огромния списък от всевъзможни слабости, недостатъци, пороци и злини, които той пряко, или опосредствено предизвиква, възпроизвежда и масово разпространява. и

Твендж и Кемпбел упорито твърдят, че епидемията на нарцисизма може да има колосални, даже и гибелни последствия, най-вече защото дискретно разкъсва

мечтите от реалностите и стимулира хората да се отдават неразумно и изцяло на бленуването на празни илюзии, пагубни химери, които са непостижими практически. Освен това тя е обусловила твърде много и доста опасни, често даже и пагубни разкъсвания на социалните тъкани, нерядко цялостно и невъзстановимо разрушаване на междуличностните отношения, фатална ерозия, или даже тотална загуба на доверието между хората, както неконтролируем и безнаказан ръст на егозима, капризността и разглезеността, които реално правят хората много по-непригодни или даже съвършено неприспособими за живота в новите, динамичноменящи се условия.⁴⁰

Егоцентричната капризност в нарцистичните индивиди показва и най-високи резултати на проявления, а и води до най-тежки последици не само за тях, но също и за околните, дори за обществото и държавата. Понякога безразсъдството, обслужващо желанията и капризите на нарцистичните субекти, обуславя неимоверни щети за държавата и трудности за обществото. Показателни в този контекст са анализирани от Твендж и Кемпбел емпирични проучвания и анкети, в които американските студенти от медицински университети и факултети експоненциално насочват кариерните си желания за специализация и професионална реализация в пластичната хирургия заради конюнктурната ѝ престижност и високите заплащания на кадрите, а и оставяйки почти без необходимите кадри сферата на общопрактикуващите лекари в САЩ. Мотивацията в случая е нарцистичният култ към тялото и публичната му експозиция, която трябва да гарантира интерес, успех, почит към притежателя му, а, заедно с това, и неимоверно високите хонорари на пластичните хирурзи. В крайна сметка, *тялото* става по-важно от много други неща в личностния облик!

Макар да отдават необходимата почит към творчеството на Кристофър Лаш и, по-специално, за анализите му на нарцистичната култура, Твендж и Кемпбел не го следват безпрекословно и безкритично. Те го критикуват за тезата му, че между разрастването на нарцисизма и икономическите кризи съществували преки зависимости, доказвайки, че именно от 80-те години на XX век, когато САЩ се радват на икономически възход, започва стремителното увеличаване на нарцисизма. И въпреки това двамата американски изследователи считат, че епидемията на нарцисизма може да стане много сериозна причина за следващ *колосален социален колапс*.

⁴⁰ Срав.: Твенге, Дж., Кемпбел, К. Епидемия нарцисизма..., с. 234.

Защото предизвиква, налага и мултиплицира фатални обвързаности и зависимости между нарцисизма и редица деструктивни качества, явления процеси и тенденции, които обуславят или катализират трансформациите на човешки качества в пороци. Не случайно, както показват Твендж и Кемпбъл, хазартът, промискуитетът, корупцията, алкохолизмът, криминалитетът и пр. се оказват свързани с, но и обслужващи нарцисизма по всевъзможни начини, в най-различни законни, или незаконни форми. Но този ужасяващ колапс може и да се избегне, ако превантивно се вземат мерки. В този план Твендж и Кемпбел лансират и *вторият главен проблем*: как да се ограничи, а дори и елиминира напълно върлуващата (сега) нарцистична епидемия. Според тях, да се правят директни аналогии и да се заимстват инструментариуми за справяне с нарцистичната епидемия не е разумно, нито е полезно. За сметка на това, заимстването на мерките от справянето с атипичната пневмония от 2003 г., която доста бързо се ограничила и спряла, трябва да се приемат изцяло (макар и в превърнати форми) „на въоръжение“ в битката с нарцисизма. А на първо място в това отношение следва да бъде възприемането и утвърждаването на достатъчно солидна и масова *карантина* срещу нарцистично заразените лица, но и срещу техните източници - медии, социални мрежи, затворени общности, пластични хирурзи, дистанциране от конюнктурно рекламираните масови вкусове и практики. И доколкото подобна специфична карантина не може да е всесилна, неизбежно трябва да се прибегне до услугите и на някои *други видове лечебни терапии*: успокояване на него-то чрез развитие у заразените от нарцисизма лица на смирение, човечност, внимание, съчувствие, състрадание, отзивчивост, съучастие. Това, обаче, може да се постигне само чрез радикална промяна в мисленето на индивида, т.е. чрез коренна пренастройка на неговия манталитет и маниер на поведение в различни типове - исторически или всекидневно-житейски, банални или екстремални и пр. - ситуации. А в този контекст полезно може да бъде разширяването на социалните връзки и обкръжения на човека, решил да се справи ефективно както с евентуалните заплахи, така и с вече получените в живота разнообразни поражения от нарцистичната напаст, или с активно участие във филантропични каузи, мероприятия и организации, дори с търсене и намиране на някакви общи прилики с другите хора, а не само на непрестанно и вманиачено занимаване с отликите, и с уникалността си от другите.

Според Твендж и Кемпбел, обаче, само персоналните корекции в битките с нарцисизма *не са достатъчни* за изкореняването му. За да се постигнат желаните успехи, необходимо е радикално да се изменят съдържанието, разпространението и значението на фундаментални ценности като самолюбуването и самоизразяването, които в нашата съвременност са се превърнали в масови фикс-идеи и екзистенциални приоритети на хората в западните общества и масови култури. А това може практически да се осъществи чрез достатъчно съзнателно, целенасочено, последователно, трайно и ефективно противодействие на *културния солипсизъм*; със значително намаляване на вниманието към самовлюбеността и самоизразяването; чрез мощно увеличение на интереса и участието в колективни/обществени каузи и дейности; с ангажиране със значими културни идеали; чрез занимания с политически активности; с доброволно и активно участие в мащабно преобразуване на системите на възпитание и образование; чрез определена, адекватна и ефективно резултираща, избирателност на предлаганото в медиите и социалните мрежи; с разумно контролиране или - при възможност - даже с избягване на взимане на кредити; дори, в крайна сметка, и с радикална и твърде мащабна реформа в цялата финансово-кредитна система, която в досегашните се форми и техники на действие реално импулсира и по своему практически мултиплицира нарцистичните типаж, респ. техните опасни ориентации, а и зловредните им прояви за човека и социума.

Както се вижда, Твендж и Кемпбел лансират една доста пъстра и многозначителна колекция от (възможни и задължителни) форми, средства, реформи, публично рекламирани, или - обратното - умишлено скрити от обществеността, премълчани мащабни, а и радикални трансформации в различни жизнени сфери, както и на различни институционални и неформални равнища, за да постигнат авансово кодирани и воалирано прокарвани не/успехи в баталиите с нарцистичната епидемия. Но, подобно на визията на К. Лаш, те не обвързват концепцията си с *цялостно* обществено преустройство, т.е. с кардинално и окончателно преодоляване на съществуващата капиталистическа система и начина ѝ на производство, които исторически, всекидневно конвейерно произвеждат и масово репродуцират нарцистични типаж и явления, имащи антихуманни, антиобществени и дори антидемократични ефекти в живота на съвременните хора, както и в целия им социокултурен пейзаж.

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ НАРЦИСИЗЪМ

Въпреки обичайно ширещите се масово елементарни представи във всекидневния разсъдък за същността, ролята и значението на нарцисизма, той е твърде сложен, много деликатен и крайно противоречив (исторически, социокултурен и психически) феномен, който има много дълга и богата историческа биография, както и неимоверно разнородно множество от форми и техники. Заради неизбежните си срещи в историчността и всекидневието си с подобни одиозни форми и техники, едва ли има човек, който да не знае абсолютно нищо за родения в древно-гръцката античност мит за красивия младеж *Нарцис*, отхвърлил всеотдайната любов на прекрасната нимфа Ехо, защото бил неистово обсебен от своя - отразен в езерната повърхност, - лик като тази му безгранична и всепоглъщаща самовлюбеност го отвела и до смъртта му. А що се отнася до последващата употреба на термина „нарцисизъм“, той, според някои авторитети, се включва в теоретическите и художествените дискурси за пръв път в безсмъртната творба на *Публий Овидий Назон* „*Метаморфози*“⁴¹, в която знаменитият античен римлянин и велик творец увлекателно разказва (несъмнено) твърде морално-поучителния древногръцки мит за Нарцис.

Нарцисизмът с пълно основание може да се счита за неотлъчен спътник на човешката история през всички епохи - от древността, та чак до днес.⁴² Затова и еволюцията на човечеството е сътворила множество разнородни форми и начини на демонстрацията му. Но въпреки това, като специален предмет на научно-изследователско наблюдение и анализиране, той са оформя едва в XIX век и то в рамките на твърде модерната в няколко негови десетилетия *психоанализа*, а през втората половина на XX век се превръща и в една от важните теми в редица обществени науки. Не случайно в съвременната научна теория и литература се забелязва една особена тенденция - отчетлива и динамично ескалиращата линия за *приписване на нарцисизма* като органично свойство не само на днешната обществено-историческа епоха, но така също и като атрибут на доста от характерните за и на доминиращите

⁴¹ *Публий Овидий Назон* *Метаморфози*. С., ИК „Народна култура“, 1974.

⁴² Той не присъства като реален или завещан културен артефакт в духовността и битийността на първобитното общество, защото тогава проблемите за личностната идентичност и ценност практически отсъстват. Този факт, обаче, не означава, че в първобитната епоха тотално липсват каквито и да било прототипи или жизнени проявления, които да доста сходни с нарцисичните изяви на хората от следващите епохи и типове общества.

в нея социални типове личности. А тази специфична тенденция реално се отнася до всички форми на нарцисизма, в т.ч. и до неговите политически, или политизирани модификации в публичния и частния живот на съвременниците на конкретните времена, или типове общества. Защото политическият нарцисизъм (по своему) въплъщава, предметява или, казано с философска терминология, „диалектически сменя в и чрез себе си“ природата на цялото, т.е на *нарцисизмът изобщо*, което, обаче, не му пречи да разкрива иманентно присъщите му характеристики, особености, разлики и качества от другите видове нарцисизми. В неговата специфична портретност и битийност основното е свързано с властта, управлението и доминацията, които предполагат, изискват, или дават много по-различни опции на субекта му от тези, които са характерни, или типични за неовластените дейности и за техните субекти.

Всеки тип нарцисизъм има и се опитва да реализира определени *властови* отношения, връзки и зависимости, даващи на субекта му определени видове - моментни, кратковременни, конюнктурни, или дълготрайни - утилитарни възможности, предимства, надмощия, привилегии, бонуси, или облаги. Но тъй като политиката е най-тясно и непрестанно свързана с Властта, с нейното прокламиране, легитимиране, придобиване, съхранение, умножение, разпределение и консумиране, затова и родените в и от нея видове нарцисични персонажи имат някои особени различия в сравнение с тези на нарцисичните типове от неполитическите сфери и дейности. Затова, примерно, нарцисичният поет, композитор или артист обикновено не се смущава да демонстрира публично своите претенции, изисквания и очаквания да бъде позитивно оценяван и аплодиран, докато нарцисичният политик традиционно трябва да спазва определени правила на мимикриращо поведение, или даже да симулира противоположни (на нарцисизма) роли и образи, чрез които умишлено и старателно *да заблуждава* хората, но и *прикрива* истинския си манталитет и маниер, въпреки че те нерядко, кога частично, кога изцяло разкриват истината за него.

Нещо повече: самата институционалност, а и особената мрежа на човешките взаимоотношения и взаимодействия в сферата на политическите реалности, нрави, връзки и зависимости обуславят много по-големи възможности, а и по-удобни, благоприятни, стимулиращи реалности и порядки, предпоставящи, или катализиращи нарцисизма в тях. Не случайно в политиката могат да се срещнат много повече, а и

по-често нарцислични типажи в сравнение с която и да било друга жизнена сфера. Това се дължи на знаменателния факт, че исторически не е познат, нито е възможен нарцисличен субект или ефект, който да е *изцяло лишен* от *властови* интенции, символи, претенции, очаквания и поведенски изяви. Но доколкото между Властта и Политиката има сериозни различия, дотолкова *нарцисизмът въобще*, от една страна, и *политическият нарцисизъм*, от друга страна, винаги доста се отличават.

Проблеми с неразличаването на политическия от други типове нарцисизъм, обаче, възникват, когато става умишлено или неосъзнато прехвърляне на определени характеристики и особености от един тип в сметката на други типове, при което с течение на времето се създават и даже вкореняват определени видове усещания, впечатления или убеждения, че привнесените отвън характеристики и специфики са иманентно присъщи, генеалогично продуцирани и органично свързани с приемника. На тази фалшива или инструментално конструирана основа впоследствие могат да се развият, утвърдят, разпространят и легитимират различни стереотипи и даже трафарети, създаващи погрешни мнения и тълкувания за реалната истина.

Всяка нарцислична персона дълбоко в себе си таи, а понякога даже си позволява да демонстрира по най-безцеремонен, или дори безогледен начин своите властови желаниа, потребности, интереси, намерения, цели, стремежи, практическото осъществяване на които би й осигурило известен и потребен й - моментен, или по-дълготраен - контрол, някакво влияние, въздействие и господство над другите.

Властта е изключително привлекателна и даже неимоверно, неустоймо съблазнителна, дори съдбоносно потребна за нарцисличния манталитет. Защото тя органично има потребност да се увеличава, разпростира и господства над колкото може повече сфери и субекти - индивиди, общности, класи, общества, институции, неформални структури и т.н. В нейната вътрешна, природа, дълбинна същност и в обикновено непроменимия й нрав е уталожен *изконният стремеж* оптимално да се разпростира и доминира, да определя и контролира, да регулира и управлява, да узаконява, или, ако е нужно, да делегитимира колкото може повече онези, към които е насочила своите интенции, инвенции в конкретни ситуации. Тъкмо от подобен вечен и мощен ресурс има органична потребност всеки тип нарцисизъм. Защото *без желание за власт* и, още повече, *без притежание* на властови опции, ресурси, той

е реално невъзможен, смислово, ценностно-нормативно, а най-вече праксеологически невалиден, заради което не може да е истински ефективен и достатъчно полезен. Защото в тайнствата и потенциалите на Властта се крият истинските примамки и най-солидните основания Нарцисизмът да протяга към нея винаги „алчни ръце“.

В нарцистичната феноменология реализацията или даже публичната демонстрация на властовите интенции не се обвързва „на живот и смърт“ единствено с политическите им версии. Дори може да се твърди, че тези версии са само *една малка част* от иначе доста пъстрата и много богатата колекция на нарцистичните проявления, в т.ч. и най-вече на онези, които имат *неполитическа* същност и роля.

Сложните, често и доста противоречиви отношения, връзки и зависимости между политиката и нарцисизма съвсем естествено пораждат и въпроса за това, *кой е по-силен* във влиянията, въздействията си над другия от тях - политиката, или нарцисизма. Защото историята познава немалко властници-диктатори, а и политици-тирани, които освен всичко друго са били и емблематични, общопризнато смятани, или единодушно оценявани като несъмнени нарциси в своите общества. И въпросът в случая е: *кой е определящият фактор* в такива одиозни корелации. Защото нарцисите-властници безспорно са допринесли твърде много за деформирането, извращаването, изопаченото представяне и възприемане - и то не само на думи, в описанията, но и на дело, - на политиката, за нейната публична, масова и дълготрайна, едва ли не е даже и вечна дискредитация в рамките на обикновения всекидневен разсъдък, а и в пределите на човешкия разум, завещал доста много писания с еднозначни тълкувания за зловерността и изначалната обременост на политиката с всевъзможни човешки слабости, недостатъци, пороци. Но и политиката, на свой ред, е допринесла също твърде много за демонстрацията и, колкото и да изглежда странно, за публичната легитимация на нарцисизма в и чрез собствените ѝ територии, нива, проявления и символи. Защото много често е способна да предизвиква или експлоатира инструментално такива *ситуации*, които (естествено, или изкуствено, умишлено, целесъобразно) възбуждат, но и увеличават количеството и качеството на нарцистични субекти, а и на деянията им в тях. Не случайно в масовата психика и общественото съзнание от прастари времена и даже от загинали, или вече забравени общества е известно, че политиката служи като своеобразен

магнит за нарцистични персонажи и типажи, които никога не са способни да превъзможат тези нейни опасни и зловредни сили. И гравитацията, или социокултурната, пък и социално-психологическата инерция на този одиозен магнетизъм сякаш никога и никъде в обществено-политическия живот не може да бъде отстранена.

За верификацията на подобна констатация или тенденция не е необходимо да се правят особено дълбоки сондажи в историческата памет, нито в културната съкровищница на човечеството. Достатъчно е само да се взем в ставащото или случващото се в нашата историческа съвременност и в политическите ѝ реалности. За да се убедим - и то без кой знае какви усилия, - какво *вавилонско стълпотворение* от нарцистични субекти има в, или стремглево и неотклонно се е насочило към *свещените обители на Политиката*, заради намиращите се в тях (реални и мними) изобилия от власт, богатства, привилегии, облаги от всевъзможно естество.

Тази иманентна характеристика на Политиката реално я прави не само неимоверно сложна и трудно преодолима територия, за която единствено повърхностните умове могат да си въобразят, че са способни да я преминат доста лесно, бързо, а и да се справят окончателно с присъствието и влиянието на нарцисизма. Но тя е и особен, едва ли не *вечен завет*, че докато исторически съществува Политиката, Нарцисизмът ще бъде жив и последиците от него няма да бъдат приятни, а тежки.

Ето защо сакралният или фаталният въпрос на и за Бъдещето е: доколко в него Политиката ще може да бъде ограничена в желанията, уменията и способностите си да бъде неимоверно продуктивен и атрактивен инкубатор за нарцистични типажи, както и доколко в него Нарцисизмът ще бъде укротен, „дресиран“, ограничен, или даже солидно възпрепятстван във фикциите, бленуванията, страстите и деянията си волно, неволно и даже произволно да опорочава (по всевъзможни начини и в разнообразни форми) Политиката, като я лишава от хуманност, алтруизъм, емпатия, справедливост, човешка солидарност и морални права, или свободи.

Психолозите и психоаналитиците (от различни школи и направления) отдавна са изписали доста прецизно и солидно „*портрета*“ на нарцистичните лица. В него обичайно присъстват такива впечатляващи, често притесняващи или даже шокиращи другите хора качества като: непоклатимата убеденост в своята особеност и правота; безгранично желание или натрапчиво чувство за особеност, непов-

торимост и дори уникалност; неистовото желание винаги, а и при всички обстоятелства да са в центъра на вниманието; неизкореними помисли и чувства за собственото им превъзходство над всички по принцип, или в дадената ситуация; непонятна и доста често смешно изглеждаща грандомания; неравномерно изисквано внимание към собствената и тази на другия персона; болезнена чувствителност и нерядко изненадващо остра, неадекватна по формата и мащабите си, реакция при критика; силно деформирано, ограничено, или даже напълно липсващо чувство за самокритичност; нестандартно, много често силно извратено чувство за перфекционизъм у другите, или понякога за собственото съвършенство; неизтребима потребност от полезно, нерядко и приятно обкръжение, а и подчинение на ехоистични натури; ненаситен апетит за уважение, респект, афиширано признание и колкото е възможно повече забележимо, даже и публично отдаване „заслужена“ признателност, благодарност, почит; моментно, или дълготрайно възхищение от приносите, заслугите на нарцистичния субект; притежание и инструментална употреба на избирателен слух към казаното от другите; демонстративна употреба на пренебрежителна, неуважителна, некоретна, обидна, оскърбителна инвективност и хаптика към другите; лесно забележима пресметливост; натрапчива користност, или трудно завоалирана меркантилност; преднамерено скривана или безпардонно афиширана надменност, понякога необичайно съчетавана с лицемерни думи, жестове, постъпки от нарцисите; осезаема или умело прикривана липса на всякакво желание за равнопоставеност и равноправност с останалите в конкретна ситуация; необосновано завишено самочувствие; релефно открояващ се индивидуализъм или даже егоизъм; нежелание, често и неспособност за колективни, алтруистични действия; прекалено високо самомнение; драстична и нерядко съвършено неприемлива от другите мегаломания; често прибягване до арогантност, бруталност и агресивност, осъществени в най-различни форми; осъзнато или неосъзнато демонстриран nihilизъм и даже цинизъм; безобразно поведение в одиозни за нарциса обстановки или ситуации; непоклатима, дори гранитна убеденост в собствените качества, достойнства, предимства и добродетели; почти фанатична вяра в успешната реализация на всички дела, с които нарцисите решат да се захванат; трайни и непоклатими желания за контрол, спекулация и манипулация с психиката и съзнанието на другите; силно деформирана

ни оценъчни критерий и техники за сравнения с постиженията на другите, които винаги се преоценяват; трудно обясним и приемлив от другите стереотип на самовъзхищение, дори на автоглорификация (самоприписване на слава) или автолатрия (самообожествяване); несправедлива, понякога даже шокираща, скандално изглеждаща хипертрофия на собствените, комбинирана с видима хипотрофия на чуждите знания, способности, възможности, постъпки и успехи; честа обсебеност от всевъзможни фикции, илюзии, фантазми, химери; безпочвено завишени изисквания към другите, съчетани с несравнимо занижени към себе си; неадекватни претенции към и очаквания от другите по принцип, или в съответната жизнена ситуация; безпардонно публично демонстрирани вътрешни нагласи за пълна неограниченост, безгранична свобода, асистирани от желаниа и намерения за ограничаване, или даже за тотално отнемане на свободата и правата на другите; прекалена, често дори безпочвена възискателност към другите, съчетана с изумителна липса на чувство за отговорност, или вина за случващото/ставащото в конкретна ситуация; безцеремонно прекриване и дори погазване на общоприети ценности и норми; често прибегване до услугите на „двойно счетоводство“ при обяснението и оправданието на чуждите и на своите постъпки; неконтролируемост на вербаликата и паралингвистиката в обичайни и особено в екстремални жизнени ситуации; умела и обикновено прагматично-утилитарна смяна на ролевите арсенали, или репертоари; безцеремонно, безскрупулно, а често и преднамерено завоалирано инструментално отношение и използване на другите хора за собствени планове на нарцистичните субекти; конструиране, публично рекламиране или - обратното, - прикриване, а даже и отричане - на опасни за другите сценарии; безпочвено, деформирано, често даже и напълно извратено чувство за собственост, притежание и експлоатация на нещо, или някого.

Едва ли е необходимо да подчертавам очевидния и общовалидно признат факт, че *всички тези* личностни характеристики и особености *изцяло присъстват* и то в доста смущаващо „*наднормено тегло*“ в моралния портрет, професионалния и социалния облик на властниците от различни нива на политическата йерархия. Затова и всеки обикновен човек се е сблъсквал с тях доста често в своето обичайно всекидневие, когато му се е налагало да има работа с политически, политизирани или властови - държавни, обществени - институции, кадри и с техните занимания.

Ако има някаква жизнена сфера, участниците в която обичайно се възприемат и мислят като *велики*, заслужаващи (на всяка цена) огромно уважение, респект, признание, благодарност, лоялност, подчинение и т.н., това не е областта на духовността, на изкуството и културата, в които (по някакви изконни традиции) се смята, че „*величията*“ са най-многобройни и най-незаобиколими, а политиката, която често заслужено се етиkira като мръсна, гнусна, нечестна и несправедлива сфера.

По-рано вече стана дума за лансираната и солидно аргументирана от Х.У. Гумбрехт идея за „производството на присъствие“. А тя, пренесена в контекстуалния хронотоп на корелациите на политиката и нарцисизма, може доста категорично и многостранно да илюстрира как, защо, кога, къде, доколко и от кого може да бъде *изгодно* реализирана. Тоест, как нарцисизмът може да, а и реално се възползва от офертите на политиката, за да може да удовлетвори своите щения и капризи. Но и - обратното, - как политиката може да бъде в служба на „каузите“ му чрез конвейерно производство, възпроизводство, дистрибуция и масова - доброволна, или принудителна - консумация на неговите продукти, чрез която тя променя самата себе си.

От една страна, политиката *винаги създава* изключително много възможности, предпоставки, условия, фактори, стимулатори, реалности, порядки и нрави, които са доста благонамерени и благоприятни за проникването, шествията, парадите и вакханалиите в, но и чрез нея на нарцисизма. Не е възможно - исторически, теоретически, а още повече и практически - да съществува такава политическа, или политизирана ситуация, която априори, или фатално да е обречена на пълна невъзможност да я посети, а и, още поведе, да я похити, обсеби нарцисизмът. Но има само една-единствена такава възможност. И тя е органично свързана с митологичното, или с митологизираното политическо, а най-вече с утопичното визионерство за политиката, т.е. за създаването на такива въображаеми светове, общества, реалности и нрави, които изначално и тотално са априори, имунно несъвместими с присъствието, действието и влиянието на нарцисични лица и с техните деяния.

От друга страна, нарцисизмът не може изначално, а и докрай да бъде сигурно ваксиниран срещу изкусителствата, съблазните и издевателствата на политиката. Затова *интимните* връзки и отношения между политиката и нарцисизма са исторически вечни, а фрапантните или скандалните им бракосъчетания, но и разводи

могат да са единствено временни, конюнктурни и широко, масово и обикновено разпалено коментирани събития, които, обаче, никога не слагат край на тези връзки.

Едва ли има нарцистична личност, която да си позволява лукса да нарушава многократно „златното правило“, според което нивото на самовлюбеността и свръх-оценеността да бъде равно с, или даже по-ниско от това на обичта към другите. А в сферата на политиката тази одиозна закономерност или тенденция е много ясно различима и доста лесно обяснима: колкото повече властови ресурси притежава и употребява дадена личност, особено ако тя е и нарцистично обременена, толкова по-рядко и по-трудно тя е склонна и способна да обича на *реципрочни начала* други хора, особено такива, които са моментно или трайно зависими и подчинени на нейната воля. В този аспект са много интересни, а и полезни някои изследвания на Ото Кернберг⁴³ за сложната и противоречива диалектика между нормологичното и патологичното в любовта към себе си и към другите, както и онези, третиращи ескалацията на самовлюбеността на нарцистичния субект в корелацията ѝ с детерминирането, ускоряването и увеличаването на агресивните и перверсивните му изяви.⁴⁴

Немалко от изследователите, системно наблюдаващи и професионално анализиращи богатия спектър на нарцистичните прояви, са категорични, че във феноменологията им по много особен начин се съчетават, от една страна, духовна пустота, душевни колизии, нередко трайни съмнения, притеснения, колебания, страхови комплекси и даже панически трансове със, от друга страна, съзнателно и демонстративно афиширана психическа устойчивост, издържливост, сигурност и стабилност независимо от, или въпреки обратите в живота, измененията, или трусовете в практиката. А както показва Е. Джейкобсон, наличието и влиянието на такава духовна пустота създава и утвърждава особен тип психична настройка и често трудно предполагаема и разбираема духовна и поведенческа активност на нарцисите.⁴⁵ И тъкмо затова своевременната и адекватна ориентация в това защо и какво замисля, или практически осъществява нарцистичният политик в дадения момент, или пък в конкретна ситуация може да бъде силно затруднена, понякога даже и невъзможна.

⁴³ Кернберг, О. Отношения любви: норма и патология. М., Независимая фирма „Класс“, 2004.

⁴⁴ Кернберг, О. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях. М., Независимая фирма „Класс“, 1998.

⁴⁵ Джейкобсон, Э. Пустота внутри. Что значит быть нарциссом. М., Алгоритм, 2020.

Защото е публична тайна фактът, че властниците умеят много изкусно да прикриват истинската мотивация, сложните опосредявания и надграждания на използваните от тях прийоми и средства, за да изпълнят крайните си цели в дадена ситуация, особено когато в тези начинания спешна помощ им оказват нарцисличните им свойства.

Явната или умело прикритата вътрешна противоречивост в мисленето и поведението на нарцисличните субекти нерядко може да кристализира и в особен тип „шахматно мислене“, изградено на принципите на *черно-бялото* виждане, описание и тълкувание на обектите, предизвикали техните внимания. Такова мислене, обаче, винаги поражда разнородни и многобройни противоречия, колизии, или конфликти между субектите му и другите хора⁴⁶. А е отдавна и добре известен фактът, че властниците твърде често прибегват до услугите и на такова мислене. Особено когато трябва да сравняват възможностите, качествата и постиженията си с тези на своите реални или въображаеми, идейни опоненти, съперници и върли противници.

Естествено, бялото винаги е предназначено за атестиране на собствените им замисли и дела, а черното - за тези на моментните, или за бъдещите им конкуренти.

Вътрешните, морално-психическите колизии в душевността и съзнанието на нарцисличните субекти обикновено се превръщат в теоретически „мишени“ за изследванията на психолозите, психиатрите и психоаналитиците. И в това няма кой знае каква изненада, защото в наблюденията и изследванията си учените винаги откриват известна симптоматика, тясно обвързана с изпитването на някакви притеснения, съмнения, колебания и даже страхове дали субектът ще може да бъде на висотата на очакванията и претенциите си към своите прояви. Не е тайна, че такива колизии нерядко минават и „под флага“ на особени, а и тежки разговори наум, със себе си, в които упреците и обвиненията към собственото Аз за неспособността му да се изяви в оптимална степен и атрактивна форма са често констатирани. Защото нарцисличните субекти понякога не се задоволяват само с това да принуждават или да изискват от другите да изпитват вътрешно неудобство, или даже срам от своите думи, емоции и поведенски реакции, но и да поставят самите себе си на „подсъдимата скамейка“ на личния си самосъд, макар обикновено да не дават гласност и ви-

⁴⁶ Даттон, К. Черно-белое мышление. М., Эксмо, 2022.

димост на подобни свои терзания. А това е особено валидно, когато в подобни деликатни разговори в уединение със себе си нарцистичният или дори разтревоженият от нещо/някого субект трябва да води *диалог* със спотаилите се в съзнанието му субличности.⁴⁷ Впрочем, за нуждата и полезността от такива съкровени разговори със себе си, а за дълбочината и мащабите на техните размисления свидетелства родената преди много векове творба на Марк Аврелий.⁴⁸ Но това не означава, че всички опции за „разговор със себе си“ се изчерпват единствено с тези версии, т.е. с говорене наум. Защото не са никак малко и разговорите със себе си на глас, които психолозите, психиатрите и психоаналитиците не винаги квалифицират като симптоматични за определени видове психични разстройства, но и като използвани от съвършено нормални (в психическо отношение) хора при дадени обстоятелства.

Обикновено такива деликатни „разговори със себе си“ са провокирани от сериозни проблеми и тежки душевни преживявания, нерядко свързани с изпитването с чувства на срам, или вина заради отделни простъпки, или постъпки на субекта им. Не случайно знаменитият американски психолог Брене Браун говори/пише за мащабното развитие в нашата съвременност на огромна световна *епидемия на срама* от собствените качества, или постижения, която може да се преодолее единствено с едно *революционно, а и победоносно оръжие - обичта към себе си*.⁴⁹ А такова предложение, разбира се, не може да се оценява другояче освен като несъмнена, директна или дискретна *апология на нарцисизма*, макар и съвършено преднамерено, а пък и инструментално „облечена“ в приемливи морализаторски „одежди“. А е всеизвестен фактът, че политиците много често обичат да използват разнообразни и атрактивно изглеждащи *морализаторски* прийоми, средства и форми за своите послания към съмишлениците, последователите и поклонниците си, особено когато трябва да заклеймят или стигматизират своите моментни, или „вечни“ конкуренти.

⁴⁷ Виж: **Кумар**, И. Обретая целостность. Как разрешить внутренний конфликт и начать жить в согласии с собой. М., Бомбора, 2023; **Ступ**, Д. Сила мысли. Как правильно разговаривать с самим собой. М., Триада, 2019; **Шварц**, Р. Мои разные „Я“. Что такое субличности и как знание о них поможет проработать травмы. М., Манн, Иванов и Фербер, 2022; **Хелмстеттер**, Ш. Что говорить, когда разговариваешь с собой. М., АСТ, 2018.

⁴⁸ Виж подр.: **Аврелий**, М. Наедине с собой. Размышления. М., Эксмо, 2024.

⁴⁹ **Браун**, Б. Все из за меня (но это не так). Правда о перфекционизме, несовершенстве и силе уязвимости. М., Азбука-Аттикус, 2014, а също от него и: Дары несовершенства. Как полюбить себя таким, какой ты есть. М., Альпина нон-фикшн, 2014.

Впрочем, натрапчивите и често досадните нравоучения също са неотменна част от вербалния арсенал и поведенческия репертоар на нарцистичните персони/типажи.

Що се отнася до вътрешния мир и поведенческата реактивност на властниците-нарциси, със сигурност може да се твърди, че угризенията и колизиите на личната им морална съвест са много редки, ако не даже напълно липсващи. За сметка на това, обаче, те обикновено са ненаситни в стремежите и опитите си да поставят своите опоненти или противници в крайно неудобни ситуации, при които да бъдат заставени да изпитват страдания от „разприказвалата“ им се съвест, даже и когато такива покушения над душевността им са целенасочено и инструментално провокирани, явно или завоалирано, но и твърде упорито преследвани. А такива одиозни желаня на властниците-нарциси почти винаги се съпровождат от низки страсти, функционално ориентирани към и ангажирани с поставянето на реалните, или даже и на въображаемите им съперници в неудобно, дори унижително положение, при което те би следвало непременно да изпитват известна *вина* за стореното. Но *чувството за вина* се проявява не само в обектите - съперници на нарцисите, а и в тях самите, когато и където те смътно усещат, или ясно разбират, че не са в нужното им благоприятно за техните планове състояние, или че не са изпълнили целите и намеренията си във форма и по начини, които ги удовлетворяват, или ги смущават.

Нарцистичните типажи в различни жизнени сфери обикновено не са лесни за бързо разчитане и разгадаване на автентичните им характеристики. Това е валидно още повече за онези от тях, които действат явно или тайно в сферата на политиката. Защото те обикновено са много умели, добре обучени как изкусно да *замаскират следите* на нарцистичните си склонности, намерения, способности и действия; как да представят истинските си мотиви, отношения и постъпки към другите в публично одобрима, или поне в достатъчно приемлива в момента за околните хора форма. А е публична тайна фактът, че съжителството или общуването с нарцистични лица нерядко изисква по-особен, даже специален тип поведенческа стратегия и тактика, каквито не всички хора могат да имат, а още по-малко ефективно да прилагат при съответна необходимост. А както увлекателно и убедително показва Сидни Кох, съвместното пребиваване и ефективното комуникиране с нарцистични особи задължително изискват доста специална подготовка, но и много стриктно изпълнение на

стратегически план за действия в такива - обикновено деликатни, сложни и трудни междуличностни и други типове - взаимоотношения.⁵⁰ В подобна стратегия опосредстванията и маскировките на замисленото, желаното и дискретно преследваното от властниците-нарциси са разнородни, а и многобройни. Но в контактите или, още повече, в сблъсъците с политици, такива изисквания стават още по-належащи, но и по-трудни за реализация, защото те са професионално научени да *пресмятат няколко хода напред* за това какво може/трябва да стане с човешките отношения.

Немалко психолози, психиатри и психоаналитици са твърдо убедени, че зад умело публично демонстрираните маски на нарцистичните субекти обикновено се крият много сериозни проблеми и тежки душевни колизии. Част от тях са органично свързани с изкусно прикривана *духовна празнота* или *разколебаност* относно реалността и способностите на Аз-а да се справя с големи натоварвания. Например, Александър Лоуен е пределно ясен и категоричен, че зад атрактивно, а и привидно ефективно разиграваните поведенчески етюди, както и зад разнообразните маски на нарцистичните субекти много често се спотайват плашещи липси на истински ценности, криворазбрано истинско самообладание, достатъчно съдържателна и солидно отстоявана целенасоченост, дори отсъстващо достойнство, които обикновено нарцисите всячески се опитват да прикрият зад всевъзможните си маскировъчни арсенали и репертоари. Дори нещо повече: Александър Лоуен категорично смята, че нарцисизмът е своеобразен начин за *бягство и укриване на истинското Аз* на субекта си.⁵¹ А едва ли е необходимо сега и тук да сервирам примери, а и обстойно пояснявам защо, как, кога и къде политическите особи всячески се стараят и опитват *да се представят* по начин и във вид, които са много далечни от истинския им лик, но които те смятат, че са им необходими, а и полезни в конкретната ситуация.

Принудителността непрекъснато да използват най-различни маски заставя нарцистичните личности постоянно да мимикрират, при което, както отбелязва Лей Енстазия⁵², те всячески се стараят и опитват да лавират успешно между различни,

⁵⁰ Виж подр.: Кох, С. Как ужива с нарцисом. Стратегическият план на действията за сложни взаимоотношения. М., Диалектика, Вилямс, 2024.

⁵¹ Срав.: Лоуен, А. Нарцисизм. Отречение от истинното „Я“. М., ИП А. Сарматова, 2023

⁵² Срав.: Енстазия, Л. Истинното „Я“ нарцисическа личност. Концептуална основа на травмата на привязаността. М., Сетово издание, 2023.

понякога даже и напълно противоположни, или даже взаимоизключващи се образи и поведенчески матрици. И когато те срещнат някаква мълчалива резервираност, неясна съпротива, или, още повече, решителен отпор от страна на другите хора, незабавно се захващат да рекламират и прокарват брутално, или завоалирано *демпотични отношения*, чрез които ефективно да заставят съпротивляващите, или активно противопоставящите им се лица/групи да възприемат и прилежно да следват необходимите, а и полезните им моментно-ситуативните модели на адаптация. Ето защо няма особена потребност да се обясняват защо, а и как властниците-нарциси винаги се опитват да наложат изгодните за тях адаптационни модели на поведение.

Много са и учените, занимаващи се с мистериите на нарцисизма, които обръщат специално внимание на доста типичната за неговите притежатели вътрешна противоречивост, успоредна неудовлетвореност от другите и себе си, наличието, а и опасното влияние на твърде големи, понякога даже и непомерни изисквания за перфекционизъм на себе си и към другите в рамките на отделни жизнени ситуации.

Както показват наблюденията и анализите на Брене Браун, обвиненията към другите заради липса на отговорно и съвършено изпълнение на конкретни задачи нерядко се комбинират и с всевъзможни неистови упреци, обвинения и угризения за недостатъчност, или даже с пълна липса на желание, пък и усилие за перфекционизъм на нарцистичната особа при осъществяването на конкретни цели.⁵³ В много случаи съмненията и обвиненията не само към другите, но и към самия себе си са провокирани от стремително намаляващата *скорост на доверието* в собствените сили, или - обратното, - на изненадващо, а и неконтролируемо увеличаващата се *скорост на недоверието* в личностните способности в конкретната ситуация. Не е тайна, че от скоростта на придобиване или - обратно, - на загуба на доверие в огромна степен зависят самочувствието, самоуважението, увереността и решимостта на човека да реализира своите цели, желания, намерения и планове, както и да гради/разрушава отношенията и взаимодействията си с другите. А нарцистичните особи, в т.ч. и най-вече онези, които разполагат и с големи властови ресурси, са много

⁵³ Браун, Б. Все из за меня (но это не так). Правда о перфекционизме, несовершенстве и силе уязвимости. М., Азбука-Аттикус, 2014, но така също пак от него и: Дары несовершенства. Как полюбить себя таким, какой ты есть. М., Альпина нон-фикшн, 2014.

талантливи и в двата аспекта - както спекулативно да изграждат и експлоатират, така и неочаквано, дори нежелано за самите тях да губят, проиграват вече утвърдени отношения и добри, успешни преди взаимодействия с другите хора. В крайна сметка, открай време се знае, а и непрекъснато практически се доказва „златното правило“ в сферата на политиката, че загубата на доверие е най-сигурният предвестник на неуспехите, а понякога даже и на смъртта на властниците, независимо дали последната ще бъде само морална, социална, или пък даже и физическа. Защото нарцистично „скроените“ политици никога и никъде в помислите и действията си не могат да се откъснат напълно от гравитацията на черните им помисли за съперниците им.

Както аргументирано показват Стивън Кови-младши и Ребека Меррил, от *скоростта на доверието* зависи твърде много, а понякога даже всичко, макар най-често човек да не разбира достатъчно ясно и своевременно това, или да го използва оптимално, когато има необходимост да осъществи чрез него максимално своите цели, намерения.⁵⁴ А в този контекст си заслужава да се припомнят и многобройните поговорки, или пословици на различни народи за *специалната цена на доверието*, респ. за това, че то почти винаги се печели изключително трудно, но, за сметка на това, се губи изключително лесно, понякога даже и невероятно бързо. В политиката това е факт! И тази закономерност не може да се заобиколи, или пренебрегне от нарцистичните лица и общности, колкото и те да си въобразяват тъкмо обратното. Не случайно Франсис Фукуяма въздига доверието до висотата на съдбовно значим фактор за историческата биография на отделни държави, общества и народи.⁵⁵ А когато на кормилото на държавата и обществото застанат нарцистични политици, тогава много лесно и бързо се губи доверието не само в тях, но и в способностите на държавата, на гражданското ѝ общество, дори в съдбата на управлявания народ.

Добре известно е, че още Зигмунд Фройд отбелязва, че едни от най-важните и отчетливо проявяващи се характеристики на нарцистичните индивиди са тяхната емоционална дистанцираност, капсулираност и прекомерна, често даже безпочвена недоверчивост. А едва ли има някой, който да отрече, че такива черти са валидни и твърде често разпространени в „портретите“ на властниците от различни епохи.

⁵⁴ Кови-мл., С., Меррилл, Р. Скоростъ доверия. То, что меняет всё. М., Альпина Паблишер, 2012.

⁵⁵ Виж: Фукуяма, Ф. Доверие. Обществените ценности и създаването на благосъстояние. С., Рива, 1997.

Затова липсват каквито и да солидни, достоверни свидетелства за исторически епохи и властвали в тях нарцистични политици, които да са се радвали на общопризнато мнение, че са напълно доверчиви, широко и непрестанно отворени към хората.

Въпреки тези дълбоко вкоренени и масово изповядвани мнения за недоверчивостта, мнителността, подозрителността и душевната херметизация на разнообразните типове властници, хронично и даже болезнено познати от историята, Майкъл Маккоби предлага една доста по-различна картина. В нея новите управленци и властници неистово търсят всевъзможни начини, казуси и ситуации, в които публично да демонстрират своите добри чувства и доверие в обществеността, или в определени социални групи, които са им необходими, но и полезни им в този момент.⁵⁶ И макар той да не развива идеята за епидемията или пандемията на нарцисизма в глобален и исторически контекст, тя се подразбира, или дискретно се прокарва. Защото „*играта на печелене на доверие*“ вече не е елементарно и спонтанно желание на политиците, а е фатално потребно, или дори жизнено важно им задължение.

Лу Андреас-Саломе изважда на показ нещо доста интересно и твърде важно за цялостната натура и поведенческа технология на нарцистичните субекти. То се отнася до съкровенната необходимост на такива особи от разнообразни видове (ментални и оценъчни) *огледала*, в които да се оглеждат и преценяват както другите, така и собствените си Аз-ове. Нуждата от такива огледала много често се превръща в трудно преодолимо пристрастие, обсебващо напълно психиката и съзнанието на нарцистичните субекти. А отраженията в тези специфични огледала понякога възбуждат твърде странни, нерядко съвсем противоположни мисли, емоции и реакции.

Огледалното мислене притежава доста сложна, трудно изкоренима природа. Както показва Фиона Мьорден, базираното върху него *поведенческо копиране* има много разнообразна каузално-следствена биография⁵⁷, която, когато е присъща на нарцистични субекти, може да предизвика много сериозни последствия за другите. Защото е лесно предвидимо, че такива субекти винаги ще се стремят и опитват да *наложат* собствените си поведенчески стратегии и тактики като изискващи ответно

⁵⁶ Маккоби, М. Нарциссические лидеры: невероятные плюсы, неизбежные минусы // «Harvard Business Review», 2004.

⁵⁷ Мьорден, Ф. Зеркальное мышление. Как ролевые модели делают нас людьми. М., Портал, 2023.

съобразяване и даже цялостно подчиняване на другите хора на техните интереси, властови замисли, коварни планове, или перфидни, а често и перверзни сценарии. Същевременно, обаче, нарцистичните персонажи или типажи в сферата на политиката винаги разчитат на кривоогледални изображения, но и оценки за другите хора.

Андреас-Саломе твърдо вярва, че нарцистичните субекти изпитват, понякога даже фатална, необходимост от различни типове *двойници*, които те сами си изобретяват и конюнктурно, целево използват, а и, когато е нужно, опровергават, заклеят, даже елиминират. А дискретната телеология и инструменталната функционалност на подобни двойници се виждат в търсенето/намирането на ефективни механизми за постигане на динамично равновесие и удовлетворителен вътрешен баланс на чувствата.⁵⁸ Доколкото нарцистичните субекти често и с голямо удоволствие се възползват от екстрите и услугите на всевъзможни фантазми, дотолкова инструментално конструират, но и целево използват от тях двойници са съществена, но и значима част от „продукцията“ на развнатеното им въображение.

Както показват историята и съкровищниците на литературата, изкуството и културата, създаването и използването на всевъзможни типове двойници имат хилядолетна и твърде богата история, която не е преустановена, а непрекъснато се допълва и усъвършенства. Затова страховете в наше време от всевъзможни злоупотреби с дигиталните технологии растат експоненциално, тъй като в цифровите реалности и комуникации тяхното конструиране, разпространение и употреба вече не са само плодове на случайни хрумвания, или спонтанни желания за забавление, а доста често са тясно свързани и с конкретни проекти, даже с професионални задължения, които притежават огромно значение за някои жизнено важни сфери. А политиката не може да си позволи лукса да пренебрегне, омаловажи и елиминира ролята и значението на *двойниците* в нейните сложни отношения и практики. И в този аспект властниците-нарциси обикновено са много внимателни, често и придирчиви спрямо това какви двойници са им моментно/ситуативно нужни или зловердни.

Алиса Майер обръща внимание и на друга отличителна, но и опасна черта на нарцисите - тяхната лесна раздражимост, понякога трансформираща се в необоснована *арогантност* или даже в *агресия*, особено когато те мислят, или чувстват,

⁵⁸ Виж подр.: Андреас-Саломе, Л. Нарцисизм как двойное направление. М., Эрго, 2013.

че *не получават* очакваните от тях солидни признания, афиширано уважение, или гръмки и дълготрайни адмирации от страна на другите за делата и приносите им.⁵⁹ Но едва ли е потребно, а и уместно да напомням, че такива реакции са доста често срещани в поведенческата „история“ и „география“ на нарцистичните властници. Болезненото чувство у немалко сред последните, че не са достатъчно справедливо и навременно оценени, или заслужено възнаградени по различни начини; че не са получили „основателно“ полагащите им се (официални и неформални, колегиални) признания за постигнатите от тях „безспорни“ и доста „крупни“ успехи, е очеваден факт, който историчността и ежедневието в обществено-политическия живот потвърждават непрестанно, при това достатъчно ярко, отчетливо и даже контрастно. А критичните, насмешливите, ироничните, саркастичните, подигравателно-циничните и даже недопустимо обидните, оскърбителните коментари за тях са не само много чести, но и понякога даже невероятно остроумни, атрактивни, пък и дълготрайни.

Общовалидно е мнението на психолозите, психиатрите и психоаналитиците, че нарцисизмът обуславя своеобразно потискане, задушаване и мащабно ограничение на *свободата* на хората, които са станали неволно, или волно моментна, а още повече дълготрайна жертва на покушенията, извращенията и издевателствата му. И както показва Керил Макбрайд, предпазването, умелото париране, или дори цялостното преодоляване на одиозните последствия от нарцистичните инвазии обикновено изискват твърде много време, високо квалифицирани знания, умения, но и терапии, за да могат жертвите им да възстановят самоуважението, самочувствието и чувството си за личностна, групова и обществена значимост и свобода.⁶⁰

Политиката, обаче, се гради изцяло върху „екстрите“ и услугите на Властта, която органично и даже фатално се нуждае от избирателно и инструментално отношение към свободите и правата на зависимите от нея в ситуацията лица и групи. Затова тя се оказва много хранителна среда за формиране, развитие, пласмент и консумация на всевъзможни нарцистично ориентирани, ангажирани феномени не

⁵⁹ Майър, А. Человек-нарцисс. Кто он на самом деле? Психология. Факты. М., Интеллектуально-издательская система Ridero, 2018.

⁶⁰ Срав.: Макбрайд, К. Свобода от нарцисса. Как выйти из травмирующих отношений. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024.

само на лично, а също и на групово, общностно, класово, или обществено ниво, но така също и от неформално, или формално, институционално естество. И е логично да се предположи, че огромната част от такива феномени имат пряко, или косвено отношение към *свободите и правата* на хората, респективно, към тяхното целево ограничение, дискредитиране, потискане и елиминиране, когато това е необходимо. А в този ракурс политическият нарцисизъм изначално и докрай не може да бъде безразличен и озадачаващо пасивен към възможните/реалните свободи на другите. Неговият субект винаги гледа, осмисля, преценява и реагира на чуждата свобода като на безусловна, а нерядко даже и смъртоносна *опасност* за автономията на или автентичността на притежателите и моментно-ситуативните му ползватели. Не случайно нарцисистичните особи винаги са крайно бдителни, подозрителни, мнителни и даже потресаващо безмилостни, невероятно и морално недопустимо безпощадни към онези, които реално/въображаемо застрашават техните свободи или права.

Може дори да се постулира и специфична *закономерност*: колкото по-нарцисистично оформени и активни са властниците, толкова повече те са непримирими, непоносими, нетърпими и безцеремонни в ограничаването, потискането и унищожението на правата и свободите на моментно-ситуативно, или дълготрайно зависимите от тях индивиди, групи, общности, класи, а дори и общества, но още повече към тези, които им се привиждат като реална или потенциална заплаха за свободите им. И това е практически многократно доказвано: тираните, диктаторите, авторитарните ръководители не само са смятани за най-опасни за човешките права и свободи, но твърде често са и реални, пък и общопризнати за вредни нарцисистични персонажи.

Не е потребно да се отбелязва, че осъществяването на тази одиозна закономерност неизбежно води до ескалация на опасностите и рисковете не само за персоналната автономност, но и за разнообразните права и свободи на членовете на различни видове общности, дори общества, зависещи от такива зли властници.

Историята нееднократно и по трагични начини е показвала, че най-големите *управленчески вакханалии* и политически безумия са ставали, когато на кормилото на властта в държавата и обществото са заставали психопати, социопати и неконтролируеми нарциси - *Нерон* е безспорен най-ярък образец за подобни трагедии. В по-близко историческо време такъв несъмнен зловещ пример е и Адолф Хитлер.

За действителното, а и мащабно разпространение на епидемията на нарцисизма пише също и Нанси Мак-Уйлямс, когато в световно известния си бестселър обосновава своята оригинална концепция за психодиагностиката. Тя отбелязва, че ако по времето на Фройд нарцистичните разстройства не са имали такова масово разпространение, в нашата съвременност ангажирането с тяхното изучаване, но и лечение се превръща в изключително сериозна и належаща задача на социалните теоретици „от сорта“ на Фром, Слейтар, Хендин и Лаш. И не е маловажен фактът, че Мак-Уйлямс специално акцентира върху особеното влияние на динамиката на историческото време, както и на радикалността и мащабността на извършващите се в и чрез нея разнообразни промени. В този контекст тя насочва обектива на теоретическия си анализ към спекулативно-манипулативната роля на средствата за масова информация относно незащитеността и суетността на хората, а и на разпосочните и многобройни въздействия на секуларизацията и дискретната ерозия на ценностно-нормативните комплекси в бързо изменящото се общество, при което се дезавуират, пряко или косвено дискредитират и публично, или неофициално делегитимират всевъзможните техники и практики от предишни времена и стабилни общества, в които хората са се познавали добре и не са имали толкова нужда от акцентирането на собствено лансираните и превъзнасяните от тях истории и репутации. За разлика от онези минали времена и типове общества, в динамичната (ни) съвременност хората са поставени в нови реалности и порядки, в които са заставени все повече, а и по-упорито „да се доказват“ пред другите - вербално и с дела, които те най-вече описват и преценяват, т.е. предварително задават известни координати и критерии как следва да бъдат *оценени* техните мисли, чувства и постъпки.⁶¹ Не случайно Мак-Уйлямс подчертава, че в новите условия и обществени нрави *имиджът* вече става много по-важен, а и по-ценен от действителната същност на човека. Тя отбелязва също, че първият, разкрил особената душевност и поведенческата изява на нарцисите, е Ърнест Джонс, който в капиталната си творба „Комплексът на Бога“ (1913) описва много от иманентните черти на странната им природа. Освен това Мак-Уйлямс насочва вниманието на читателите си и към потребността детайлно и комплексно да се изследват специфичните *компенсаторни и инструментални*

⁶¹ Виж подр.: **МакВильямс**, Н. Психоаналитическая диагностика. М., Независимая фирма „Класс“, 2001

замени на ирационалното с рационално (и обратното), които трябва да придават формално приемлив, „нормален“ вид на мислите и делата на нарцистичния субект.

За правилното и цялостното „разшифроване“ на тайните на нарцисизма, според Мак-Уйлямс, от голямо значение е изследването на *завистта* и *срама*, които са органични съставни части от генеалогията и феноменологията му. Ако се замислим по-надълбоко, непременно ще видим и разберем колко истина и ценност има в тази постановка. Защото в манталитета и маниерността на политиците завистта и страхът от изпитване на срам играят твърде важна роля. Не е тайна, че страхът от изпитване на срам или изпадане във виновно положение са крайно нежелани от властниците, защото разкриват тяхната безпомощност, безсилие и неспособност да се справят с нещо/някого по удобен за тях начин. И, вероятно на тази деликатна, а и гласно неспоменавана основа, политиците твърде често стават *дебелокожи*, безчувствени, несъстрадателни, понякога даже и фрапиращо безсрамни, тъй като това „бронира“ до известна степен лесно ранимото им самочувствие, накърненото им самолюбие, или потиснатото им самомнение особено когато са „притиснати в ъгъла“. Не е и случаен фактът, че болшинството властници са завистливи натури, тъй като чрез завистта си могат да прикрият, но и да компенсират вътрешната си неудовлетвореност от това, че не притежават необходими им, или високоценените от тях качества, които при/виждат, или преценяват, че другите имат в наличност и изобилие.

Нанси Мак-Уйлямс отбелязва и огромното значение, което *идеализацията* и *обезценяването* имат в структурата и феноменологията на нарцисизма. А едва ли има политик, който изобщо, никога да не прибегва до услугите на идеализацията на собствените си възможности и качества; разбира се, успоредно с обезценяването по някакъв повод на тези на неговите опоненти, властови съперници и противници.

Джозеф Епщайн разкрива твърде интригуващо и увлекателно реалните, или евентуалните сериозни заплахи, или особено тежките поражения върху човешката психика и съзнание, когато завистта се развихри и, още повече, стане доминиращ фактор в мотивацията и поведението на хората.⁶² Не е изненада, че такива поражения са твърде често срещани в изявите на нарцистичните индивиди или типажи, особено ако им се налага да действат при по-сложни житейски, или други ситуации.

⁶² Виж подр.: *Епщайн*, Дж. Зависть. М., АСТ, Астрель, 2006.

Хелмут Шьок показва как завистта може да бъде изключително опасна, дори зловредна, особено когато бъде *институционализирана* от притежаващите я и неправомерно, аморално експлоатиращите я субекти.⁶³ А е отдавна и добре известно, че властниците-нарциси обикновено полагат всички възможни, а и необходими им усилия, за да могат колкото може по-бързо, но и по-ефективно практически да прокарат, легитимират, а даже и да институционализират своите пъклени замисли, коварни намерения, антихуманни цели, противообществени планове и сценарии.

Доколкото психологията на завистта твърде добре „пасва“ на тази на враждебността, а особено пък и на онази на тщеславието, е от съществено значение да се отбележи, че във феноменологията на политическия нарцисизъм тези варианти обикновено „вървят в дружна, често доста шумна и винаги амбициозна компания“: завистта подхранва, или се ражда от враждебността, а двете звучно и страстно „припяват“, но, заедно с това, и сервилно обслужват психологията на тщеславието. Както убедително показват изследванията и теоретическите заключения на Е.П. Илин „атраaktivното трио“ на психологиите на завистта, враждебността и тщеславието са много способни да нанесат тежки, а понякога даже и непоправими щети.⁶⁴ Но и екстравагантният „квартет“ на завистта, любовта, ревността и ненавистта също успешно гастролира в сферата на политиката, а не се извява само на сцената на междуполовите и интимните връзки и отношения между хората. Както разкриват изследователските психоаналитични сондажи на Петер Кутер, мистериите и ефектите на корелациите между тези четири чувства предизвикват сериозни размишления.⁶⁵ Немалка част от тези интригуващи корелации имат резервирано място и важна роля в мотивацията и поведенческата биография на нарцистичните субекти, в т.ч. и на тези от тях, които са професионално свързани с използването на властови ресурси. Защото прекомерната любов към себе си, „бракосъчетана“ с основателна или безпочвена завист към някого, може да разпали докрай страстите на ревността и ненавистта, които при определени обстоятелства или ситуации да са и опустошителни. А е исторически многократно доказвано, че болното себелюбие, ненаситното тще-

⁶³ Виж подр.: Шьок, Г. Зависть: теория социального поведения. М., ИРИСЭН, 2008.

⁶⁴ Виж подр.: Ильин, Е. Психология зависти, враждебности, тщеславия. СПб., Питер, 2021.

⁶⁵ Виж подр.: Кутер, П. Любовь, ненависть, зависть, ревность.

славие и неизлечимата грандомания, възползващи се от услугите на властта, могат да предизвикат невероятни човешки драми, нерядко даже покъртителни трагедии.

Нанси Мак-Уйлямс обаче не заобикаля и темата за специфичния *перфекционизъм на нарцистичните субекти*. Изискването за постигане на съвършенство у тях има двупосочна реализация - екстра и интровертна ориентация. Такава, обаче, има и в менталността и поведението на властниците - прекалена възискателност или безгранична придирчивост към качествата и делата на другите, но и завишени претенции, или очаквания от перфекционизма на собствените черти и постижения.

Желанието за перфекционизъм у себе си, а още повече у другите, обаче, много често поставя редица коварни и опасни *капани* за намеренията и действията на неговия субект. Както убедително показват Томас Каранн и Шерон Мартин, неистовството за перфектна реализация на поставените цели/задачи нерядко може да обуслови много сериозно, а в някои случаи дори и непоправимо емоционално-психическо прегаряне, тотално блокиране и невероятно тежка депресивност⁶⁶ Тези психически състояния, обаче, не са непознати, а дори - тъкмо обратното, - са доста често срещани във феноменологията на нарцисизма, особено при достатъчно сложни, или екстремални ситуации. А политическата дейност непрекъснато създава всевъзможни такива конфликтни - деликатни, критични, екстремни - ситуации, заради което настроението и поведенческият етос на властниците-нарциси не са априорно, нито достатъчно солидно бронирани срещу такива одиозни казуси и изживявания.

Единственото спасение от разнородните и многобройни изкушения, а и опасности на перфекционизма, които той обичайно и непрестанно създава в историчността и всекидневието на хората, може да се намери в съзнателното и упоритото „преформатиране“ на мисленето, чувстването и поведението на силно обсебения от тях човек. Не случайно автори като Елизабет Ломбардо, Мартин Ентъни и Ричард Свинсон много убедително и аргументирано доказват, че упоритото изграждане на навици, привички и стереотипи за по-лежерно, понякога даже и по-снизходителното отношение към поставените и настойчиво преследваните цели и задачи, може да се окаже доста ефективен инструмент за успешно справяне и с перфекционистките

⁶⁶ **Каранн**, Т. Ловушка перфекционизма. Как перестать тонуть в недовольстве собой, принять и полюбить себя. М., Эксмо, 2024; **Мартин**, Ш. Перфекционизм: когнитивно-поведенческий подход. М., Вильямс. 2021.

комплекси.⁶⁷ Ето защо има много сериозни основания да се твърди, че политиците-нарциси неосъзнато, или подсъзнателно съхраняват в себе си особен *атавизъм* от детския си нарцисизъм, когато непрекъснато очакват някакви одобрения, похвали или възхищения за делата си. А в този аспект немалко от властниците страдат от известен, макар и невидим достатъчно ясно, *инфантилизъм*, който е тясно свързан с неистовата им жажда да бъдат непрестанно позитивно оценявани, шумно аплодирани, публично и исторически възвеличавани, даже прославяни за идеите, словата и делата им. Не случайно психолозите, психиатрите и психоаналитиците отбелязват, че дълбоко в съзнанието и душевността на нарцистичните лица се спотайва нещо детско. А в този, много съществен, контекст не бива да забравяме и знаменателния факт, че още преди няколко десетилетия самият Кристофър Лаш акцентира доста силно и категорично върху инфантилизма на нарцистичните типаж.

Срещу подобно твърдение веднага, обаче, могат да се лансират различни доводи и аргументи, особено от специалисти, защитаващи авторитета на властниците, които биха поставили акцент върху обичайното за всеки човек желание да получава различни видове адмирации, положителни оценки, похвали, или признания.

Проблемът в такива ситуации или казуси, обаче, се състои в това, че нарцистичните субекти притежават, а и обикновено често демонстрират в свръх-нормативна мяра и форма желанията, претенциите или очакванията си за акламации.

Страховете не са редки, необичайни и непознати, а - обратното, - са твърде често са стар и даже непрогоним гостенин в душевността на нарцистичните субекти. Специално за властниците-нарциси, те непрекъснато ги тормозят, рисувайки във болната им фантазия или в развintenото им въображение безбройни заплахи и страшни опасности, реализацията на които може да доведе до изместването от служебните им постове, забавяне, или окончателно прекъсване на кариерата им, даже и нещо далеч по-страшно - публичното им осмиване, окарикатуряване, обругаване.

Дълбоко спотаените вътрешни страхове да се окажат не на желаната висота традиционно кара нарцистичните лица да не прибегват до услугите на извинения,

⁶⁷ Ломбардо, Э. Лучшее совершенства. Как обуздать перфекционизм. М., Манн, Иванов и Фербер, 2015; Энто-ни, М., Свинсон, Р. 2020. Не пытайтесь сделать все идеально: стратегии борьбы с перфекционизмом. 2-е изд. СПб., Издательская группа „Весь“, 2020.

откровени признания за допуснати слабости, или грешки, а още по-малко до публично осъществени честни разкаяния за недостатъците и негативните последици от техните действия. А тези симптоми са банално налични, много добре очертани у властниците, които обикновено желаят другите да са в неудобно положение, т.е. „на колене“ пред тях, или даже, ако е възможно в конкретния случай, да им искат публично извинения, прошки, но пък изобщо не искат те самите да изпаднат някога и някъде в такива срамни, унижителни, а даже и позорни роли, които да ги „довършат“. И както показва историческата и общественно-политическата практика случаите на публично направени извинения пред идейните опоненти и властовите съперници са изключително редки, при това винаги вършени с огромни душевни колизии, понеже традиционно се възприемат като срамни, унижителни, позорни загуби от конкурентите, а това дава мотиви на нарцисите-властници да ги избягват всячески и навсякъде.

Видяни, а и оценявани от психологическа и морално-етическа гледна точка, извиненията съвсем не са елементарен и лесно осъществим феномен в човешките взаимоотношения. Защото нерядко изискват и твърде високо ниво на критичност, а и особено на самокритичност, вярна и понякога даже безпощадно сурова преценка за станалото, или случилото се в конкретно взета ситуация, понякога даже и морална смелост и доблест да се превъзмогнат вътрешните задръжки, или привычки. И както интригуващо показват Марджори Ингал и Сюзан МакКарти, публично направените извинения, колкото и странно да звучи, или изглежда, притежават не само, както обичайно се знае и масово вярва, индивидуално-личностни значения, но също и огромна практическа, даже и неочаквана финансова ценност.⁶⁸ Защото в отделни случаи те могат да спестят необоснованите разхищавания на огромни държавно-обществени парични ресурси и ведомствени неприятности, заради високомерието, безотговорността, равнодушието, безочливостта и безхаберието на управниците.

Самозабравата, надменността, високомерието, пренебрежението, а и редица още други човешки слабости, или понякога даже и морални пороци са в състояние да окажат много сериозни влияния с тежки последствия за техните „ползватели“. А всички те са неотменни „щрихи от портрета“ на всяка една нарцистична личност.

⁶⁸ Виж подр.: **Ингалл, М., МакКарти, С.** Ну я же извинился. Как эффективно просить прощения у второй половинке, друзей, клиентов - и даже у своей собаки. М., Азбука-Аттикус, Колибри, 2023.

Излишно е да споделям, че те присъстват в изобилно количество и доста натрапчиво усещащо се качество в душевността и поведението на нарцистично обременените властници, които ги използват твърде често, а пък и най-безскрупулно. Не случайно в масовата психика и всекидневното обществено съзнание битуват доста трайни и силно вкоренени представи, че нарцистичните политици страдат от изумителна амнезия за собствените им слабости, недостатъци, грешки и провали, но пък имат „слонска памет“ за думите, качествата и постъпките на съперниците им.

Както специално отбелязват и редица автори, нарцистичните личности се отличават с развито нихилистично и даже цинично съзнание и поведение, което те понякога дори не се опитват да прикриват, а - тъкмо напротив, - го демонстрират, често с шокираща гражданството скандалност, безцеремонна вулгарност, натрапчива последователност, даже със самодоволно *чувство за безнаказаност*. За това в известен смисъл допринася и обстоятелството, че за тях нихилизмът или цинизмът не се възприемат като пороци, а - обратното, - като добродетели, облекчаващи и катализиращи реализацията на интимните им цели и замисли. Не е изненада, а е исторически отдавна, но и безспорно доказан факт, че *политическият нихилизъм и цинизъм* обикновено намират твърде радушно гостоприемство в душевността и битийността на нарцисите⁶⁹ Не случайно прибягването до „екстрите“ и услугите на особен, т.нар. *слънчев нихилизъм* понякога се оказва „в дъното“ на мотивацията и поведенческите еквилибристики на нарцистичните лица. А той, според неговите апологети, като Уенди Сайфрет, много силно тонизира душевния патос и насърчава публичния и частния етос на човека в някои особено важни жизнени ситуации.⁷⁰

Политическият нарцисизъм твърде често е органично свързан и с преднамерено, или неосъзнато, а понякога даже и с подсъзнателно нарушаване на корелациите между *публичното* и *частното* в живота и човешките отношения. Защото той винаги е своеобразно въплъщение на желанията и перфидните замисли на субекта му да „размие границите“ на публичното и частното, да превърне колкото може по-бързо, по-цялостно, ако е възможно, и по-атрактивно частно значимото за

⁶⁹ Виж подр.: **Мизов**, М. Политическият нихилизъм. С., Авангард Прима, 2021, а също от него и: Политическият цинизъм. С., Авангард Прима, 2012, както и: *Метаморфозите на политическия цинизъм*. С., Рива, 2013.

⁷⁰ Виж подр.: **Сайфрет**, В. Солнечный нигилизм. Как отказ от поиска смисла может сделать нас по-настоящему счастливыми. М., Эксмо, 2022.

него в публична наличност, която да въздейства силно и трайно на масовата психика и социалната активност на неговите поддръжници, или съперници. И обратно: политическият нарцис винаги е неутолимо жаден за непрестанни и емоционално удовлетворяващи го трансформации на публичното в нещо особено значимо, но и практически изгодно, полезно и душевно тонизиращо го частно за екзистенцията му.

В известен смисъл може с основание да се твърди, че политикът-нарцис е винаги често склонен и доста способен да търси и намира всевъзможни поводи и начини да „приватизира“ в своя изгода съзнанието и битието на зависимите от него.

Политическият нарцис обикновено е *фрапиращо аморален* в представянето, обяснението, оправданието и възползването от диалектиката между *отдаденото* и *полученото* в рамките на конкретна ситуация, или даже по принцип. Той винаги е крайно пресметлив, неимоверно скрупулъозен да не се излъже, но и да не бъде измамен. Но, същевременно, не изпитва особени угризения на съвестта, когато заблуждава, мамии, лъже и даже ограбва своите моментно-ситуативни кореспонденти.

Широко разпространеното в масовата психика и всекидневния разсъдък мнение, че нарцистичните субекти обикновено са твърде склонни, а даже и ненаситни в преследването, или дори в самостоятелното провокиране на казуси и ситуации, чрез които да превръщат някога в своя моментна жертва, обаче, не са изцяло прецизни. Защото това е само едната страна от пъстрата и неимоверно противоречива феноменология на нарцистичните прояви на човека. Успоредно с нея, съществува и друга. Тя засяга възможността или даже - още по-точно, а и по-вярно, - неизбежността индивидите с нарцистични профили да се превръщат неосъзнато в жертви на собствените си хрумвания, желания, страсти, девиации, или даже патологии. (И както показват най-новите психологически изследвания, проведени в Лондонския и Саутхямптънския университети, *жените-нарциси* са много по-талантливи от мъжете както в уменията си да се представят за беззащитни *жертви*, чрез което да си осигуряват по-голямо, а и по-дълготрайно влияние над психиката, съзнанието и поведението на зависимите от тях индивиди, така и далеч по-ефективно да ползват от мъжете пасивната агресивност в разни ситуации.) А подобни трансформации са незаобиколими и неминуеми, защото обикновено нарцисите се разкъсват между противоречиви, докрай воюващи умонастроения. Както показват изследванията, в

стремежите си да превърнат другите в свои - конюнктурни, или постоянно резервирани - жертви, нарцистичните особи твърде често не осъзнават как сами попадат в капаните, които залагат другиму. И брутално, нередко и перфидно, а даже и перверзно разрушавайки околната среда, или циркулиращите в нея взаимоотношения между хората, те, заедно с това, всячески се опитват да се възползват от другите като изискват по всякакъв начин и на каквато и да било цена уважение, признание, респект, почит и даже обич от другите.⁷¹ В такива жизнени ситуации нарцисите, в т.ч. и политическите - неволно или отчасти осъзнато, даже инструментално целенасочено и дори закономерно - често стават жертви на собствените си коварни замисли, непочтени кроежи, или аморални сценарии за използване на другите хора.

Тази амбивалентна картина е доста присъща за семействата на политици, в които родителите-нарциси държат на всяка цена наследниците им да станат също властови персони. В такива случаи потомците се превръщат, от една страна, принудително в жертви на родителските амбиции, но и - от друга - в автономно и нередко даже напълно доброволно, макар и недостатъчно осъзнато - в жертви на собственото си послушание, дисциплиниране, стриктно преследване, а и изпълнение на родителските изисквания. В подобни казуси обикновено нарцисизмът на наследниците е доста по-голям, а съответно и по-опасен от този на родителите им, независимо от факта, че първите нередко могат отчетливо да забелязват и даже основателно да се възмуцават от нарцистичните „изпълнения“ на своите родители.

Както при другите нарцистично обременени фамилии, така и особено при тези с висок политически статус и стабилна наследствена самовлюбеност, терапиите от страна на психолози, психиатри и психоаналитици изискват доста повече усилия и време. Защото самите манталитети и маниери на властниците обикновено силно затрудняват, усложняват и даже провокират терапевтите им. Не е тайна, че политическите особи най-трудно се подават на внушения или убеждения, че им е спешно необходима квалифицираната помощ на психолози и особено пък на психиатри, заради което нарцистичните им девиации се усложняват, умножават и вкореняват.

⁷¹ Виж подр.: Долганова, А. Мир нарциссической жертвы. Отношения в контексте современного невроза. М., ИГ „Весь“, 2017.

Дори признанието пред собствената им съвест и разклатена душевност, че имат нужда от професионална, висококвалифицирана - психологическа, а още повече и от психиатрична - помощ, е много рядко и обикновено правено след тежки колизии.

Както сочат експериментите и изследванията на Стефани Доналдсон-Пресман и Роберт Пресман⁷², диагностиката и лечението на индивиди, притежаващи по-висок обществен статус, обикновено изискват доста повече време, много ресурси, сериозни и дълготрайни усилия, най-вече защото такива субекти обикновено имат, но и упорито проявяват различни видове личностни *комплекси* на (пряка, или косвена) съпротива, нерядко *даже* и на *солиден протест* срещу диагностицирането им като нарцистични типажи, или пък като нуждаещи се от психиатрична помощ.

Едва ли е необходимо да отбелязвам, а още повече и да обяснявам защо, а пък и как „препредаването на щафетата“ от родители на наследници с нарцистични особености предполага, или неизбежно слага разнообразни и опасни детонатори в сферата на политическите отношения, зависимости, даже институции в държавата. Защото наследниците обикновено солидно увеличават опасностите и тежестта на последствията от нарцистичните изяви на техните родители в политическата сфера, тъй като знаменателят на техните отклонения най-често е на по-висока степен.

Със сигурност, обаче, може и да се твърди, че нарцисизмът сред политиците твърде често е съпроводен от одиозната симптоматика на героя на Оскар Уайлд - *Дориан Грей*. (2022) Подобно на обаятелния портрет на Дориан Грей, при по-внимателно или проникателно заглеждане в него непременно бихо могли да се забележат редица доста интригуващи щрихи, охотно разказващи за умело прикритите зад пъстрите красиви черти едва видимите шупли на многобройните, но и неимоверно опасни слабости, недостатъци и пороци на впечатляващия портрет на Д. Грей. А в този контекст не бива да забравяме, нито да омаловажаваме или пренебрегваме едни дълбоко проникателна мисъл на Оскар Уайлд, а именно, че „Любовта към себе си е началото на романа, който продължава през целия живот на човека“. И в това отношение, несъмнено, трябва да се прави съществена разлика между нормалното

⁷² Доналдсон-Пресман, С., Пресман, Р. 2007. Нарциссическая семья: диагностика и лечение. Расширенный взгляд.

самоуважение и загриженост към собственото Аз и неговото душевно благополучие и материално благоденствие, от една страна, и нарцистичните отклонения, извращения и издевателства спрямо другите хора от страна на психично страдащите, или нарцистичните личности, от друга страна, чиято самовлюбеност и обсебеност за собственото оцеляване, развитие, усъвършенстване и устройване са патологични. Впрочем, именно очевадният, понякога даже и фрапиращият, или пък, още по-лошо, потресаващият нормалното човешко съзнание и моралната съвест на разумния човек дисбаланс между грижата за собственото Аз и това на другите хора, е най-ясният и най-категоричен показател за степента на хронификацията на нарцисизма.

За очевадния и триумфален марш на политическия нарцисизъм в смутната и преломната ни историческа съвременност от фатално значение са не само индивидуално-личностните характеристики и особености на властниците, или на техните семейства и колегиални общности, но също и общата картина на драматичното, нередко даже и трагично състояние на държавата и гражданското общество. Кризата на институциите, анемията на републиканизма и парламентаризма, ерозията на легитимността на традиционните партии, фрапиращото сриване на авторитетите и влиянията на традиционно и дълготрайно господствалите идеологически фамилии, неудържимо растящият електорален абсентизъм, корупцията и криминализацията, повсеместно вихреци се на всички управленски равнища в държавата и обществото, вакуумът на ценностите и нормите, повсеместно и безнаказано вихрещата се престъпност на всички равнища, в т.ч. и по върховете на държавата и обществото, лавинообразно растящото отчуждение, социалното отчаяние, безперспективността, понякога даже маргиналността и даже трагичността в живота на огромни социални маси, както и редица още други характеристики и особености на днешната одиозна обществено-историческа и социално-политическа ситуация са несъмнени източници, стабилни генератори или впечатляващи катализатори на всевъзможни модалности и инструментариуми на флагрантна публична демонстрация, или пък на дискретно шестване, парадиране и безцеремонни действия на нарцистичните типажи. Затова един от задължителните варианти за солидно ограничение или елиминиране в значителна степен на опасностите и вредите от политическия нарцисизъм е най-вече *моралният катарзис* на обществото, политическите институции и кадри.

ВРЕМЕТО И НАРЦИСИЗМЪТ

Проблемът за специфичните отношения и корелации между нарцисизма и различните лица на историческото, социалното и даже на екзистенциално-биографичното *време* е изключително съществен за точното описание и правилното разбиране на същността, спецификата и функционалните ефекти на нарцисистичните явления. Той винаги е притежавал съответни конкретно-исторически очертания и значения. Защото не е можел да бъде „изваден от скобите“, контекста на особеностите на естеството, духа, пулса, формите, начините и мащабите на влияние, или въздействие на макро-, мезо- и микро-историята върху генеалогията и феноменологията на съответни нарцисистични феномени, респективно над живота на техните субекти.

В политическата сфера тези особености или закономерности са още по-силно изявени. Защото за всеки политик времето е един от най-скъпите ресурси, които имат огромно, а понякога даже и съдбовно значение за неговата кариера и даже за живота му. В определени моменти или даже в бързо отлитащи секунди политикът може да спечели невероятно много, или - напротив, - да загуби абсолютно всичко. За да има условия и възможности публично, а в определени случаи даже и незабележимо, анонимно или задкулисно да афишира, но и с удоволствие на консумира плодовете на своето надмощество над другите, той има необходимост от време. Единствено в потоците на времето повелителят на Властта може да се оглежда и наслаждава на образите и влиянията на своята тщеславна и вечно ненаситна персона, да изпитва неописуемо удовлетворение, или - точно обратно - панически ужас от лишаването му от златни възможности да консумира и съвсем целенасоченото, инструменталното да експлоатира всичките „екстри“ и услуги на бездънната Власт. Освен това единствено Времето е това, което може да остави трудно забравими спомени в паметта на следващите поколения, или - обратно - да ги заличи завинаги. Но в тези - бистри или мътни - потоци нарцисизмът обикновено не е самотен воин. Той винаги разчита на свои явни или тайни поддръжници в човешката природа, в дълбините на психиката или в мистериозните лабиринти на съзнанието на човека. Ето защо нарцисизмът има фатална потребност от верни, но и способни напълно да подкрепят идеите и зловещите му деяния душевни състояния. А такава задружна компания винаги е способна на крайно неприятни изненади или неочаквани ефекти.

Тъкмо затова, както убедително показва Рамани Дурвасула, най-опасното и най-зловредното „трио“ е онова, в което си взаимодействат нарцисизмът, чувството за превъзходство и ненаситното за удовлетворение чувство за интоксикация на човешките отношения, връзки и зависимости⁷³ и поставянето им „под знаменателя“, или в предана служба на пъклените замисли и перверзните сценарии на властника. Не случайно и всеки нарцистичен субект, а на-вече този, който бленува за, или вече реално притежава солидни властови ресурси, неистово копнее и всячески се опитва да се сдобие с колкото може повече време, за да осъществи коварните си планове.

Задружната компания на нарцисизма, чувството за превъзходство и безграничното желание за отравяне на неприятните или, още повече, на опасните за интересите, замислите и делата на властника отношения не адресира своите пъкление деяния единствено към личностните връзки и зависимости. А тя обикновено не се задоволява единствено с искрометно, моментно или краткотрайно разтревожаване, притеснение, уплашване, потискане, душевно смачкване, или даже с пълно унищожение на отделни лица. Защото апетитите и плановете ѝ винаги са много по-големи. Което е лесно обяснимо: тщеславието, мегаломанията, ненаситният ламтеж за превъзходство или, ако може дори (още по-добре) цялостно господство над избраните и обработваните от него жертви винаги се нуждаят от сервилно лакейските реверанси и припряно отзивчивата слугинска психика на всевъзможни помощници, още повече от мишени и жертви, които да са и с надличностна идентичност и значимост. Не случайно политическият нарцисизъм е винаги склонен, а и способен да протяга треперещи, хищни ръце към социални общности, класи, дори към цели общества, за да ги превърне в суровина за своите болни фикции, луди химери и кухи илюзии. А за изпълнението на тези пъклени замисли или конспиративни сценарии той винаги се нуждае от време, в и чрез което да прокарава и налага своите перверзни визии. Не случайно расизмът, сегрегационизмът, колониализмът и други подобни зловещи феномени се отличават и с това, че иманентно притежават и всячески се стараят и опитват да демонстрират и оптимално реализират закодирания в тях нарцисизъм. И е ненужно да отбелязвам, че всеки един от тези одиозни феномени не притежава

⁷³ Срав.: Дурвасула, Р. Токсичные мудаки. Как поставить на место людей с завышенным чувством собственной важности и сохранить рассудок. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024

кратка - във времето - историческа биография. Тъкмо напротив, за изграждането, развитието, утвърждаването си, както и - обратното, - за своето публично дезавуиране, дискредитиране, стигматизиране, ограничение, или пълно унищожение, те неизбежно имат нужда от доста, понякога даже и от голямо по мащабите си време. А историята на междудържавните отношения може да се описва, но и тълкува и като грандиозен музей на паметта, в чиито ненимоверно богати, но и потресаващи (обикновеното, нормалното и моралното човешко съзнание) колекции винаги се намират уникални, пък и многобройни експонати на династиите и тираниите на нарцисизма. А тези династии и тирании са се нуждаели от *много време*, за да покажат на света и човечеството на какво са сбособни и какво то следва да заплати за капризите им.

Същевременно, задължително трябва да се подчертае фактът, че нарцисичният субект като че ли живее едновременно в различни времеви ареали. От една страна, той сякаш „пулсира“ ментално, емоционално и поведенчески с онова, което искрено смята, че е най-значимо не само за него, а и за времето, в което живее и конкретно действа. Но, от друга страна, настоящето винаги трябва да има някакъв персонално-екзистенциален приватизиран вид и ефект за собствената му личност. То не е настояще изобщо, а такова, което обслужва щенията и капризите на Аз-а. В този аспект, макар нарцисичният субект добре да знае и отлично да разбира, че не може по никой начин да надмогне, да промени радикално, а и тотално, или даже и да отмени напълно гравитационните ефекти на историческото време, в което му се налага да живее, на неговите предизвикателства, обстоятелства и редукионизми, той все пък дълбоко в себе си се храни доста обилно с надеждата, или по-скоро с илюзията, че може да впрегне хода, ритъма и посоката на темпоралността в хамута на собствените си фикции, интереси, меркантилни планове и егоцентрични визии.

На практика, колкото и да не иска да го признае, или да не може да го осъзнае, нарцисичният субект винаги е, от една страна, безропотен роб и сервилен лакей на доминиращата в пулсиращото настояще, още по-точно в момента тенденция в модата, но пък и, от друга страна, непокорен и дързък враг на статуквото, което неистово копнее тотално да подчини на собствените си фикции, илюзии, желаниа. В тази алхимична симбиоза трите измерения на времето трябва да му служат като необходима суровина, от която може/трябва да се сътвори еликсирът, който, от една

страна, да го прави съвременен, в унисон с мейнстрийма и последната мода, но и, от друга страна, да има някаква постоянна (макар и само въображаема) независимост, която да гарантира автентичността на разнообразните му жизнени прояви.

Това парадоксално, а и трудно понятно състояние на нарцистичния субект - в едно и също време да живее, използва, почита, но и да клейми, отхвърля и преследва различни дарове на миналото, настоящето, или бъдещето, обаче, като че ли не е сериозен повод за дълбока размисъл и комплексна, адекватна преценка в рамките на обсебеното му от съвсем други проблеми/неща съзнание и ежедневие.

Фактът, че почти всички психолози, психиатри и психоаналитици акцентират върху приоритетната роля и значимост на настоящето в менталността, чувствителността и поведението на нарцистичния субект, не означава, че той е изначално, а и фатално чужд, неспособен и даже крайно враждебно настроен към изкушенията и даренията, които, например, може да му сервира обилно и пикантно далечното, или по-близкото историческо минало, чрез пришествията и даровете на носталгията.⁷⁴ А по отношение на нея, той може да разиграва различни, даже амбивалентни роли.

От една страна, нарцистичният политик може напълно умишлено и перфидно инструментално да подбужда задействането или умело, изкусно да „заиграва“ с носталгичните потребности и преживявания на тези, които в дадената ситуация, или в някаква житейска перспектива ще са му от голяма полза. А и да върши това без изобщо да изпитва каквито и да са сантименти към миналото и носталгичните му образи, господстващи в масовата, груповата, или индивидуалната психика на субектите, които в този момент му се налага коварно, даже перверзно да манипулира.

От друга страна, той може и напълно искрено, понякога даже и сърцераздирателно да се потапя в талазите на носталгични размисли и преживявания, ако те се отнасят до нещо, което му е изключително важно, ценно, интимно скъпо, съкровено, незабравимо или даже безценно. В такива задушевени моменти нарцистичният субект е доста склонен, а и неимоверно способен да си припомни даже и най-малки детайли, полу-, или напълно забравени факти и важни случки, които от години не са били в ползрението на вниманието и обектива на размишленията му, а сега, незнайно как и защо, са изплували от дълбините на паметта в съзнанието му.

⁷⁴ За нея виж подр.: Мизов, М. Носталгията. Размисли и ескизи. С., Авангард Прима, 2011.

Носталгични сеанси могат да се появят, а и емоционално изживеят и когато нарцистичният властник се оказва натясно, лишен от предишната си сила, власт, авторитет и подкрепа. В такива одиозни, тежки моменти той нерядко е готов да си позволи лукса да надзърне в кладенеца на спомените, да се поразтършува из лабиринтите на паметта, за да извади от тях нещо, което до този момент е било покрито с нафталина на забравата, но сега изведнъж е грейнало с нова значимост. Но и в приятна, стара приятелска, или вярна колегиална компания той може да си „отпусне душата“, да се отдаде на сладки възпоминания за златните времена, години и слънчеви шансове, събития и хора в неговата доста богата кариерна биография.

Подобно на останалите безцеремонни прояви, нарцистичният субект много често си позволява лукса да *конфискува* в своя полза някакво историческо - близко или по-далечно - минало, или поне отделни негови фрагменти, чиято събитийност и ценност имат моментно-ситуативна важна стойност за актуалната му екзистенция. Това не е особено трудно, нито е създаващо му морални угризения преживяване, защото той обикновено е дълбоко убеден, че всичко трябва да се върти около Егото му, но и да му принадлежи безусловно и безостатъчно, когато му е необходимо. Ето защо нарцистичният субект може без особени душевни колизии да си присвои чужди идеи и заслуги, ако смята че те могат да му бъдат от полза в такива моменти. Но, заедно с това, би реагирал много остро, даже невъздържано, арогантно или дори брутално, агресивно, ако моментният му събеседник си позволи такива прийоми.

За своеобразното огледално мислене на нарцистичния субект е допустимо, понякога дори и задължително да търси и намира самовлюбеността извън себе си. Например, в обичани от него места, заведения, приятелски компании и т.н., които му се привиждат, или той е непоклатимо убеден, че са страстно влюбени в себе си. (Например, Светлана Бойм оценъчно сравнява екзотичните особености на Берлин и Петербург, намирайки, че градът на Нева е прекалено безсрамно нарцистичен.⁷⁵) Тъкмо затова нарцистичният субект може да има, а и да се стреми оптимално да използва, свои любими места от богатия каталог на т.нар. „трети места“⁷⁶ - партийни

⁷⁵ Срав. Бойм, С. Будущее ностальгии. М., Новое литературное обозрение, 2019, с.

⁷⁶ Виж. подр.: Олденбург, Р. Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места „тусовок“ как фундамент сообщества. М., Новое литературное обозрение, 2014.

клубове, кафенета, ресторанти, изложбени галерии, музеи, университетски или институтски библиотеки, квартални градинки, или градски паркове и т.н., в които Его-то му се чувства добре и обикновено прекарва приятни минути и в забавни ситуации. Такива, значими за него топоси, са особени пространствени и даже институционални въплъщения на неговите (политически, културни и други) вкусове и привички.⁷⁷ Те му предоставят добри възможности за срещи с хора от неговото съобщество, хубава среда и приятна атмосфера, в които може да афишира публично своя Аз. Затова миговете и дори часовете, прекарани в тях, са от огромно значение за него.

По аналогичен на екстраполациите с историческото - близко или далечно - минало начин, властникът-нарцис обикновено е доста склонен и способен, ако това не му създава никакви главоболия, неприятности, а и опасности, да се отдаде на поривите на освободеното си въображение, да полети „на крилето“ на фантазията, чрез които може да изобрази неимоверно атрактивни, а и съблазнителни бъдещи състояния, властови, обществени и политически конфигурации, които лесно да му спечелят съмишленици, последователи и даже страстни поклоници в този момент.

В крайна сметка, за да реализира по ефектен и ефективен начин манипулативните си намерения, цели и способности, нарцисистичният политик не бива априори да отхвърля като непотребни, опасни и вредни различни „отломъци“ от миналото, или от бъдещето, които биха могли да му съдействат за постигането на главното - онова, което засяга, или пък гарантира просперитета и благополучието на Аз-а му. Защото той превъзходно знае, че при определени обстоятелства от руините на миналото или от ефимерните градива на бъдещето могат да се издигнат приказните дворци на настоящето, които, разбира се, няма да бъдат за всички, а само за него, макар и да не разкрива докрай и честно истината за тях, пък и за използването им.

Банално или елементарно е да се каже/пише, че за нарцисизма няма строго определено „*работно време*“. Защото той може да се афишира винаги и навсякъде, където забележи, че има възможности, условия, стимулатори за афиширането му. А тази особена разплутост във времето обикновено идеално се синхронизира и със скрупульозността му да открива и максимално ефективно да използва благоприятни за целите му ситуации, жизнени казуси и определени социокултурни пространства.

⁷⁷ Срав.: Лоу, С. Пространственное воплощение культуры. Этнография пространства и места. М., НЛЮ, 2024.

Ето защо властовият нарцисизъм може твърде впечатляващо да гастролира както в размирни, смутни и даже барутни исторически времена и разтресени от (политически, обществени, икономически, религиозни и други) катаклизми общества, така и в банално невзрачни, исторически безметежни, досадно спокойни, мирни, даже изглеждащи като унили и безцветни жизнени ситуации, или семпли обстоятелства.

В първите, буреносните времена и поразените от високо-волтажни напрежения общества властовият нарцисизъм може да заема различни позиции и да разигрива коренно противоположни, даже и взаимно изключващи се роли. Например, той може съвсем целенасочено, користо, даже комформистки да снижи патоса си, за да не предизвика неблагоприятни за него реакции, опасности и вреди от тези, които сега конюктурата възнаграждава с всевъзможни дарове и властови ресурси. И в този контекст Еманюел Фюрекс елегантно припомня, как френският крал е бил принуден, а и склонен да „подвие опашката“ на своя монархически нарцисизъм и да се снима редом с новите „силни на деня“ - литератури, театрални актьори, известни дами, конюктурно забогатели търговци, които, на свой ред, охотно и самодоволно се възползвали от конюктурата, а и публично демонстрирали нарцисизма си.⁷⁸ Но историята познава и обратни казуси, а пък и ситуации, при които нарцистичните властници не се съобразяват (адекватно) с развоя на събитията и още повече с дисбаланса на борещите се безпощадно сили в тях, а се отдават (по инерция) на измамните се представи, че все още са „нещо“, че може/трябва да наложи своето Его. В този контекст си заслужава да припомним идеите и анализите на Вилфредо Парето за това как и защо аристократичните/политическите елити се самозаблуждават, че все още са нещо, или даже всичко, от което зависи порядъкът, но и естеството, развоят, особеностите, динамиката на събитията, пък и мащабите на ефектите им. В този смисъл има основание да се твърди, че лансираната от Парето⁷⁹ версия за циркулацията на елитите може да се сложи под знаменателя на измамния и губещ *елитарен нарцисизъм*, който заради безпочвеното си самомнение и прекалено самочувствие може да пропуска златни шансове и удобни ситуации за спасението си.

⁷⁸ Срав.: **Фюрекс**, Э. Оскорбленный взор. Политическое иконоборчество после Французской революции. М., Новое литературное обозрение, 2022.

⁷⁹ Срав.: **Мизов**, М. Вилфредо Парето за политиката. В 2 тома. С., Авангард Прима, 2020; **Парето**, В. Компендиум по общей социологии. М., ИД ВШЭ, 2008, а също и: Трансформация демократии. М., РИОР, 2018.

Властовият нарцисизъм, обаче, може публично да демонстрира своите невероятни, понякога даже и скандални особености, странности и капризи в съвършено друг тип времена и социални обстоятелства, които да не са динамични и опасни, а - напротив, - да са сиви, унили, безцветни, монотонни, банални, отегчителни и пр. В такива ситуации нарцисизмът обикновено може както хамелеонски да се приспособява към конюктурата и господстващия мейнстрийм, ако има някаква полза от тях, така също и да отива в настъпление против статуквото, в атака срещу „силните на деня“, за да може с думи, емоции и дела да урони, или смачка публичния им авторитет, политическия им статус, моралната им репутация и социалния им престиж. И в единия, а и в другия случай той обикновено избира много внимателно момента за своите публични изяви, тъй като цената на тяхното изпълнение може да е висока. Но е възможно и обратното - изобщо да не се съобразява с конюктурата, нито с особеностите на ситуацията или разположението на силите в нея, а да се поддаде напълно на вътрешната си еуфория, на моментен ентузиазъм и неочакван прилив на желаниа и даже неукротими страсти да афишира пред другите хора своето Его.

Амбивалентни нарцистични прояви са възможни и в исторически забавени, даже внезапно или незнайно от кога зациклени, застойни, или изглеждащи на някого и като застинали времена и неподвижни реалности, обществени нрави и порядки. В тях нарцисизмът - особено този, който е властово ориентиран и ангажиран, - също има запазено място, а нерядко и първостепенни роли в драмата на събитийността.

Както увлекателно, интригуващо и, същевременно, много проникателно отбелязва Бьон-Чхол Хан, обществото на умората, превзетият от баналности, досада и повтаряемост на събития, връзки и зависимости социум може също да бъде гостоприемна обител за прислоняване, или даже за безчинства на нарцистичния дух, когато в обществената атмосфера има твърде много и доста опасни електрически изпразвания от положителни примери, а и от системно натрапвани, хвалени практики, които обаче вече отдавна не са ефективно, а силно деструктивно въздействащи.⁸⁰

Жорж Вигарелло също описва и разшифрова мистериите на ставащото или случващото се във времената на доста отчетливо забележима, но и повсеместно

⁸⁰ Виж подр.: Бьон-Чхол Хан Общество усталости. Негативный опыт в эпоху чрезмерного позитива. М., АСТ, 2023.

господстваща унилоост, умореност на обществата, в които въпреки и независимо от одиозния всеобщ фон не липсват, а понякога даже има, и в предозирани варианти буйстват всевъзможни прояви на човешката душевност и социална енергия, в т.ч. и такива, които пряко, или косвено могат да бъдат свързани с нарцистичния етос.⁸¹

Такъв сорт публични изяви от страна на нарцистичния властник могат да се реализират по време не само на официални събития, а и в неформална обстановка, при колегиални мероприятия, на които се чества някаква годишната, важен повод. Например, по време на служебни банкети, в които нарцистичният субект може да използва съвършено различни, даже напълно противоположни ролеви арсенали. В едни случаи той може деликатно, търпеливо, но и инструментално да изчаква някой от присъстващите да спомене, или дори да похвали негови идеи, слова, качества, постижения и заслуги, за да се сложи началото на серийни хвалебствия и благодарности към него. В други казуси, обаче, той може да не изчаква подобен развой на събитията, а сам прибързано да ги провокира. Или даже безцеремонно, неочаквано за присъстващите да започне сам да описва и славослови за личните си успехи, като, успоредно с това, дискретно или директно критикува, осмива своите опоненти.

Венсан Робер описва и анализира по удивително интригуващ, а и, заедно с това, невероятно пронизателен начин *какво се случва* в такава (силно политизирана) банкетна среда, или нажежена докрай от амбивалентни емоции и разпалени страсти другарска/колегиална атмосфера, но и как себелюбието, тщеславието, даже и мегаломанията не „подвигат крак/опашка“ в такива, удобни за тях, казуси.⁸²

В зависимост от особеностите на ситуацията, атмосферата и даже от часа, нарцистичният властник може да прибегне до услугите на различни комуникативни маньоври, за да спечели вниманието, интереса, доверието и подкрепата на моментните си слушатели и зрители. Защото обикновено високопоставените политически фигури не са склонни да стоят до късно на партийни или ведомствени мероприятия, а и да чакат прекалено дълго да им бъде засвидетелствано нужното уважение, или даже почит към техните персони, към заслугите им за съответния колектив и пр. По тази причина те разчитат на традиционния график, но и маниер за провеждане на

⁸¹ Виж подр.: **Вигарелло**, Ж. История усталости от Средновековья до наших дней. М., НЛЮ, 2024.

⁸² Срав.: **Робер**, В. Время банкетов. Политика и символика одного поколения (1818-1848). М., НЛЮ, 2019.

такива мероприятия, в които е отредено да им се окаже реверанс в самото начало, след което те задължително благоволяват да удостоят с няколко думи публиката, а след това се извиняват и си тръгват, понеже ги чакат важни, даже неотложни дела. Но подобен сценарий не е най-сполучлив, нито изгоден за тях от гледна точка на възможността да разберат какви, а и доколко искрени са колегиалните признания. Защото както показва *историята на пианството*, увлекателно описана и разтълкувана от Марк Форсайт⁸³, алкохолните компании и събутилничещите си братя са твърде склонни и невероятно способни да преминават през всякакви задръжки, при което езиците им не знаят мяра, нито пък спазват общовалидните социални норми, заради което често размиват, или брутално погазват всички рангове и дистанции, но, за сметка на това, отприщват бентовете на неочаквани фамилиарности. Ето защо далеч по-изгоден, а и по-ефективен за „поглаждане“ на нарцисизма им е друг сценарий. При него властникът трябва да остане по-дълго време с колегите си, да общува привидно по човешки, добронамерено, чистосърдечно, даже и шеговито, за да отпусне душите и най-вече езиците на своите подчинени колеги, за да разбере какво собствено те мислят за неговата персона, за нейните качества и постижения. За разлика от повечето хора в такава ситуация и от подобни весели компании, които вече са изгубили точния си ориентир за времето, нарцистичният властник, особено ако е достатъчно рутиниран, може да се окаже единственият, който внимателно и непрестанно следи как минава времето и до какви предели стига опиянението, за да може в най-удобния за него момент да започне своята дружеска пледоария, чрез която да опише, обясни, ако е необходимо за някого, и да оправдае деянията си. Обикновено в подобни ситуации и в такива, най-често, късни нощни, или малки часове, сред алкохолни изпарения и опиянения, посред шум и обичайно надвикване, градусът на нарцистичните изяви е симетричен на погълнатия алкохол и шумно изприказваните неща по всевъзможни, а често и по чисто професионални въпроси.

В подобна обстановка и такава задушевна атмосфера нарцистичният властник обикновено е твърде склонен и даже безрезервно способен да разкаже за своята жизнена и кариерна биография, дори да спомене малко, или никому известни до

⁸³ Срав.: **Форсайт**, М. Краткая история пьянство от каменного века до наших дней. М., Альпина нон-фикшн, 2018.

този момент интересни факти, събития и персони, за които обикновено не се говори, като по този начин възпламени любопитството и поддържа огъня на настроението. А в някои случаи, когато сериозно прекрачи личностния си праг на самоконтрол и под влияние на алкохола или настроението в компанията се позволи доста повече от необходимото, възможно е нарцистичният властник да се отдаде на такива излияния, от които впоследствие може да се подразни, или даже срамува, когато си припомни до какви крайности, или даже низости е паднал в конкретната ситуация.

В преобладаващия брой такива случаи или ситуации, нарцистичният властник обикновено неистово желае и полага всички необходими усърдия и възможни усилия, за да впечатли колкото може повече, или даже да убеди събеседниците си, че е много по-различен от другите казионни началници, че нерядко излиза от канона в манталитета и маниерите си с подчинените кадри, със зависимите от него хора. Иначе казано, да ги изманипулира, за да спечели доверието им, ако може, даже още по-добре, и симпатията им, заради това, че е нестандартен, или нетривиален и пр.

В този аспект нарцистичният властник може да използва различни, даже изцяло противоречащи си аргументи и взаимоизключващи се поведенчески репертоари. Например, той може да разказва на обкръжилата го компания за обикновения му, подобен на всеки друг професионалист, кариерен път, за да потърси дискретно сближение и взаиморазбиране с по-нискостоящите от него в службата колеги. Но е възможно и обратното - да се опита да ги впечатли с неординерната си професионална и кариерна биография, да им покаже как и възможно с неспазване на и даже с пренебрежение към изискванията за кариерен растеж да стигне до върховете на конкретната институция. При това разказът за кариерното му издигане, съпроводено от не/зачитане на многото - според Ричард Темплар само 100⁸⁴, - но абсолютно задължителни, т.е. „златни правила“ за успешната професионална кариера, следва да отнеме колкото може повече време, за да се впечатлят другите от талантите му.

Обаче, възможен е и друг сценарий, при който рутинираният, обгорял в много подобни събития, колегиални мероприятия и развеселени пиянски компании, нарцистичен властник да имитира съвсем целенасочено и много изкустно поведението

⁸⁴ Срав.: Темплар, Р. Правила каръери. Все, что нужно для служебного роста. М., Альпина Бизнес Букс, 2008.

на опиянен човек, за да измами, заблуди, подведе другите в компанията, но и да ги предразположи да си кажат всичко, което им е на ума, но поради едни или други съображения, притеснения, морални задръжки, даже страхове, ни изговарят. Ето защо за нарцистичният властник е от огромно значение в такива ситуации да избере най-точният, най-подходящият за дискретните му цели момент, в който, от една страна, да се представи в най-изгодния за коварните си намерения и планове вид, но и, от друга страна, да види, чуе, прецени, а и, най-вече, подведе своите събеседници, поточно, събутилници да вдигнат напълно и безцеремонно бариерите на своите професионални, а и нравствени комплекси, резерви, дори и страхове, които иначе не биха разкрили в условията на една нормална, обичайна професионална ситуация.

В подобни ситуации и развеселени, отпуснали на воля душите и езиците си компании е възможно понякога да се стигне и до свършено неочаквани крайности и изненадващи самопризнания както от страна на нарцистичния властник, така и от страна на неговите моментни компаньони. Защото когато задръжките са паднали, може лесно и бързо опиянените от алкохола и настроението си хора да се опишат като *борци* срещу неправди, несправедливости, унизителни лъжи и позорящи клюки, ширещи се анонимно и повсеместно в съответното ведомство пошли слухове, а и пълзящи по всички етажи и промъкващи се във всички кабинети мълви за някого.

Повече от ясно и разбираемо е, че в такива ситуации или разговори доста от техните най-активни, вероятно и най-опиянени от алкохола и настроението участници са склонни и способни да се представят за *духоносци* и *иконоборци* срещу фалша, безчестието, меркантилизма, корумпираността и покварата в отношенията, зависимостите между хората от различни служебни рангове в това ведомство.

Приписването на атрибутите на духоносно и, още повече, на иконоборческо подвижничество, в което може да има резервирано място или даже първостепенна роля за нарцисизма, обикновено е съпроводено от доста интригуващи, нередко и твърде забавни, или даже комични ситуации и ролеви сеанси на участниците в тях.

Както увлекателно, но, същевременно, и много проникателно разказва Еманюел Фюрекс за особеностите, фигурите и премеждията, които преминава иконоборчеството след революционните събития във Франция, присвояването и публичното афиширане на иконоборчески статут може да роди всевъзможни неочаквани

изненади, главоболия, неприятности, големи или малки заплахи, опасности, но пък и, същевременно, да „сервира“ на субекта му неподвиждани, приятни събития.⁸⁵

Живеейки и творейки във времето на динамично и повсеместно рекламиране и налагане на парадигмите, идеологемите и митологемите на постмодерната философия, идеология и прагматика, Кристофър Лаш, Джейн Твенд и Кит Кемпбел няма как да не засегнат въпросите за смисловото и ценностно-нормативното *девалвиране на миналото и бъдещето*, но също и тези за безусловната и френетична апология на настоящето. Освен това постмодернисткия тематичен и аналитичен спектър се забелязва доста ясно в творческите им стремежи и опити да разшифроват мистериите не само на трите измерения на времето - миналото, настоящето и бъдещето, а и в безусловната фиксация и хипертрофия на индивидуализма, стигащ до социален атомизъм, дори аутизъм, които са добре експонирани, а и обяснени от тях в анализите им за отчуждението, което се проявява по своеобразни начини и в превърнати форми в нарцисизма, влиятелен или господстващ в някои десетилетия.

Омаловажаването и даже обезценяването на историческото минало, или на бъдещето, които Лаш, Твендж и Кемпбел интригуващо описват и задълбочено анализират, не бива да ни изненадват като тематичен фокус. Защото дискурсивността за тях е в пълно съзвучие с категорично утвърждаващата се в техните исторически времена доминация на постмодернистката рефлексия, която постулира целенасочена, безусловна и категорична дискредитация на миналото и бъдещето, както и тотална фаворизация, прагматично-инструментална апология на настоящето чрез еквилибристиките на деконструкцията, като основен *методологически прием* на постмодернисткия анализ, отразяващи и възпроизвеждащи се във всички/всичко.

Колкото и да са вторачени в ролята и значението на *настоящето* за екзистенциалната биография, даже орисия на съвременния човек, Лаш, Твендж и Кемпбел, обаче, не пренебрегват тотално стойността, но и ефектите на миналото и настоящето за жизнената съдба на отделния индивид, или на тази на цели поколения. В крайна сметка, макар нарцисистичният субект да се вижда преди всичко в актуално-пулсиращото историческо и биографично настояще, той не може, а понякога и не

⁸⁵ Срав.: **Фюрекс**, Э. Оскорбленный взор. Политическое иконоборчество после Французской революции. М., Новое литературное обозрение, 2022.

желае да елиминира изцяло гласовете на миналото, или призивите на бъдещето. Най-малкото защото миналото и бъдещето му трябва като специфична, но и ценна за неговите коварни замисли, или завоалирани планове *суровина*, която той може и следва да експлоатира по най-ефективни и полезни за неговите интереси начини.

Колкото и да е различен, а пък и сам да се стреми и всячески опитва да не прилича, а да се различава от другите хора, нарцистичният индивид все пак е човек, поради което и *нищо човешко не му е чуждо*, поне в определени моменти, казуси. Ето защо той не може да бъде напълно „ваксиниран“ срещу, нито от психиката и съзнанието му да са безвъзвратно „ампутирани“ както бляновете, мечтите, така и спомените, паметовите колекции от „златни“, или мрачни времена, факти, събития. А едните от тях са органично свързани с бъдещето, другите пък - с миналото. Така въпреки и независимо от фаворизацията и доминацията на настоящето, миналото и бъдещето се подвизават - кого явно, кога потайно и тихомълком - в психиката и съзнанието на нарцистичния субект, оказвайки съответни влияния над живота му.

Интересна и важна закономерност в тези странни комбинации и експлоатации на миналото или бъдещето от и за нуждите и ползите на настоящето е, че настоящето е винаги в доминираща, определяща, повеляваща и даже изискваща позиция. Не случайно историческото раждане и утвърждаване на феномените и техниките на *римейка* са тясно свързани с ерата, а и със социалните нрави, реалности, в които и нарцисизмът се превръща в изключително значим обществен проблем и феномен. Повторението, но вече задължително в обновен, осъвременен, модерно аранжиран вид, се оказва твърде изкусително, но и комерсиално неимоверно изгодно, в т.ч. и най-вече за всевъзможните консуматорски, респ. нарцистични типажии в социума. А мистерията на всяко едно такова - отново направено - нещо иманентно отвежда към постмодернисткия импулс, от една страна, за непрестанно ревизиране и преоценяване, но пък и, от друга страна, за творческо пресътворяване, което, обаче, задължително следва да напомня, или подсказва с нещо, кой сега е неговият ко-автор. И няма защо да се чудим, че в твърде много култови римейки в нашата съвременност фетишизацията на Аз-а, самолюбуването в и чрез огледалото на съответни предмети, хора и събития като че ли априори, или задължително се превръщат в еталон, с които всички трябва да се съобразяват, а - по възможност - и да ценят, но и спазват.

В този контекст можем с основание да твърдим, че, макар и с известни условности и уговорки, все пак политическият имидж, публичният рейтинг, социалната репутация и колегиалният авторитет на властника с нарцистични склонности са някакъв, съзнателно, целенасочено и инструментално конструиран или реконструиран римейк на неговата предишна, но вече осъвременена, обогатена, усъвършенствана и акордирана с ритмиката на актуално-пулсиращото време и битие публична визуалност. Защото всички те нямат за интимна телеология да създадат и представят кардинално нов, съвършено друг, изцяло непознат до този момент политически субект, а да открият и по най-ефективен, но, същевременно, и ефектен начин да визуализират нещо старо, трайно, непреходно и безспорно необходимо, ценно и полезно, за каквото се (или трябва да се) представя предишната биографичност на този субект. Така в римейка на нарцистичния политик дискретно, а и деликатно се „бракосъчетават“ - по алхимичен, или илюзорен начин, - компоненти от старото и новото, перспективното, което не могат едни без други, а само в задружна компания. Защото никой политик (още повече нарцистично форматираният!) не ще си позволи никога лукса на неблагоразумието да твърди публично, че новият му облик няма абсолютно нищо общо с предишния му, че настоящите, или бъдещите му дела не са въобще зависими от каквото и да било от миналите, или от сегашните му прояви.

Историческото, социалното и биографичното време (по социокултурна инерция и историческа наследственост) обикновено солидно кристализират в определени типове - публично валидни, или дискриминирани, целево табуирани - *наративи*.

В този контекст не бива да пренебрегваме или омаловажаваме фактът, че исторически съществува определено съвпадение между времето на възникването и динамичното, мащабното разпространение по света на нарцистичната епидемия и това на раждането, утвърждаването, възхода и популярността на *сторителинга*.

За да бъде интересен, забавен и търсен разказвач на всевъзможни - реални, въображени, а даже и невъзможни - истории, нарцистичният властник трябва да отдели много време и да положи големи усилия, за да овладее (до тънкости) майсторството на умението да се разказва увлекателно, но и полезно за говорещия. Не случайно всеки не може да стане добър психолог, психиатър или психоаналитик, особено ако не притежава необходимите за тези професии комуникативни дарби.

Както убедително показва известният италиански психоаналитик Антонино Ферро, специалистът може да използва различни, даже алтернативни, варианти, за да разбере по-добре състоянието и душевните колизии на пациентите си, както и да форсира сам, или - напротив - да изчаква и подкрепя атаките на пациента си.⁸⁶ А по аналогичен начин опитният, но, същевременно, нарцистично „акордиран“ политик може преднамерено и умело да спекулира с времето, както и да манипулира вниманието, интереса, мисленото и поведението на моментните си персонални или групови събеседници, за да постигне частично, или напълно своите цели, планове. От това *колко време* оставя на другия, за да си излее душата, или как може да „изтръгне с памук“ (с внимание, такт, спокойствие, търпение, разбиране) онова, което другият пази дълбоко в себе си, като тайна, която не бива да се споделя с всеки, или даже изобщо, доста често се определя, или понякога даже и фатално предопределя успеха, ефективността, резултативността на словата, действията на политика в общуването му с различни по произход, статус, манталитети и маниери хора. Не случайно Юрген Хабермас изисква *реципрочност на темпоралността*, в която всеки от комуникаращите субекти трябва спокойно да изложи съображенията си.⁸⁷ А в зависимост от особеностите на комуникативния профил на събеседника може да се определят, даже и предопределят естеството, формите, инструментариума, динамиката и ефектите на моралната реакция на неговия (ситуативен) опонент.⁸⁸

Обичайното положение в комуникацията на нарцистичния властник с някого е всячески да приватизира и експлоатира колкото може повече времето, отредено за разговор. Защото той винаги се ръководи от вековечната златна максима, че който говори, той реално владее, т.е. господства в ситуацията и над другия, който в битността си на - принуден, или доброволен - слушател, заема ролята на подчинен. А за нарцистичния манталитет и маниер на действие е от огромно значение да има постоянно надмощие, да привлича към себе си колкото може по-дълго вниманието, интереса, по възможност даже и страха на моментния си събеседник, за да прокара по-бързо и по-лесно своите желания, намерения, властови сценарии и управленски

⁸⁶ Виж подр.: **Ферро**, А. Психоанализ. Создание историй. М., Независимая фирма „Класс“, 2007.

⁸⁷ Срав.: **Хабермас**, Ю. Теория коммуникативной деятельности. М., Весь мир, 2022.

⁸⁸ Срав.: **Хабермас**, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб., Наука, 2001.

планове, а и без да бъде пресичан с думи, или препятстван с реакции от другия. И тъкмо поради това неистово мобилизиране винаги „да бъде отгоре“, а да не бъде субдоминантна фигура в комуникацията, нарцистичният властник обикновено не се интересува от морала, или умело, понякога и нескопосано имитира етични маниери. Естествена последица на такъв манталитет и маниер е често присъстващото, а и силно дразнещото общуващите с нарцистичния политик хора нравоучително поведение, високомерно менторство, в което няма даже капка реален, истински морал.

Стремежът на нарцистичния политик да отнема колкото може повече и даже по-бързо времето, полагащо се за изказване на впечатленията, усещанията, вижданията, разбиранията, доводите и аргументите на другия, винаги е подчинено на желанието, или на вкоренената му аморална привичка *да господства* в ситуацията. И в подобен маниер на действия няма изненади, защото нарцистичният политик често приема, усеща и използва времето като своеобразно *властово пространство*, в и над което единствено той следва да има монопол, контрол, а и тотално господство. Ето защо не са озадачаващи, а напълно понятни трафаретните желания на политиките (особено на тези с нарцистичен натюрел) да изискват да им се даде първа дума и тя да не бъде рамкирана, а (още повече) и равностойна на тази на другите. А съобразно този прием на демонстративно предреждане и незачитена на другите се гради и развива подозрителният, често даже и отблъскващият лик на властника, който не вижда, не чува, не цени нищо друго освен собственото си Аз и своето Его.

Освен това, за да спечели и задържи вниманието, любопитството и интереса на ситуативната си публика, или на моментните си събеседници, нарцистичният политик трябва да може да съумее да превърне разказа си в доста интригуващ като обикновено представя което да е историческо или обществено-политическо събитие като безспорна и неимоверно пошла, или даже като пъклено-злокобна конспирация, която, обаче, той веднага и напълно е разобличил, независимо от стремежите на нейните автори всячески да я прикрият, умело замаскират, или да я отречат. Не случайно Пол Рикъор отбелязва, че снижението на истинността и редуцията на научността традиционно се компенсират с преднамерено, инструментално увеличение или даже концентриране на интереса към, а и със спекулативно повишаване на

стойността на интригата в общественно-историческите събития или дела.⁸⁹ Затова и нарцистичните властници са петимни за създаване на изгодни за тях конспиративни разкази, но са нетърпими към възможността опонентите им да ги имат и ползват.

Обаче, всеки нормален човек знае, че хубавите, приятните, интригуващите и полезните разкази са тези, които изискват по-дълго време за своето изложение. Не става дума за вечерните приказки, с които децата са свикнали, за да заспят, които траят само няколко минути; въпреки това са щедро възнаградени с пълно внимание. Впрочем, оригиналната идея на Кант за историческото и гражданското *непълнолетие* е в пълна сила и относно дискурсите, които тук/сега коментирам. Защото само граждански несъзрелите и морално непълнолетните хора имат силна потребност от демагогски и популистки атрактивни приказки и обещания, които винаги след доста кратко време се разобличават напълно, а и губят вниманието и интереса на хората. В отличие от тях Великите идеи и Големите идеали се радват на гостоприемството на дълги, понякога изумителни по протяжността си времеви отрязъци на действие.

Не е случаен и фактът, че обезсмъртената в митологията *персийска кралица Шехерезада* се е нуждаела от 1000 дни и нощи, за да разкаже увлекателните си истории. Защото Нейно Величество Историята не познава, нито пък е склонна (на каквато и да е цена) да признава за интересни и забавни неимоверно къси разкази, които да остава в пребогатите съкровищници на своите културни наследства, пък и влияния. Ето защо Големите наративи, Великите идеи, оказващите влияние върху човешкото мислене и поведение Идеологии могат да имат златни шансове, но и солидни успехи единствено и само ако се разпрострират по протежение на много десетилетия, векове или даже на няколко хилядолетия. А това вече, на практика, означава, че те са способни да привличат и задържат вниманието и интересите на огромни човешки маси, дори на цели народи, общества и държави. Защото само по този начин всички те могат да разчитат на *историческо обезсмъртяване*, или поне на прекалено дълго съхранение, но и възпроизвеждане на техния властови мандат. В крайна сметка битките на всички политици да оставят имената и делата си в Пантеона на вечната слава и забрава не е друго, освен неистови стремежи и всевъзможни опити да си резервират по-големи късове от темпоралността и паметта в нея.

⁸⁹ Виж: Рикър, П. Время и рассказ. Том 1. М.-СПб., Культурная инициатива, Университетская книга, 2000, с.

И по този повод е излишно да отбелязвам, че нарцисичните властници несъмнено и винаги ще се опитват да са в авангарда на онези, които страстно копнеят, а и без всякакви скрупули, но и угризения на съвестта се опитват да си присвоят Времето. А в този контекст има една вечна и универсална валута, за която не съществуват никакви исторически рамки, ограничения и препятствия, но и която е най-сигурният показател за нетленността и скъпоценността на онова, което тя изразява и заплаща. И тази непреходна, но и общовалидна (при използването си) валута е *човешкото внимание*, което заслужено или незаслужено се отделя на нещо, или пък на някого. Понеже то, освен всичко друго, винаги е дискретна и специфична кристализация на погълнатата, отнета, ангажирана, даже замръзнала в нещо или някого темпоралност. И колкото по-дълго се задържа към някого, или в нещо, толкова повече вниманието се измерва с безценните „жълтици“ на миговете, секундите, минутите, или часовете, или пък с дните, денонощията, месеците, годините, пък даже и с цената на епохите.

Излишно е да споменавам или акцентирам на факта, че всеки нарцисизъм (в т.ч. и особено политическият) неистово има потребност от време, но и от внимание. А в нашата забързана историческа съвременност и в учестено биещия пулс на всекидневния живот на хората както времето, така и вниманието стават все по-дефицитни, недостатъчни или даже липсващи. И това е валидно за всички жизнени сфери и професии. Не случайно са толкова търсени, но и рекламирани всевъзможните техники за организация, пестене и ефективно изразходване на скъпоценното време и посветеното му от човека (като род, вид и индивид) внимание в отделна ситуация.

Илюзията, че съвременните високи технологии безусловно и автоматично са способни да пестят време, за да облекчават разходите на внимание, не е истинна. Даже на практика се получават тъкмо обратни ефекти и противоположни резултати, които обикновено са тясно свързани с неусетния и често неосъзнат разход, а даже и с преразход на внимание, което е пропиляно в непрестанните си скокове от едно към друго, което го привлича, без, обаче, да го води към истината и нужната полза. Не случайно Алекс Сучжон-Ким Пан въведе в научен оборот атрактивната, но и притеснителната терминология и дискурсивност на *маймунското* внимание и мислене, които съвременните дигитални технологии, но и „зомбирането“ в и чрез социалните

мрежи твърде изобилно „сервират“ на хората, които всекидневно ги използват.⁹⁰ И също така е пълна заблуда твърдението, че в предишните епохи, типове общества, различни цивилизации или култури не може да се открие такъв алхимичен еликсир, който да гарантира необходимото фокусиране на вниманието и пестене на времето.

Известен и доста тревожен факт е, че дигиталните технологии и социалните мрежи обуславят много сериозни и трудно лечими деформации на човешкото внимание. Не случайно клиповото мислене и даже съзнание⁹¹ водят до твърде съществени отклонения и дори до исторически непознати в миналото психични явления.

Днес се оказва, че в историческите и социокултурните трезори на отдавна минали епохи има уникални техники за съсредоточаване и задържане на вниманието, които са ефикасно приложими и в нашата съвременност, т.е. в нейните съвършено различни обществени реалии и нрави от тези, когато подобни техники са се родили. Както убедително показва Джейми Крейнер, средновековните монаси са притежавали и ефективно използвали техники за дисциплиниране на вниманието, чрез които са се откъсвали от всички заобикалящи и отвличащи мислите им феномени.⁹²

Публична тайна е, че нарцистичните властници се ненаситно лакоми и неутолимо жадни за постоянно внимание към техните особи, слова, жестове и постъпки. В това отношение те могат да бъдат невероятно изобретателни и много ефективни. При това могат съвсем целенасочено, инструментално и селективно да формират дозирано, а и да пласират меркантилно вниманието си както към тези, които са им полезни в конкретния момент, или в някаква предстояща ситуация, така и към онези, които са им неприятни, чужди, противни и определено считани от тях за зловредни.

Дълбоката мисъл на великия ни Апостол на свободата - Васил Левски, - за времето и нашето отношение към него е *абсолютно невалидна* за манталитета и маниерите на нарцистичните личности. Особено за тези сред тях, които са ангажирани с политиката, с користното създаване, разпределение и консумиране на всевъзможни ресурси на Властта. Защото нарцисите не признават диалектиката на взаимовлиянията между Времето и Човека., която прокламира, а и отстоява Левски.

⁹⁰ Виж подр.: Сучжон-Ким Пан, А. Укрощение цифровой обезьяны. М., 2013.

⁹¹ Виж подр.: Гиренок, Ф. Клиповое сознание. М., Проспект, 2024.

⁹² Виж подр.: Крейнер, Дж. Блуждающий разум. Как средневековые монахи учат нас концентрации внимания, сосредоточенности и усидчивости. М., Азбука-Аттикус, КоЛибри, 2024.

ПРОСТРАНСТВОТО КАТО МИШЕНА И СРЕДСТВО НА ВЛАСТОВИЯ НАРЦИСИЗЪМ

Нееднозначното отношение на политическите нарциси към различните изменения на времето е валидно и в корелациите им спрямо различните пространства, в които им се налага - моментно, кратковременно, или дълготрайно - да пребивават, както и относно тези, които те желаят в перспектива да обитават. В тази аспект едва ли могат да бъдат изненада неистовите им желаниа или сериозните им намерения да придобият, или да превърнат обитаемото от тях - природно, социално, културно и др. - пространство в особен символ и олицетворение на личностните им желаниа, намерения, интереси, цели, визионерства, глорифицирания, пък дори и автолатрии. Защото съкровенните копнежи и упорито реализиращите се намерения на тези одиозни типажи най-често, макар и завоалирано, или неизказано, са плътно обвързани с това обкръжаващите ги пространства да излъчват някаква особена *поетика*, чиято основна смислово-ценностна консистенция, или функционална телеология и мисия е по всевъзможни начини и в най-различни формати да ги хвали и възвеличава, както и да им доставя удоволствие, приятни мигове и доста интересни занимания. (Ето защо това особено пространство трябва да „излъчва“ възхитителна подреденост и поразяваща съзнанието на моментните ѝ посетители хармоничност.) А в този аспект едва ли е необходимо да се отбелязва и фактът, че поетиката на пространството⁹³ на нарцистичните властници и политици е фундаментално предназначена най-вече за *тяхна собствена консумация*. Независимо от обстоятелството, че те обикновено мислят, че тя следва да обслужва косвено техните амбиции, претенции и очаквания, а пряко достатъчно силно да влияе на другите. И затова красивото природно, или неимоверно изкусително култивираното социално, вещно, или друго пространство, което принадлежи, или пък трябва да бъде използвано на нарцистичните властници и политици, винаги следва дискретно да играе ролята на митичната огледална повърхност, в която древният Нарцис виждал лика си. Ето защо не само природните красоти, но и редкостта, уникалността и дори високата цена на вещите, населяващи това пространство, трябва да подчертават, а и дори, ако е възможно, да мултиплицират визуалността и ефектите на качествата на тези одиозни субекти. По

⁹³ Виж подр.: Башлар, Г. Избранное. Поэтика пространства. М., РОССПЭН, 2004

тази причина териториалността, обкръжаваща или обслужваща нарцистичните политически особи, следва да бъде не само функционално удобна, а и символно показателна и утилитарна за ненаситното им тщеславие. Богатството и великолепието на разположените в нея предмети трябва непременно да допълват и даже усилват впечатленията за необходимостта от и значимостта на притежателя им. Да бъде комфортна, даже и съблазнителна с пищността и скъпата цена на разположените в нея предмети, е изначално вграденият *аксиален императив*, или дълбоко прикрит *ригоризъм* в пространствеността, която нарцистичните субекти неимоверно страстно желаят и с аристократично поведение доста често умишлено, понякога даже и подсъзнателно демонстративно афишират, за да възбудят завист, или възхищение у другите. В този контекст луксът, разкошът, впечатляващото сетивата и ума на човека богатство, редкостта и уникалността на вещите, както и атрактивността на тяхното разположение, както и впечатленията, обусловени от тях, са, или пък трябва да бъдат *условие*, без което такава пространственост не трябва да съществува. А гламурността, шикозността, блясъкът на обитаваното или демонстрираното от тях пространство е както висша (макар публично скривана и премълчавана) цел, така и задължителен инструмент за задоволяване на ненаситното им Его и самолюбие. Да бъдат шармантни не само те като личности, индивидуалности, а и *всичко около тях*, за нарцистичните властници е условие без което не могат да водят пълноценен живот както самите те, така още повече за афиширане пред другите, обществеността. За да се постигнат тези цели и ефекти, нарцистичният властник има огромна нужда от знания за, но също и от специално подготвени кадри - архитекти, дизайнери по интериора и др. т., - които да удовлетворят неговите щения и капризи в този аспект.

В този контекст има сериозни основания да се твърди, че, макар и с известни уговорки, *историята на лукса* е своеобразна превърната форма на *историята на нарцисизма*. Защото последният никога и никъде, когато и където се е подвизавал, не е бил равнодушен и пасивен спрямо екстериора и интериора, който го е заобикалял. Точно обратното, придирчивостта на нарцистичната личност не е ориентирана само към хората, но и към вещната среда, предметната действителност, в която му се налага моментно да пребивава или дълготрайно да посещава и да обитава. Защото самовлюбеността, супериорността, тщеславието и дори мегаломанията на

нарцистичния Аз винаги изисква не само всички, но и всичко около него да отговаря колкото може по-добре на претенциите и очакванията му. А това вече означава, че той живее с пресантимана, че „му се полага“, или че трябва да живее в охолство, лукс и разкош, защото те косвено свидетелстват за уникалността и за качествата, постиженията и заслугите му, тъй като са особена и превърната форма на някаво *възнаграждение* за положените от него усилия и постигнатите солидни успехи. Не е изненадващо, че темата за гламура и масовият интерес към него възникват през епохата на Средновековието, когато и нарцисизмът се откъсва от своите митологични обвързаности и версии, за да се превърне в ежедневен културен феномен. И колкото по-близо до нашето съвремие идваме, толкова повече и по-кошмарни, а даже и трагични събития се разиграват в обитаваните от нарциси пространства.⁹⁴ Защото безпощадните сражения за придобиване на богатства, власт, шикозен живот не заобикалят, а, напротив, зачестяват все повече във фамилиите от елитите.⁹⁵

Манията вещната обстановка да се представя като *кристално огледало* или даже като *стъклено оракулско кълбо* за вкусовете, претенциите или качествата на своя притежател достига и до невероятни крайности. Не случайно, успоредно със сериозните анализи на интериорните еволюции, конфигурации и техните дискретни послания, все по-често на книжния пазар започват да излизат и бързо да се разпродават творби, посветени на комично-развлекателното описание и тълкуване на луксозни интериори, шикозни предмети и шармантни персонажи, заедно в озадачаваща симбиоза с елементарните, всекидневно употребяваните в бита, вещи. А потвърждение на тази любопитна и многозначителна тенденция е шеговитата книга на Енди Уорнър, посветена на кратката история на обикновените вещи, обаче интригуващо представяна в тяхната атрактивна *комиксова* версия и схематизирана интерпретация.⁹⁶ И в това няма нищо изненадващо. В края на краищата, повсеместно ширещият се и все още доминиращ в много жизнени сфери дух на постмодернизма

⁹⁴ Срав.: Гандл, Ст. Гламур. М., Новое литературное обозрение, 2011; Иванов, Д. Глэм-капитализм. Мир брендов, трендов и треша. М., Страта, 2015; Ланд, Дж. Жизнь в стиле ГлаМур-р-р. М., Гранд-Фаир, 2007; Никольский, Е., Миронов, К. Феномен гламура: минувшее, настоящее, грядущее. М., Ленанд, 2018; Почепцов, Г. Гламур - 2: телесериалы, маскульт и соцмедиа как создатели виртуальной реальности. 2019. Харьков, Фолио, 2011.

⁹⁵ Срав.: Форден, С.Г. Дом Гуччи. Сенсационная история убийства, безумия, гламура и жадности. М., Эксмо Пресс, 2022.

⁹⁶ Виж подр.: Уорнер, Э. Краткие истории обычных вещей. Комикс-версия. М., Гаятри, 2021

страстно призовава на сцената на историята и арената на живота да гастролират ироничните вариации, дискурси. А това, на свой ред, означава, че немалко членове от кохортите на нарцистичните субекти ще се опитат (съзнателно, а и упорито) да приличат много на своите любими идоли в сферата на интериорното обзавеждане. Това, от една страна, изисква от тях формиране, развитие, дори ювелирно шлифоване на естетическия им интелект⁹⁷, но и - от друга страна, - вещо познание - от тях, или от наетите от тях срещу добро заплащане експерти, - за мистериите и ефектите на интериора от пребогатата му история в най-великите и прославени фамилии.⁹⁸ Защото, ако нарцистичният властник не може да се сравнява по никакъв начин с гениалността и постиженията на своите кумири, поне е в състояние (ако, разбира се, има достатъчно солидни финанси и солидни връзки) да се сдобие с мебелни гарнитури, които много приличат на онези, които някога са използвали неговите идоли. В крайна сметка, *ретро-манията*, която очевидно се шири в последните десетилетия, не е чужда на и безучастна към епидемичните взривове на нарцистичните типажи. И е прав З. Бауман, анализирайки съвременните аспекти на ретроопиите⁹⁹, защото и нарцисите живеят твърде често в свои особени, нереални, утопични светове. Тъкмо затова нарцистичното визионерство за кариерно успешен и охолен живот кардинално се различава от проникновените идеи и дълбоко смислените послания както на светски ориентирани, така и на религиозни, или дори на езотерични мислители като знаменития по цял свят ОШО (т.е Бхагван Шри Раджниш), за когото сложната диалектиката между славата, богатството и тщеславието има съвсем друг образ.¹⁰⁰

Нерядко алхимичната комбинация между хубавото и великото, красивото и могъщото допада присърце на всеки нарцистичен (още повече политически) субект, който е непоклатимо убеден, че неосъзнатата му магаломания трябва задължително да обитава само приказно красиви, но и, заедно с това, охотно и дискретно разказващи за талантите и желанията му интериорни пейзажи в дома/кабинета му, подходящи за неговия (според личното му, а и „необоримо“ мнение) изтънчен вкус.

⁹⁷ Виж подр.: Браун, П. Эстетический интеллект. Как его развивать и использовать в бизнесе и жизни. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024.

⁹⁸ Срав.: Кокс, К. Легендарные модные дома. Всемирная история. М., Эксмо, 2014.

⁹⁹ Виж подр.: Бауман, З. Ретроопия. М., ВЦИОМ, 2019.

¹⁰⁰ Виж подр.: Раджниш, Б.Ш. Слава, богатство и тщеславие. М., 2014.

Повечето изследователи на нарцисизма винаги обръщат специално внимание на неистовите желания на неговите субекти към начин на живот в демонстративно афиширано охолство, натрапчиво илюстриран висок стандарт на живот, зашеметяващ лукс, впечатляващ разкош, всевъзможни удоволствия и наслаждения. Подобни желания обикновено са много тясно свързани с доста съществени и мащабни деформации на алтруистичните и хуманистичните взаимоотношения и обноси на нарцистичните субекти с другите хора. Затова страстният и дълбоко съдържателен призив на мислители като Джошуа Милберн и Райн Никодемус¹⁰¹, хората да се обичат колкото може повече и да използват без излишно вманиячване своите вещи, защото, ако се отдадат на консумеризъм и вещомания, няма да получат нищо като смислен и човечен живот, е твърде чужд за всички нарцистични персонажи.

Не е случайно, нито маловажно и пренебрежимо обстоятелството, че както в работна - при командировки, така също в почивна обстановка нарцистичният субект изисква непременно да се разполага в, но и максимално да използва комфорта на първокласни, многозвездни хотели и емблематични туристически дестинации. Това неистово, даже настървено желание да се притежават или поне временно обитават луксозни помещения с впечатляваща обикновения житейски разсъдък мебелировка може да бъде удостоверено и по друг, много по-лесен и бърз начин - чрез едно ментално или практическо сравнение между интериора, мебелировката на което и да е министерство с тази на негови подразделения, особено на по-ниските равнища. Това съвсем не означава, че нарциси-управници има само „по върховете“ на държавните институции. Защото такива са налице и по ниските етажи на принадлежащите, или професионално обслужващите ги ведомства в столицата и провинцията. И понякога желанията, или амбициите им за интериорния комфорт не се отличават.

Колкото и неистово да желаят рядко намиращи се или доста скъпи уникати, които да бъдат атрактивни емблеми в интериора на жилищата, или кабинетите им, нарцистичните властници не винаги са в състояние да си ги позволят. Затова най-често, вместо тях, те на много по-ниски цени закупуват техни имитации. Това не е изненадващо обстоятелство, защото нарцистичните субекти са привикнали да жи-

¹⁰¹ Милберн, Дж., Никодемус, Р. Любите людей, используйте вещи. В обратную сторону это не работает. Минск, Попурри, 22023.

воят сред и с всевъзможни симулакри, инструментално преправени неща или вещи, които нерядко пред хората обичат да преставят като автентични, но и оригинални. Такъв маньовър от тяхна страна е разбираем: нарцисите обичат да се представят и да ги възприемат като особени, уникални, неподражаеми. Затова и обичат всичко около тях да показва и говори за тяхната неподражаема и единствена същност. По тази причина интериорът се оказва символ и въплъщение на *реализирана мечта*, за която другите могат единствено да копнеят, но едва ли някога ще я притежават като сбъднат блян, опредметен в редки, атрактивни, впечатляващи скъпи предмети.

Гламурно ориентираната и ангажираната личност винаги се нуждае от публично и конюнктурно валидно признание. А такива могат щедро да ѝ сервират всевъзможните луксозни предмети, шикозни заведения, шармантни приятели и т.н., т.е. онова социално и културно пространство, в и чрез което тя доста ярко се отличава.

„Пътешествието“ в историята и лабиринтите на съвременните дизайнерски хрумвания, или конюнктурни, модни тенденции в оформлението на интериора може да разкрие много тайни, които не са лесно и бързо доловими с „*просто око*“. Както интригуващо и доста солидно аргументирано показват Джули Гебел и Кейтлин Флемминг, интериорният дизайн крие хиляди възможности за предизвикване на възхищение, удоволствие и удобство на неговите реални или потенциални ползватели.¹⁰² А всеки нарцистичен властник е ненаситно лаком да се сдобие с възможности, или още по-добре максимално да се възползва и умело да консумира такива потенци.

В музея на историята на дизайна на едно от най-почетните места стои безсмъртната идея на Робер де Монтезьо, че *жилицето е настроение*.¹⁰³ А едва ли е нужно тук и сега да подчертавам всеизвестния житейски и научно доказан факт, че нарцистичната личност е много силно зависима от своите настроения, както и от желанието си да ги формира и контролира по своя воля, а и колкото повече може в своя изгода. Затова тя държи (много скрупулозно и често даже педантично) всичко около нея да обслужва и гарантира необходимото и високоцененото от нея самата настроение. А за да изглежда не само формално красив, удобен и интригуващо

¹⁰² Срав.: Гебел, Дж., Флемминг, К. Путешествие в дизайне интерьера. 20 вдохновляющих проектов от мировых дизайнеров. М., Бомбора, Эксмо, 2021.

¹⁰³ Цит. по Мак-Коркодейл, Ч. Убранство жилого интерьера от античности до наших дней. М., Искусство, 1990.

„умен“, загатващ или подсказващ нещо важно на своите моментни или дълготрайни обитатели, интериорният дизайн, потребен и ценен от нарцистичната властова персона, често се нуждае от оригиналната мисъл, но и още повече от вещата ръка на декоратори.¹⁰⁴ И не е тайна, а банално известен факт, че с пришествието на всеки нов (особено и ако е достатъчно голям) началник винаги се започва спешен ремонт, променя се интериорната среда, оформя се друг и приятен за вкуса му декоративен фон, а пък и се разполага атрактивна, нерядко и доста скъпа по цени мебелировка. В крайна сметка, всички тези мащабни промени обикновено се подвеждат под смисловия знаменател на една доста широка разпространена в масовата психика и всекидневното съзнание максима, изразена с разговорния език - „*кефът цена няма*“, и още повече, ако цената се заплаща и от държавата, или пък от някакви спонсори, които, естествено, впоследствие трябва да бъдат компенсирани за въздаянията си. А големият началник обикновено не може да не си позволи *този кеф*, защото той е важен не само за самия него, но и за онези, които ще го посещават по разни поводи. В много случаи този особен кеф не е просто удоволствие, а и професионален дълг.

Всеки опитен и проникателен началник не се задоволява само с ефективността и удобството на интериора на неговия кабинет или жилище, а винаги скрито желае и се опитва да закодира в тях някакви *хитрости*, смислови и ценностно-нормативни *капани*, които да създават трудности и обърквания у посетителите му. А за да реализира потайните си желания и намерения, има нужда от опитни декоратори.¹⁰⁵

В този контекст желанието от нарцистичния властник *интериор* (на неговото жилище или служебен кабинет) обикновено *трябва да поражда* и то едновременно, макар и това да не е гласно неоповестено, *два основни типа настроение*. Първият засяга неговите интереси и чувства, заради което интериорът трябва (по различни начини) да тонизира, но и да гарантира доброто благоразположение на духа и нормалната консумация на удоволствия от неговите символни и веществени дарове. А вторият следва дискретно да стимулира и поддържа неудобство, даже и завист в посетителите. Заради това, че те не могат да си позволят такъв луксозен интериор,

¹⁰⁴ Виж: **Гриффин**, Э. Профессиональный подход к декорированию. М., Азбука-Аттикус, Колибри, 2019.

¹⁰⁵ **Хендерсон**, Э., **Борскис**, А. Стил. Тысячи приемов и хитростей для оформления любого интерьера. М., Манн, Иванов и Фербер, 2021.

или чувство на вина, че не притежават качествата да си осигурят такъв разкош. И дори да не го казва, или показва, но за нарцистичния властник подобен дисбаланс и такава амалгама от противоречиви чувства у него и посетителя му са не само необходими, но дори и задължителни, за да „почесват“ деликатно самолюбието му.

В този аспект желанието за притежание и оптимално експлоатиране на първия тип настроение е дълбоко, органично, интимно свързан с потребността на нарцистичния властник не само да разполага с такава комфортна и приятна околна среда, но и да усвои необходимите му знания и умения да си създава, посредством обграждащият го лукс и разкош, неимоверно приятни и щастливи *възпоменания*. А както показва Майк Викинг усвояването на изкуството да се създават щастливи спомени изобщо не е лесно, дори за хора със солидна обща култура и с таланти.¹⁰⁶

Желанието да покаже и, още повече, наложи своето Его индиректно, чрез всевъзможните иносказания и символни ребуси на интериора на жилището, или на служебния си кабинет, нарцистичния властник обикновено реализира и поради една друга своя интимна и даже съкровена за него мисъл - да представи *своя характер и темперамент* чрез избраната или подластната на волята му предметна среда. Още повече, че, както ни убеждава Джоана Хейнс, дискретното разкритие на този характер не е лесна работа, а изисква много знания, умения, даже таланти.¹⁰⁷ Във всяка лично или от наетите от властника дизайнери избрана вещь непременно трябва да се опредметява духът му, да се разпредметяват неговите качества и желания, културни, а и управленчески вкусове, ценностно-нормативни предпочитания. Защото символично и фактически, чрез *опосреденото въздействие* на интериора, началникът винаги (макар и негласно и незабележимо) предлага, или даже обявява деликатен и не винаги своевременно, а и адекватно разбран *дуел на характери*. В който, естествено, той следва да има предимство, тъй като интериорът е негов. И това е изключително важно за всеки опитен нарцистичен властник. Понеже той ясно знае, или подсъзнателно усеща, че околната, но и подвластна нему среда може да предлага допълнителни бонуси, да формира особена и предварително необявена

¹⁰⁶ Срав.: Викинг, М. Искусство счастливых воспоминаний. Как создать и запомнить лучшие моменты. М., ИГ Азбука-Аттикус, Колибри, 2019.

¹⁰⁷ Срав.: Гейнс, Дж. Nobody. Дом с вашим характером. М., Манн, Иванов и Фербер, 2020.

принадена стойност на всичко каквото се случва, може да става в неговия кабинет. Тоест, символният капитал, умело закодиран в интериора на началническия кабинет, обикновено дава някакво (предварително необявено за гостите) предимство на неговия временен, или дълготраен обитател и ползвател на всичките вещни екстри.

Само много проникателният и достатъчно рутинираният в мистериите на политиката човек може да се ориентира (навреме и точно) в лабиринтите и грамадите от всевъзможни - лесно видими, или трудно различими - символи в интериора на началническия кабинет. Тоест да разбере твърде много от „портретните“ му черти, качества, желаня, привички, манталитетни и маниерни особености, които могат да разкрият неподозирани дълбини и странности на управническия характер и облик. Защото твърде често стилът на човека кристализира в стила на избора и начина на използването на всевъзможните предмети и съоръжения от интериорната му среда. Успоредно с това, обаче, посетителят може да се сблъска и с друга реалност. Той да бъде умишлено измамен, а и инструментално заблуден чрез заобикалящата го предметна среда, която е *изкусен и перфиден симулакр*, криещ истинската същност, действителния облик на неговия моментен/дълготраен ползвател-властник.

Не случайно във всички народи има пословици или поговорки, огледални или сродни на вековечната максима, че *„моят дом е моята крепост“*. А за нарцистичният властник, както и за немалко други началници кабинетът понякога е *много по-важна и по-ценна крепост* в сравнение с домашното жилище, или с други обители. Затова и всеки елемент в него, всеки предмет, дори, ако има, всяко цвете трябва да изпълнява дискретно две *„милитаристични“* функции - както да защитава Егото на своя притежател или ползвател, така и, ако е необходимо, или се налага - да напада незабележимо, символно, гласно необявено, а дискретно подсказващо се чуждото. Защото дефанзивността и офанзивността винаги присъстват в психиката и съзнанието на нарцистичния субект. А ролята и значението им стават още по-важни и по-големи, когато са ангажирани със защитата, или с атакуващата мощ на статуса му.

Сам или с чужда - кога платена, кога незаплатена - помощ, нарцистичният политик трябва да създаде такова удобно, комфортно, а, заедно с това, и полезно му пространство, което да впечатлява, възхищава, дори изумява посетителите му. В такъв ракурс той следва да е, или да бъде субект на производство на пространство,

което задоволява неговите нужди и капризи, но и изпълнява надличностни функции, свързани с манипулативното влияние над психиката и съзнанието на другите хора. А както оригинално и убедително показва Анри Льофевър, производството на пространство винаги е било не само много сложна дейност, но, заедно с това, извънредно отговорна задача, която изисква много време, знания, умения и често търпение.¹⁰⁸

Нещо повече: това особено и атрактивно пространство не е впечатляващо само с интериора си. То поражда и с витаещите в него миризми и аромати, които не са само от естествен, но и от политически, социокултурен и друг произход. Затова както обонянието на неговия обитател или ползвател, така и това на моментният му посетител трябва да е възнаграден с олфакторни дарове, които го успокояват и тонизират. И това е особено важно за нарцистичният властник, който винаги подушва нещо лошо, съмнително, подозрително, смрадливо и даже вонящо в своите опоненти, властови конкуренти и политически врагове, за сметка на благоуханията, които помиришава от ароматите на своята уникална индивидуалност.¹⁰⁹

Нещо повече: страстно желаното или реално наличното жизнено пространство трябва да осигури на своя притежател, или временен ползвател всички необходими и тонизиращи условия за нормално и успешно „гастролиране“ в него на различни *тела* - на субекта, гостите и даже на обслужващия персонал. В него, обаче, винаги има дискретна и публично необявено закодирана (смислова, ценностно-нормативна и даже ролева) йерархия за всички, които моментно трябва да го ползват. Защото за нарцистичния властник това пространство има необявена и важна роля - да бъде *сцена*, на която да се разиграват „театрални спектакли“ от овластените и обезвластените тела. Не случайно *театърът на телата* се превръща в наше време в една от най-интригуващите, но, заедно с това, и най-плодоносните проблемно-тематични сфери на психоанализата.¹¹⁰ А за всяка нарцистична персона култът към собственото й тяло винаги е от огромна значимост, даже е сакрален за нея.

В това, изградено по вкуса и дискретните намерения на властника-нарцис, - пространство, от една страна, всичко трябва да е символ и въплъщение на особен,

¹⁰⁸ Срав.: **Левевър**, А. Производство пространства. М., Strelka Press, 2015.

¹⁰⁹ Виж подр.: **Мизов**, М. Политиката като обоняние и парфюмерия. С., Авангард Прима, 2016.

¹¹⁰ Виж напр.: **МакДугал**, **Джойс** Театр тела. М., Когито-Центр, 2007.

необявен директно, непредназначен за масова консумация смисъл и порядък, които само посветени и позволени да пребивават в него лица *трябва да дешифрират*. Но, от друга страна, в тази комфортна среда, между скъпите вещи или луксозните предмети трябва да има всички необходими условия властникът свободно да изразява, огласява, предметява или разпредметява своите „оригинални“ мисли, „авангардни“ идеи, „велики“ проекти, коварни властови сценарии и тайни договорености.

Както *вещите*, така и привичните и синхронизираните с луксозния интериор *жестове* на нарцистичния властник следва да изпълняват деликатната роля на особени, безмълвни, но, заедно с това, и достатъчно красноречиви, а за най-вещите им познавачи и тълкуватели даже оглушително крещящи *текстове*, които неосъзнато и незабележимо трябва да контролират, регулират, управляват поведението на временните, или постоянните обитатели на това луксозно жизнено пространство. А в него властникът трябва да се чувства като „риба във вода“ - спокоен, уверен и самодоволен. За разлика от случайно посещаващите го или по-нископоставените във властовата йерархия, които нерядко могат да се впечатлят твърде силно, а някои даже да се почувстват неловко и неудобно сред приказния и скъпоструващ разкош.

В унисон с интериорния лукс, нарцистичният субект може/трябва да се чувства напълно свободен, неограничен, духовно необременен като тази му вътрешна настройка или душевна констелация благоприятства „творческите“ му занимания. Освен това чрез обслужващата го вещна среда, той може да формира и дискретно да формулира „граматиката“ на взаимоотношенията с неговите посетители, в която „подлогът“ на неговото Аз, или на неговото Его трябва да блести с най-ярка сила. Може с известна уговорка и да се твърди, че почти цялата Менделеева таблица на позволените/табуираните хаптически прийоми е авансово кодирана в интериора.¹¹¹ Ето защо, попадайки в началническия кабинет, сред неговия лукс или впечатляващ предметен разкош, посетителят трябва да знае, че ще му се налага да се справя с минимум два езика на управника. С неговия собствен и с този на интериора, които при опитни управленци обикновено *действат в синхрон*, а при неопитни могат и да предложат всевъзможни засечки, смущения, обърквания, противоречия и колизии кой от тях да се избере за по-точен в изразяване на началническите мисли, чувства.

¹¹¹ Виж подр.: Мизов, М. Загадките на политическата хаптика. С., Авангард Прима, 2021.

Същевременно, обитаваната от нарцистичните властници или политици територия следва да демонстрира по недвусмислен начин техните изискани вкусове, престижното им ниво, високия им обществен статус, „талантите“ им да превръщат заобикалящата ги - домашна, или административна - среда в особено силно впечатляваща, даже и моментално предизвикваща възхищение, или завист у хората.

Луксозното жизнено или служебно пространство на нарцистичния властник, от една страна, трябва да му позволява без всякакви усилия и ограничения публично да демонстрират *господството* си не само над него, а и над собственото му тяло. По тази причина властникът може да се държи в луксозната вещна среда по съвсем нормален начин, интимно свойски, без всякакви задръжки и притеснения. За разлика от него, обаче, случайният или временният му посетител трябва интуитивно, или подсъзнателно да усеща особеното влияние и даже външно незабележимата императивност на вещите, на интериора, които дискретно регулират формите и мащабите на неговото поведение, в т.ч. и на моментното му телоразположение. Ето защо това, което може да си позволи като естествено властникът-нарцис, който притежава или обитава въпросното луксозно пространство, не се полага на случайния или временния му посетител, който винаги трябва да спазва други формати на поведение, респ. на телоразположение в определени за него вещни координати. Не може гостенинът или посетителят да седи по огледален или даже превъзхождащ в невербаликата начин спрямо онзи, който е позволен и се употребява от „домакина“. Дори когато вещната среда, интериорът преднамерено, изкусително е направен по коварен начин, който дискретно формира у посетителя впечатление или усещане, че се разминава с обичайните канони на официалната служебна проксемика, за да създава подвеждаща илюзия за *скъсена дистанция между хората*, посетителят, особено ако е по-нископоставен или обезвластен в рамките на институцията, задължително трябва да си спомни и да спазва нужната кадрова и рангова дистанция. Ако не иска да предизвика недоразумение, или пък даже недоволство в своя домакин, независимо, че езикът на интериора съблазнително го подканва да се държи иначе. Фамилиарността, към която понякога дискретно зове интериорът, не бива да заблуждава бдителността, нито да омайва и приспива съзнанието за властовите дистанции, които задължително трябва да се спазват въпреки неофициалните казуси.

Както увлекателно показва Матиас Хирш, нарцистичният субект живее с непоклатимото убеждение, че тялото си е негово, затова може да прави с него каквото си иска¹¹², в т.ч. число и в рамките на домашната, или служебната вещна среда. Но е погрешно да се мисли, че единствено предметната реалност дискретно крие и, при необходимост, излъчва съответни импулси, сигнали, знаци, които да упътват и насърчават кой, как и защо трябва да се държи по точно определен начин в нея. Това не е абсолютно ненарушимо условие, защото ментално, при удобна възможност, когато е сам в кабинета на своя началник, нарцистичният подчинен служител може да си позволи лукса да седне на стола му и фриволно да опита различни стойки, искрено вярвайки, че това забавление е символ на това, което му се полага.

Предметната среда винаги дискретно, с невидими линии предлага два важни типа *инсценировки*. Едната е тази на самата нея, по-точно на разположението на вещите, особеностите на интериора, но и на скритото в неговите послания. Защото интериорът тихомълком задава определен „катехизис“ на поведението на телата в неговите владения. Те имат *сакрални* и *профанни значения*, които непременно трябва да се спазват от неговите посетители, за да се съхрани ценностно-нормативния порядък, който този интериор крие, демонстрира, но и мълчаливо изисква. Тази инсценировка обикновено се формира и дискретно легитимира съгласно вкусовете, желанията, навиците, привычките, стереотипите на обитателя на средата. Другата се отнася до разположението и позволеното, или забраненото движение на „своето“ и „чуждото“ тяло; на телесността на обитателя, или на тези на моментния посетител. За нарцистичната личност, обаче, тези незрими линии сякаш не присъстват, а и нямат онзи символен и императивен потенциал, какъвто имат и проявяват към нормалните хора. Тя винаги съзира *някакви други* (ценностно-нормативни или смислови) линии и импулси на вещната среда, които непременно трябва да атакува като ментално,емоционално, а и - при благоприятни условия - даже и поведенчески трябва да прекрива, но и, още по-добре, да завладява и подчинява на своето Его. Ето защо отношението ѝ към моментно, или дълготрайно обитаваното от нея пространство е доста по-различно от това на другите хора, макар понякога даже и външно да липсват каквито и да било забележими признаци за това особено различие.

¹¹² Срав.: Хирш, М. „Это мое тело..., и я могу делать с ним что хочу“. М., Когито-Центр, 2018.

Световно известният Норберт Елиас има великолепна книга, показваща как чрез властово декретираните маниери и специално конструираната вещна среда може да, но и реално се формира, а и „форматира“ поведението на аристокрацията, т.е. как всекидневнието на елитите се *укротява и подчинява на дадени норми*.¹¹³ А тези дискретни техники, но и премълчани дълготрайно властови практики не са валидни само за епохата, или обществото, които Елиас описва и анализира. Те имат своята значимост и приложимост и в предишни, а и в последващи исторически времена, обществени реалности и нрави, макар в тях да не са огледални на първите, а да са изградени и функциониращи съобразно обществено-историческите контексти.

Затова политическото/политизираното тяло на собственика/обитателя никога не бива да бъде *огледално*, нито аксиално-нормативно *реципрочно* на това на случайния, временния, или по-нископоставения (във властови аспект) посетител.¹¹⁴

Дори в един и същ, привидно незначителен факт, като, например, жест на ръкуване, винаги може/трябва да има, да се вложат съответни *различия*, подказващи или недвусмислено илюстриращи кой е по-властната, доминиращата фигура в случая, или кой е в *субдоминантна*, зависима, изпълнителска, дори и страдателна позиция.

За нарцистичния политик това обикновено е от огромно, понякога даже и от фатално значение. Понеже той винаги иска и полага всички усилия, за да може по всякакъв начин да демонстрира пред другите, че е повече от тях, че е различен, че му се полагат свободи и права, каквито те нямат, или дори не биват да притежават. А правото да се живее в удобство, лукс и разкош нарцистичната личност възприема, оценява е преследва с всички сили като сакрален императив в жизнедейността си. И това право обикновено никога и никъде не може да достави пълна наслада, или последно удоволствие на нарцистичния субект. Защото той е *ненаситен* при неговото удовлетворение, въпреки или независимо от факта, че другите хора могат да имат далеч по-малки права, свободи, вещни аксесоари, а и предметни удоволствия.

Нещо повече: използваното или притежаваното от нарцистичните властници пространство трябва непременно да ражда впечатления, усещания, алюзии и асоциации, че обслужваното от него *всекидневие* на притежателите му не е като това

¹¹³ Виж подр.: Елиас, Н. Придворное общество. М., Языки славянской культуры, 2014.

¹¹⁴ Срав.: Мизов, М. Политизираното тяло. С., Авангард Прима, 2016.

на другите, простосмъртните хора, а винаги крие, или - даже обратното, - натрапчиво припомня, че е *историческо* по своята дискретна и мълчалива роля. Това е лесно разбираемо, ако се проникне в дълбинните замисли на властниците, касаещи неистовите им стремежи и желаниа да превърнат всекидневността си в историческа по значимостта си като историзират ежедневието си, или тихомълком овсекидневят историята си за лична консумация, полза, а и изгода. Но в този контекст е валидно и обратното положение. Според което нарцистичните властници винаги и навсякъде се опитват да дезавуират, обезобразят, осквернят, стигматизират и даже поне символно да разрушат историчността на идейните си опоненти и властови противници. Защото не могат да се помирят с мисълта, а още повече с фактите, че други могат да са повече от тях, да притежават известност, популярност, безсмъртно иносбитие.

Тенденцията да се укротява, контролира и използва по завоалиран и често неосъзнат начин ежедневието на властниците е валидна и в нашето време. Затова екстериорът, интериорът и дизайнът на населяващите жизнената и служебната пространственост вещи на овластените персони трябва да изпълняват безотказно и атрактивно тази публично неафиширана инструментална мисия. И както убедително показва Адриан Форти, *обектите на желанията*, въплътени в разнообразните (по дизайнерския си вид) предмети, твърде често следва да изпълняват полифункционални роли, които, обаче, не винаги са навременно и точно осъзнати от хората.¹¹⁵

Доколкото Властта навсякъде и винаги се опитва да *ограничи и подчини на себе си* човешките мисли, емоции и прояви, дотолкова тя се оказва *опасен фактор* за деформирането, нарушаването и даже за унищожаването на разнообразните жизнени пространства на човека (като род, вид и индивид). В този контекст тя донякъде си прилича с някои от опасните и зловредни ефекти на нарцисизма, който също се опитва да промени, користо да смали или - обратно - меркантилно да увеличи границите на нужната и полезната за субекта му териториалност от всякаво естество. Не случайно Джули Холл се ангажира специално и доста сериозно с из-

¹¹⁵ Срав.: Форти, А. 2013. Обекты желания. Дизайн и общество с 1750 г. 2-е изд. Издателство Студия Артемия Лебедева.

следването реалните/възможните деформации, редукии и даже унищожения на *личностните граници* на зависимите, или на атакуваните от нарцисите лица.¹¹⁶

Отношението на нарцистичния субект към задължително спазване или - обратно, - към нарушване на личностните граници на взаимодействиците, или зависимите от него лица, обикновено е противоречиво. Защото той желае и всячески се опитва да ги рамкира и контролира по начини, във форми и чрез средства, които му гарантират доминация и полза. В същото време, обаче, за да получи необходимите му одобрения, похвали, възхищения и пр. за своите думи, жестове, или постъпки, той следва колкото може повече да скъсява дистанциите, „вдига бариерите“ между тези и неговите личностни граници, за да се установява близост, а и доверие между него и лицата, от които се надява, очаква да получи позитивни оценки. Това особено положение, естествено, обуславя развитието и на известни вътрешни, душевни *колизии*, които са типични за духовния мир на нарцисите. При всяко положение, то усложнява и утежнява отношенията му с другите хора, както и реализацията на интимните му желаниа, намерения и стремежи в подобни и други жизнени казуси. За разлика от другите хора, нарцистичните индивиди обикновено са безскрупулни и безцеремонни в прекрочването на различните граници на своите респонденти, но са особено чувствителни, реактивни, даже агресивни, когато се нарушават техните. В този, много важен за тях, контекст попадат и границите между живота и смъртта. Ненаситните ламтежи на нарцистичните особи да властват над всичко и навсякъде се трансцендират и спрямо особената диалектика между земния и отвъдния свят.

За разлика от обикновените простосмъртни хора, властниците, особено тези, които са и нарцистично обременени, страстно желаят да притежават и господстват над другите не само приживе, но и след смъртта си. За тях величието и драгоценността на техния Аз след края на земния му път не могат да бъдат маловажни, незначителни, пренебрежими, свършено излишни въпроси. Напротив, те би следвало да имат понякога, макар и умозрителни, или фантазно-илюзорни, много по-големи шансове след кончината на притежателя на този Аз, т.е. да му осигурят солидно и дълготрайно в потоците на времето и историята помнещо се иносбитие. Забве-

¹¹⁶ Срав.: Холл, Дж. Нарцисс в вашей жизни. Как заявить о своих правах и восстановить личные границы. М., АСТ, 2015.

нието на реалното/мнимото величие на Аз-а или безпаметството за деянията и волунтаризмите на началническото Его твърде често са много по-страшни за нарцистичните политици даже и от всичко лошо, което нередко им се случва в живота. Забравата открай време се таксува като особена *смърт*, а нейното пришествие и интронизиране приживе на нарцистичния субект е ужас, истинска трагедия за него.

Положението на жив или мъртъв (независимо дали само морално, символно, политически, културно, социално и пр.) е от съдбовно значение на нарцистичния властник. Защото, ако бъде мъртъв и забравен, неизбежно трябва да означава, че ще бъде лишен от едно изключително важни и скъпоценно за него оръжие - езика. Понеже мъртвият, за когото има спомен, а е и честван, винаги има на разположение езика, повествованията и посланията на историческата, или колегиалната памет. За разлика от него, мъртвият, който е забравен, винаги е лишен от възможности, но и способности да разговаря със живите, да общува косвено чрез спомените за него.

Както показва видният американски социолог и антрополог Уилям Уорнър, диалозите между живите и мъртвите индивиди/поколения могат да бъдат не само много интересни, а и невероятно дълготрайни, често осъществявани, когато се реализират в и чрез традициите на дадени фамилии, родове, общности, общества.¹¹⁷ А няма семейства, родове, общности и цели общества, които да са лишени напълно от присъствието, влиянието и екстравагантностите на родени, а и действащи в тях нарцистични индивиди. Като помислим, че преди сегашните 6-7 милиарда човешки същества има повече от 100 милиарда мъртъвци от всички епохи и общества, едва ли можем да пресметнем с точност какво количество от тях са били нарциси. Като добавим още, че, според авторитетни научни изследвания, 74% от нарацистичните лица в сферата на управлението са мъже, вероятно, бихме останали доста изненадани от колосалното число на живи, а и още повече и на мъртви нарцистични властници в историята на човечеството. Затова колкото и да звучи необичайно, или даже парадоксално, но едва ли някой е способен да каже, пък дори с относителна, или с приблизителна вярност, какво огромно паметово богатство, а и колко *диалози* между живите и мъртвите поколения не са, или пък биха могли да се осъществят. А

¹¹⁷ Виж подр. Уорнер, У. Живые и мертвые. О символической жизни общества. М., Университетская книга, 2000.

и никой не може точно да изчисли колко персонални/колективни/поколенчески диалози са били възпрепятствани, цензурирани, репресирани от властници-нарциси.

Нарцистичните политици са неуморими и ненаситни в желанията, старанията, усилията и опитите си да си резервират колкото е възможно по-авторитетни, по-атрактивни, по-дълготрайно почитани места на паметта в Пантеона на незабравата.

Тези неизкореними желания у нарцистичните властници се запазват дори и в представите им, когато, но и за това как следва *да напуснат земния свят*, т.е. какви и защо трябва да са погребалните им церемонии, за да ги отличат на всяка цена. Скъпите, помпозните, ако може даже изцяло заплатените от държавните финанси, погребални церемонии и надгробни паметници са едни от последните опити властниците да уверят и впечатлят обществеността в своята непреходна значимост, невероятна уникалност и безспорна незабравимост, а и да докажат на своите живи противници, че все още значат твърде много, че се ползват заслужено с огромен и дълготраен авторитет, с масова популярност, дори с непресъхваща слава, каквато съперниците им засега нямат, а и в бъдеще никога не бива да имат. Да си „отидат от този свят“ по възможно най-красивия и трогателно запомнящ се начин, за много властници е кауза, органично свързана с неистовите им копнежи да си осигурят сигурно и дълготрайно паметово инобитие, което да привлича и впечатлява даже и след тях огромни човешки маси и верни техни последователи. Затова и не случайно една съвсем обикновена разходка, съпроводена от внимателно, а и безпристрастно разглеждане, или оценяване на някои монументални комплекси, в т.ч. и гробищни пространства, може твърде неочаквано да разкрие изумително мащабна компресия на скрит и дълбоко утаен политически нарцисизъм в тяхната вещна среда и многозначителна символика. Защото сакралността, толкова обичайно присъща, но и целево, инструментално внедрена в гробищните паркове, а и паметници, нерядко се „сблъсква челно“ с разнообразни профанни щения и капризи на погребаните в и под тях нарцистични особи, или даже с онези на техни наследници, приятели и колеги, желаещи от добро чувство да им осигурят завинаги *вечна памет*. В немалко такива гробове и надгробни паметници може да се забележат и дискретни, ярки следи от желанията на мъртвите (или на техните наследници) *личната* им трагедия да се превърне в *публична*, или даже в *историческа* с дългосрочен мандат на присъствие

и влияние над следващите исторически времена и поколения. В случая иде реч за едно умело завоалирано и публично неоповестено *символно време*, което живите, а и следващите времена и поколения *принудително* трябва доброволно, или по-често принудително да възприемат като естествено, закономерно, драгоценно и даже изискващо уважение, респект, признателност, благодарност и дълбока почит. Затова визуалната орнаментика и култура на такива гробове или паметници следва да са неимоверно магнетични, а и с неопределен (по трайност) гаранционен срок. Само така изконните желания или съкровени блянове на нарцистичната властова особа - *да пребъде* колкото може повече, или дори завинаги във времената, но и да е регулярно и, при възможност, масово почитана, чествана от следващите генерации, - могат да бъдат, макар и само донякъде, временно, гарантирани. Но властниците обикновено доста силно вярват или твърдо се надяват, че надгробните им паметници ще надживеят враговете им, даже ще останет с постоянен, вечен мандат в историята. А дискретно имплантираният и атрактивно въздействащият символен заряд на такива гробищни пространства, или надгробни паметници да остане „*на вахта*“ въпреки и независимо от превратностите на съдбата, лъкатушенията на историята и промените в общественно-политическия и културния живот на съответната държава, общество, нация, политическа култура, или политическа партия. Защото гробищните територии и надгробните паметници, като тополи на срещи и разговори между *живите и мъртвите*, следва да осигурят нужната/желаната приемственост и дължимост в особено деликатните трансфери на идеи, спомени, завети за личността и делата на политическите (в т.ч. нарцистичните) фигури в идните поколения.

В този контекст в нашата общественно-историческа съвременност настъпват редица интересни, съществени и доста мощно въздействащи изменения. Така например, в унисон с разрастването на използването на дигиталните технологии и социалните мрежи в повечето развити западни страни днес все повече стават публично рекламирани и ескалиращо резервирани услугите на всевъзможни цифрови фирми, предлагащи и осигуряващи атрактивни и супермодерни погребални церемонии и дигитални гробове. А като имаме предвид категорично доказаният от редица авторитетни изследователи (като Дж. Твендж и сие) нарцисизъм сред айдженерите, едва ли можем съвсем точно да си представим какви радикални изменения

ще настъпят след известно време. Когато, от една страна, техни представители масово ще навлязат в управленческите среди и политическите елити. Но и, от друга страна, какви невъобразими сега употреби и злоупотреби ще станат възможни благодарение на техните компютърни умения и дигитални субкултури. В този аспект не може да не се забележи и съответно отбележи, че регистрираните от подобни изследователи най-високи нива на разпространение и впечатляващи прояви в историята на различни форми и механизми на нарцисизъм от дигиталните поколения няма как да не се отразят, или да не кристализират по своему в техните отношения и ангажименти към действащата, а и бъдещата *мортална култура*, по настояще реално валидна или желаната, референтната в техните общества, пък и общности.

Както показват интригуващите и многоаспектни анализи на Филип Ариес¹¹⁸, Кетрин Мерридейл¹¹⁹ и Моника Блек¹²⁰ „пред лицето“ на смъртта, в различните *култури на смъртта* хората (като индивиди, поколения, общности и общества) не само запазват и възпроизвеждат определени, значими за тях, *мемориални* логики, техники и практики, но и, ако е нужно - в зависимост от промените в обстоятелствата, историческия пейзаж и културните вейния, - са склонни и способни доброволно, или принудително да преобразуват, допълват и усъвършенстват погребалните си традиции.¹²¹ А доколкото нарцисизмът е исторически неизкореним изцяло от човешката природа, дотолкова присъствието, ролята и влиянието му в подобни траурни символики и традиции са солидно, макар и специфично, резервирани, но и при нужда - ефективно използвани, или целево променяни. Ето защо при определени - исторически, обществено-политически, културни и други - обстоятелства политическите нарциси са винаги готови, склонни и способни да се възползват меркантилно от офертите на момента, ситуацията и контекста, за да се обявят срещу, или да застанат твърдо в подкрепа и защита на исторически утвърдените модели. Това понякога може да добие радикални, екстремистки, даже светотатствени форми и

¹¹⁸ Арьес, Ф. Человек перед лицом смерти. М., Прогресс-Академия, 1992

¹¹⁹ Мерридейл, К. Каменная ночь. Смерть и память в России XX века. М., АСТ, Corpus, 2019.

¹²⁰ Блек, М. Смерть в Берлине: от Веймарской республики до разделенной Германии. М., Новое литературное обозрение, 2015.

¹²¹ Дори още днес, в САЩ, например, се вихри мощно и доста модерно цунами от масови желания от праха на кремираните покойници да се правят дигитални или аудиовизуални дискове с биографични филми, или с любима музика на мъртвите, които техните живи наследници, приятели, близки приятели или поклонници да могат да използват, за да ги помнят с най-хубавото, най-забавното и най-веселото от техните отношения.

кощунствени измерения, но и да обуслови *контриращи* социални настроения, остри реакции на публично афиширано несъгласие, порицание, възмущение, негодуване, съпротива, категорично неприемане или масова борба срещу авторите и поддръжниците на такива безобразия, вандалщини и престъпления срещу местата на паметта. Не е изненадващ фактът, че в подобни казуси и ситуации нарцистичните властници могат дори да се възползват и от „екстрите“ и услугите на *некрофилията*, за да дезавуират, осмеят, осквернят и стигматизират живите и мъртвите си врагове.

Некрофилията, както показва още преди много десетилетия Ерих Фром, е неопровержим символ и гнусно практическо възплъщение на деструктуриращата ориентация и инструменталност на перверзно експлоатиращите я субекти¹²². Затова бруталната и перфидната, а най-вече перверзната ѝ употреба от всевъзможни нарцистични властови персони и партийни елити е безспорно свидетелство за тяхната аморалност, безчовечност, патологична извратеност и нравствена поквареност.

Вандалските покушения, осквернявания, кощунства и брутални разрушения на паметници и гробове на идеологическите врагове и политическите съперници са били, днес са и, вероятно, и в необозримото историческо бъдеще също ще продължават да са едни от най-ярко различимите признаци и потресаващите свидетелства за аморално и перверзно удовлетворяване на нарцистичните мании и характери. Не случайно *политическият вандализъм* твърде често е и безспорен индикатор за, но също категоричен символ, а и одиозно практическо възплъщение на неутолимите политико-нарцистични амбиции, претенции, очаквания и практики.¹²³ Ето защо борбата за ограничение или ликвидиране на политическия нарцисизъм не е нито атемпорална, нито алокална. Тя винаги изисква много трезво, реалистично и будно гражданско и най-вече непримиримо морално-политическо съзнание, както и особено активна, решителна, последователна, безкомпромисна и неотстъпна гражданска, политическа и нравствена позиция от страна на всички онези лица, партии, държавни и обществени институции, които са истински, но и твърдо решени да го ограничат, или даже - при съответни благоприятни условия, реалности и солидно изменени порядки, - практически отстранят, а и да го изпратят в Музея на паметта.

¹²² Срав.: Фром, Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., Республика, 1994, с. 280-314.

¹²³ Виж подр.: Мизов, М. Политическият вандализъм. С., Авангард Прима, 2018.

НЕЖНИТЕ ЖЕРТВИ НА НАРЦИСИЗМА

Пораженията на нарцисизма върху човешката психика и душевност, а оттам и върху поведенческите стратегии и тактики могат да са от най-различно естество. Това с пълна сила се отнася и до влиянията, или въздействията на политическия нарцисизъм върху мисленото и поведението, емоционалността и идентичността, автономността и автентичността на техните притежатели, а също и на обектите им. Ето защо те следва да бъдат комплексно изследвани и задълбочено анализирани.

В сферата на душевността, пораженията на нарцисизма обикновено са тясно свързани със сериозни деформации на важни ценностно-нормативни комплекси, като в отделни случаи се предизвикват разнородни и тежки когнитивни дисонанси. Девиациите в такива ценностно-нормативни комплекси най-често засягат смисъла и практическата значимост, особеностите на функционалността, а и всекидневната употреба на конкретни, много значими за субекта, емоции, афекти, но и представи. Огромната част от тези поражения засягат най-вече междуличностните отношения, като най-чести и най-тежки от тях са тези, касаещи задълженията към другите хора, но също така и онези, които се отнасят до авторефлексията и самочувствието.

Един от важните аспекти от изявите на нарцисистичните субекти е, че *не обичат да бъдат съжалявани*, защото считат това за недопустим признак на тяхната слабост, неспособност и зависимост. Но тази психична особеност е валидна и за почти всичките „сортове“ политици, независимо от историческите епохи или типовете обществено-държавни устройства, в които те публично, или тайно се изявяват.

Всички изследователи, занимаващи се с мистериите на нарцисизма, са единодушни в мнението си, че субектите му не мислят *съжалението* като необходимо и полезно в човешкия живот, или имат доста изопачена представа за него. Но, както убедително показва Даниел Пинк¹²⁴, изминаването на пътя на оценките или преоценките за отшумялото минало е неизбежно, а даже и задължително. Понеже то е съдбовно ценно и потребно за изграждане на точна визия за стратегия и тактика за историческото и биографичното движение на човека в просторите на деликатната смисловата и ценностно-нормативната територия на образите на бъдещето, а и на човешкото място, ролята, значението и социалната ценност на индивида в него.

¹²⁴ Срав.: Пинк, Д. Сила сожалений. Как взгляд помогает нам идти вперед. М., Альпина Паблишер, 2024.

Неспособни на често и истинско човешко съжаление, властниците с нарцисичен типаж обикновено не са достатъчно способни и на нормално човешко състрадание и съчувствие към другите и към себе си. От историята, социалната практика и експерименталните изследвания на психолози, психоаналитици и психиатри е известно, че нарцисичните индивиди не са склонни да бъдат съжалявани, още повече самите те да се самосъжаляват, тъй като възприемат такава психична реакция като безспорен и очеваден признак на известен дефицит на важни за жизнедейността им качества, предимства, добродетели и достойнства, които те, обаче, смятат, че притежават в нужното количество, но и с потребното им качество. А както пише Кристин Нефф¹²⁵, умението искрено да се съчувства, състрадава и съжалява за проблемите, страданията и болките на другите е изключително важно и за техния субект, за психичното му здраве и нормалната му себerealизация в практиката. Не случайно тя отбелязва, че самосъстраданието винаги, но и по доста особен начин разкрива каква и доколко голяма, а и ценна е *добрината* в и на човешкото сърце, понеже невинаги се свързва с и не обслужва само егоистичния, егоцентричния Аз.

Представата, че нарцисичната личност винаги е с агресивна, или поне заплашителна изява, обаче, не отговаря напълно на истината. Защото нарцисите могат умело да се крият под одеждите на привидно изглеждащи ненатрапчиви, сговорчиви и даже сякаш много „отворени“ към другия особи. Затова и Джордж Саймон¹²⁶ (2020) насочва изцяло обектива на теоретическия си анализ към подобни одиозни типажии. За него целенасочено *преоблечените в овчи кожи* нарциси се оказват много изкусни манипулатори, изпечени мошеници, притежаващи и умело, коварно използващи богат арсенал от качества, с които подвеждат, заблуждават, мамят, отвличат вниманието и контролират хората, които не осъзнават, че са им злочастни жертви.

Преди 20 години, в януарския брой на популярното списание «*Harvard Business Review*» Майкъл Маккоби лансира идеята за особен тип диалектика между *светлите и тъмните* страни на и последици от нарцисизма. Светлите той обвързва с ефектите на *позитивните влияния* на нарцисичните лидери върху обществото като цяло, или върху определени социални маси, обществени кръгове, които

¹²⁵ Срав.: Нефф, К. Самосъстрадание. О силе сочувствия и доброты к себе. М., Манн, Иванов и Фербер, 2021.

¹²⁶ Срав.: Саймон, Дж. Манипулятор в овечьей шкуре: как не стать жертвой его уловок. М., Эксмо, 2020.

биват вдъхновявани, мобилизирани, насърчавани и дискретно регулирани от харизмите на своите водачи. Като продуктивни нарциси той визира Наполеон Бонапарт, Франклин Делано Рузвелт, Джордж Сорос, Бил Гейтс и Махатма Ганди. Въпреки че е спорно дали Ганди трябва да попадне в тази компания, защото цялото му учение и своеобразната технология на политическата му борба са очевидно порицание, отрицание и решително противостоене на нарцистичните визионерства и практики. Ако политическата философия на Ганди се изгражда отначало докрай върху темелите на *ненасилието в обществото и над хората*¹²⁷, нарцисизмът обикновено не толерира пацифизма, а пък и доста често си позволява лукса да употребява насилие и принуда, независимо от това дали те са от физическо, или духовно естество.

Маккоби смята манията за грандиозност и привичното недоверие у нарцистичните лица за най-опасната и дори смъртоносна им „ахилесова пета“. В отличие от него болшинството от политиците са на обратното мнение - че *недоверието* е сигурното оръжие срещу изненадите и коварствата на опонентите/противниците в безпощадните сражения в политическия живот. Не е тайна, че доверието в недоверието е спасило много политически кариери или даже животи, макар че неговите притежатели и ползватели обикновено не искат да признаят истинската му роля.

Както показват много авторитетни психологически изследвания, доверието е *главен компонент* и *солиден гарант* за естеството, спецификата и ефективността на психическите дистанции, които хората създават и използват в отношенията и комуникацията си.¹²⁸ На тази база може да се постулира и друга теза: че недоверието може да бъде основен компонент и неоспорим гарант за подкопаването, ерозирването, фрагментирането или даже за цялостното унищожение както на реално съществуващите, така на референтните психични граници между индивидите. И нарцистично форматирани политици доказват по категоричен начин основателността и истинността на подобно становище, защото в манталитетите и маниерите им недоверието заема огромно място и играе грандиозна роля. Освен това следва да се отбележи и знаменателният факт, че нарцистично действащите политици разкриват в дейността си особена *амбивалентност* спрямо психичните граници в комуника-

¹²⁷ Срав.: Ганди, М. Да победим с любов. С., Фама - 1, 2022.

¹²⁸ Срав.: Купрейченко, А. Психология доверия и недоверия. М., ИП РАН, 2008, с. 156-216.

цията и взаимодействията им с други хора. От една страна, те всячески желаят и практически се опитват (винаги инструментално и меркантилно-утилитарно) да *скъсят* колкото може повече психичните дистанции между тях и моментно-ситуативните им кореспонденти. Но, от друга страна, вътрешно са перманентно импулсирани да се *предпазват* от такива изкушения, да поддържат определени дистанции, които да им гарантират, че няма да бъдат подведени, заблудени, излъгани и т.н. А тази амбивалентност неизбежно предполага и доста голям емоционален товар, понякога даже високоволтажно психическо напрежение, способно да ги изгори. Затова не са редки случаите, в които нарцистично форматирани политици са лесно и бързо раздразнителни, изненадващо, а често и непонятно за другите избухливи.

Маккоби твърди също, че ако нарцистичните типове от предишните епохи и общества са се опитвали да господстват и влияят на другите в рамките на обществено-утвърдените ценностно-нормативни кодекси, съвременните нарциси вече жадват за и всячески се опитват не само да се възползват оптимално от „правилата на играта“, но сами да ги творят и контролират. А като наблюдаваме какво се разиграва на обществено-историческата сцена и политическата арена в нашето смутно и преломно време, но и фрагментирано общество, можем да констатираме, че тази му идея има резон. В известен смисъл за подобни желаниа на нарцистичните субекти огромно значение има и естеството на *историческата съвременност*, в която те живеят. В нашето време, в което постмодерността все още оказва силно влияние, формулирането, контролирането, управлението, а и непрестанното ревизиране, преформулиране, допълнение и усъвършенстване на правилата на играта в различни жизнени сфери, или институции са от много съществено значение, а при определени ситуации даже и от съдбовна значимост. И колкото повече власт има в ръцете си даден политик, особено ако е и нарцис, толкова повече той ще се стреми да измени правилата на играта в своя изгода. На практика се създава *омагьосан кръг*: увеличението на властовите ресурси предполага или сигурно импулсира развитие на нарцистичните характеристики, но и - обратно, - мултипликацията и оптималната реализация на нарцистичните специфики водят до ескалиращи желаниа, опити за властово обогатяване. В такива случаи за наблюдаващите действията на

нарцистичния властник човек е трудно своевременно и точно да се ориентира в това, кое е водещо в омагьосания кръг - дали нарцисизмът, или властовите ресурси.

Бидейки често *дебелокожи* към проблемите, нуждите, болките, страданията, драмите и трагедиите на другите, нарцистичните особи са прекалено чувствителни, нерядко болезнено реагиращи дори на най-малки и елементарни дразнителни на самолюбието и самомнението им. Тази им отличителна характеристика е много отчетливо присъстваща и влияеща в манталитетите и маниерите на овластените персони, т.е. на властниците, които доста безскрупулно и безпардонно съчетават безразличието, безотговорността и пасивността си към тревогите и нуждите на зависимите от тях хора. Но са изумително бързи и невероятно изобретателни, когато им се налага да защитат собствените си интереси, статуси, привилегии, но и облаги.

Както показват изследванията и заключенията на Тед Зефф, *свръхчувствителните хора* могат да и *лесно губят душевното си равновесие*, особено ако им се налага да общуват и взаимодействат с хора с тежък нрав, или характер, или с такива, имащи токсично излъчване и влияние.¹²⁹ А нарцистичните персони обикновено са и свръхчувствителни много повече към себе си, отколкото към другите. Тяхната свръхчувствителност обикновено се засилва, когато житейските обстоятелства са изменчиви, а светът изглежда и се възприема като изпаднал в хаос, турбулентност и непредвидимост.¹³⁰ Но такива деликатни психики са интересни и полезни за нарцистичните властници, които целенасочено и инструментално са представят за такива. Затова много представителите на тяхната общност лесно се засягат и обиждат, обаче са неособено внимателни, нито са достатъчно придричиви там и тогава, където и когато могат да оскърбяват, или унижават другите хора.

Маккоби акцентира и върху друга специфика, която също е широко разпространена в политическата гилдия. Тя касае убеждението на нарцистичните типажи, че са достигнали такива нива на усъвършенстване, които вече не се нуждаят от последващи обучения, обновления и допълнения. Това може лесно и бързо да се констатира, например, сред българските управници, политици и властници. Те чес-

¹²⁹ Срав.: Зефф, Т. Свръхчувствителные люди. От трудностей к преимуществам М., Манн, Иванов и Фербер, 2018.

¹³⁰ Срав.: Эйрон, Э. Свръхчувствителная натура. Как преуспех в безумном мире. М., Азбука Бизнес, 2014.

то, очевадно и без свян демонстрират резервите си към различни типове обучения, а и нескрити неуважения, даже и флагрантни презрения към техните обучители. Но за сметка на демонстративно и публично афишираното си нежелание да имат ментори, са много доволни, а даже и самодоволни, когато играят ролите на наставници.

Тази особеност в нрава и поведението на нарцистичните субекти - да си въобразяват, че са постигнали едва ли не всичко, че притежават най-високата квалификация в дадена сфера, или дейност влиза в остро противоречие с друга тяхна иманентна характеристика - да бъдат или поне да изглеждат „в очите“ на другите като перфекционисти. Защото перфекционистите (по презумпция) нямат „последна кота“ на саморазвитието, или самоусъвършенстването си в конкретна сфера, или в някаква дейност. А това е сетно красноречиво доказателство за силно противоречивата вътрешна, духовна същност на нарцистично ангажираните субекти.

Маккоби е категоричен, че *визионерските* способности на нарцистичните лидери не са достатъчно ефективни и безопасни, а даже често се оказват разрушителни и пагубни не само за субектите, но и за техните компании, общности, общества, държави. (Ако безпристрастно анализираме одиозната комбинация между политическия нарцисизъм и колосалните вреди, които българската държава, гражданското ни общество и цялата нация понесоха в годините на т.нар. преход към демокрация и пазарна икономика, ще се съгласим с доводите на Маккоби.)

Заради уменията си да се превъплъщават, нарцистичните персонажи се оказват понякога трудно забележими и разбираеми. Особено от хора, които могат да бъдат лесно манипулирани. А в това отношение властниците обикновено са много добре тренирани, подготвени и винаги склонни всячески да заблудят жертвите си.

Представите, че нарцистичните типажи, които са склонни и способни на агресивни действия, са лесно и бързо разпознаваеми, често може да се сблъскат с ред казуси и ситуации, в които въпреки репресивната природа и функционалност на нарцистичните актове, те нерядко остават изкусно завоалирани. Това се отнася най-вече до разнообразните изяви на *пасивно-агресивния нарцисизъм*, които е трудно различим, противоречиво и затрудняващо опознаването му действащ. И както показва Дебби Мирза, „разконспирирането“ на умело воалираните *пасивно-агресивни* нарцистични актове и субекти понякога може да изисква много време и специални

знания, квалифицирани умения, стабилна и настойчиво действаща воля, солидно тренирано внимание и търпение.¹³¹ А не може да има спор, че политиците-нарциси са обикновено *добре обучени как да прикриват* своята агресивност под формата на привидно незаплашителни, видимо пасивни и сякаш непредизвикващи особено внимание, нито реагиране слова, отношения, емоционални и поведенчески реакции. И дори нещо повече, а и твърде важно: Дебби Мирза отстоява тезата, че своеобразната и опасна амалгама от пасивната агресивност и нарцисизма вече са се превърнали в истинска и трудно лечима епидемия в западните култури, а по линия на глобализацията са способни да застрашат и овладеят редица други култури на страни и народи, отстоящи далеч от Запада. И днес можем да видим потвърждение на нейните предположения и доводи, ако обективно и безпристрастно разгледаме глобалистките интерференции на скрита, пасивна агресивност в съюз с нарцисистичните ерупции в политическите езици, култури, властови техники и практики на много държави, общества, народи, особено на тези от кръга на свръх-държавите и т.н.

Интересни отношения, връзки и зависимости между нарцисизма и аутизма разкриват в своите проучвания/трудове Франсис Тастин и Невил Симингтон. Първата лансира интригуващи тези за наличието и влиянието на *извратена авточувственост*, присъща често на лицата с аутизъм. Вторият - Семингтон¹³², - акцентира върху *избора на реакциите* към получени в близкото/далечното минало травми. За нас в случая е от значение възможността някои техни идеи да се транслират в полето на управленческата (т.е. политическата) дейност, която също поражда, утвърждава, легитимира, или дезавуира, дискредитира, стигматизира и елиминира различни форми на политически и нравствен аутизъм в изявите на властниците. Защото „потъването“ на властниците нерядко в особен, свой, коренно различен, или имащ малко общо свят с този, който реално е налице в обществената действителност, политическия живот, културната динамика и пр., е сигурен признак на неадекватна, или извратена сензитивност. Не случайно много от упреците, критиките и даже обвиненията към политиците са, че като че ли живеят в собствен, аутистичен,

¹³¹ Срав.: **Мирза**, Д. Пассивно-агрессивный нарцисс. Как его распознать и защитить себя от разрушающих отношений. М., Эксмо, 2023.

¹³² Виж подр.: **Семингтон**, Н. Нарциссизм. Новая теория. Киев, изд. Бурлака Ростислав, 2022.

равнодушен и пасивен свят, който е чужд на ставащото и случващото се в живота. Затова са и всевъзможните сравнения на властниците с *капсулирани аутисти*. Но нарцистичният аутизъм не е присъщ само на отделни индивиди, а и на различни социални общности, авторитетни институции, мощни организации. Не случайно темата за *великодържавния аутизъм* се въвежда в научните, идеологическите и политическите дискурси от Едвард Люттвак, сериозно анализиращ поведението на някои от великите държави в международните отношения и дела.¹³³ А едва ли има разумен и почтен човек, който да отрече многобройните доказателства, исторически неопровержими свидетелства, политически и всевъзможни други факти, солидно удостоверяващи, че обикновено великите държави се държат като *нарциси*.

Някои изследователи на нарцисизма и особено на опасните му последици обръщат специално внимание на възможността и способността му да предизвиква формиране или увеличение на *комформистки* нагласи и действия в субектите му, при това особено и към властови персони, или институции. Например, Карен Хорни акцентира силно върху тези специфики в манталитета и маниерите на нарцистичните индивиди, особено когато тяхното личностно развитие и демонстрация са тясно преплетени или свързани с неистовите желания и потребностите на такива лица да се *самоутвърждават* в конкретна - обществена, политическа, културна или друга - среда.¹³⁴ В такива случаи иде реч за явен *прагматично-утилитарен, користен конформизъм* от страна на нарцистичните индивиди или даже на техните общности.

Злободневната проблематика за *токсичността в човешките отношения* не може да подмине тематичното пространство и изследване на нарцисизма. Не е случаен и фактът, че релевантно на сериозните теоретически анализи на психологията по тези въпроси, касаещи интоксикацията в семейната¹³⁵ или колегиално професионалната среда, малко са комплексните научни проучвания на отровните влияния на нарцисизма в политическите взаимоотношения и институции. Още повече, като се има предвид, че сферата на властовите отношения и зависимости между хората не е чужда, табуирана, а е една от най-продуктивните и най-ефективните в гене-

¹³³ Люттвак, Э. Китай и логика стратегии. М., АСТ, 2023, с. 23-33.

¹³⁴ Срав.: Хорни, К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию. СПб., Восточно-Европейский институт по психоанализа и БСК, 1997.

¹³⁵ Виж подр.: Араби, Ш. Токсичные люди. Как защититься от нарциссов. М., Манн, Иванов и Фербер, 2021.

рирането, дистрибуцията и консумацията на опасни за човешкото съзнание и поведение токсични взаимодействия на персонално, групово и дори обществено ниво. А сравнението между катарзисните и деформиращите, омърсяващите, опорочаващите *ефекти на политиката* е в полза на вторите. Показателни за това са наличните в съкровищницата на културата и фолклора на различни народи и страни пословици и поговорки, касаещи въпроса за същността, ролята и значението на *политиката*. Със сигурност може да се твърди, че откриването на такива народни умотворения с позитивен смислово-оценъчен патос за политиката клони към нула, за разлика от потресаващите с размерите и историческото си дълголетие хеопсови пирамиди от такива съждения с отрицателен, критичен, осмиващ, дори тотално охулващ заряд.

Обиграността на политиците да се измъкват „сухи от водата“ в различни - опасни или фатално изглеждащи за тях - ситуации им позволява нерядко да създават изумителни планове и експлоатират такива *коварни поведенчески маньоври*, които силно затрудняват другите хора в съвременното и правилното разчитане на замислите и ходовете им в конкретната ситуация. Не е тайна, че неопитните в политическите игри хора могат лесно и бързо да се объркат, да не проумеят кое в действията на нарцистичните властници е първо по генезис или функционален ефект в интоксикарането на човешките отношения - техните перфидни, а понякога даже и перверзни мисли, или многозначителните им, трудни за декодиране реакции.

Както убедително показва Еми Джонсон, *токсичните мисли* раждат впечатления, убеждения, предчувствия или неприятни емоции, свързани с особен тип *зацикляне* на разсъжденията и тревожно, даже силно обезкуражаващо безпокойство на субекта.¹³⁶ А тъкмо от подобни коварни, манипулативни обработки на психиката имат често потребност властниците-нарциси, за да постигнат оптимално целта си.

На токсичните отношения и влияния, провокирани от изявите на нарцистичните персонажи, или типажи, обръща специално внимание и Томас Ериксон в своя бестселър „Наоколо са все нарциси“¹³⁷ А много по-интересен и полезен за ставащото, или случващото се в областта на политическите взаимоотношения и зависимос-

¹³⁶ Срав.: Джонсон, Э. Токсичные мысли. Как перестать зацикливаться на негативе и успокоить ум. М., Манн, Иванов и Фербер, 2022.

¹³⁷ Эриксон, Т. Кругом одни нарциссы. Как оградить себя от токсичных личностей. М., Эксмо, 2023.

ти е другият му бестселър „Наоколо са все идиоти“¹³⁸. Защото „любезностите“, които си мислят както политиците за обичайно дразнещите ги за нещо обикновени граждани, така и простосмъртните люде за своите управници, политици и властници са нерядко твърде сходни. Както едните, така и другите се *етикират* с подобни квалификации. Неудовлетворените политици често смятат, че са заобиколени от идиоти, но и разгневените граждани са склонни да оприличат управниците си с идиоти.¹³⁹

Интерпретирани в контекста на темата за политическия нарцисизъм, упреците или обвиненията в идиотизъм на всяка от двете страни имат интригуващ семантичен потенциал. Когато властниците назовават неовластените хора идиоти, те не само ги възприемат и оценяват като психично обременени, недоразвити, а и неосъзнато ги поставят в изначалното значение на идиотизма - неграмотност, откъснатост, дезинтересираност и пасивност от обществените дела. А когато простосмъртните наричат властниците си идиоти, това означава, че ги сравняват с безумци, но и че дискретно ги квалифицират като неспособни, неквалифицирани, невежи, некултурни, лишени от професионални качества и успехи в сферата на политиката.

Тоест, *дълбинните смислови пластове* на политизираната инвективност са ориентирани функционално към интоксикаране на портрета и отношенията, които имат властниците и обезвластените. Ясно е, че такива размени на любезности не могат да не *отровят* отношенията, действията между властниците и безвластните.

Публична тайна е, че в много екстремални или даже обикновени житейски, а и обществено-исторически ситуации политиците се държат неадекватно, давайки със словата, жестовете и постъпките си достатъчно обилна и „висококалорична храна“ на гражданите да ги смятат (основателно) за идиоти, или даже за безумни.

¹³⁸ **Ериксон**, Т. Кругом одни идиоты. Если вам так кажется, возможно, вам не кажется. М., Эксмо, 2018.

¹³⁹ В случая си заслужава да напомня малко известния факт, че терминът „идиот“ в първоначалната си версия на масова, всекидневна употреба в антична Гърция има съвършено различно значение от това, който днес обикновено използваме. Тогава думата „идиот“ *ιδίωτης* (производна от *ἴδιος*) е означавала *частно лице, незанимаващо се обществени дела*, и се е използвала като своеобразна, дори инвективна алтернатива на обществено-политически ангажирания човек, т.е. на свободния гражданин, който не страни, а най-активно се включва в публичния живот на античния полис. Доста по-късно вече се ражда и налага в масова употреба вторичното ѝ значение, което днес се използва едва ли не като единствено и безалтернативно по семантичния си заряд. А в древногръцката употреба на въпросния термин се включва също идентификацията на идиота с „обикновения човек“, „плебея“; на тази основа впоследствие се раждат етикетите за сравнението на идиота с „необразования, простия, глупавия, безумния човек“.

А обратната реакция - на политиците към гражданите/поданиците - се дължи на високомерието, самочувствието или тщеславието на властниците, които в повечето случаи са твърде неадекватни на реалните им знания, умения, способности.

Психолозите и психоаналитиците от различни времена, общества, култури, научни школи и течения са единодушни в констатацията на силната деформация, или даже в тоталната липса в „портрета“ на нарцистичните субекти на чувствата за състрадание, съчувствие и нормални емпатични взаимоотношения. А както показва Пол Гилберт-Чоуден, желанията и, още повече, уменията да се състрадава на чуждите проблеми, душевни колизии, страдания и болки не са полезни единствено за този, към когото те моментно-ситуативно са насочени, но така също могат да имат много съществен, неочакван катарзисен, или поне силно тонизиращ ефект за дейността и живота на субекта им, особено когато са и твърде добре осъзнати.¹⁴⁰

За съжаление, при политиците обикновено се наблюдават съвсем различни и твърде често даже много неприятни прояви в този аспект. Защото те нерядко изпадат в състоянията на сериозни и мощно влияещи им когнитивни дисонанси, при които отлично знаят колко, но и защо е толкова необходимо, а и полезно човешкото състрадание, но въпреки това - на ценностно-нормативно и практическо равнище - не желаят да прибегват редовно до услугите му, тъй като го смятат за твърде опасно за Его-то им, от което техните опоненти, противници и врагове често се възползват.

Пол Гилберт, обаче, разкрива още една важна тайна на феноменологията на нарцисизма. Тя е органично свързана с *руминацията*, т.е. с психичния срыв, който е обусловен от всевъзможните притеснения, тревоги или страхове на нейния субект да не бъде отхвърлен и непризнат, да не се зачетат неговите способности, усилия, приноси и заслуги в рамките на ситуацията, но и заради вредни за него, мотиви.¹⁴¹ А подобни неприятни душевни състояния, колизии и драми са твърде чести гости в психиката, душевността, съзнанието и поведенческите изяви на властниците, поради което те обикновено хранят в умовете и душите си резерви към състраданието. И, както показват теоретическите анализи на Ръсел Колц, желанията и уменията да

¹⁴⁰ Гилберт-Чоуден, П. Осознанное сострадание. Как умение сострадать поможет понять свои эмоции, жить настоящим и строить гармоничные отношения. Киев, Диалектика, 2021.

¹⁴¹ Гилберт, П. Терапия, сфокусирующая на сострадании. Отличительные особенности. М., Вильямс, 2021.

се използва състраданието в човешките взаимоотношения предполага, а и при определени по-благоприятни обстоятелства дори сигурно гарантира формирането и развитието (в субекта им) на висока стресоустойчивост, душевна стабилност и поносимост на големи натоварвания и в по-сложни, даже и екстремни ситуации.¹⁴²

Дори когато въпреки дълбоко вкоренените си привички и циментираните си (ментални и поведенчески) стереотипи политиците не се поддават на съблазните, или изкушенията на състраданието, те си позволяват лукса да прибегват, макар и твърде рядко, до неговите услуги като обикновено подхождат и доста избирателно. Защото балансът между състраданието към другите и това към самите себе си за тях спазва винаги златното правило - да господства второто, за сметка на първото. А както показват изследванията и заключенията на Дебора Ли и Софи Джеймс, подобна селективност неизбежно гарантира (в бъдеще) формиране и развитие на сериозни и травматични спомени, кошмари, флешбекове и интрузивни мисли¹⁴³, които обилно населват и господстват в човешкото всекидневие. Освен това състраданието помага доста за преодоляването на чувствата за вина и страх, особено когато те са неоснователни, а и натрапчиво действащи. Но има нещо много важно, което различава обикновените хора и редовите граждани от властимащите, политиците, управниците. А то се състои в това, че докато при простосмъртните индивиди състраданието може нерядко доста солидно да ги предпази от зловредните влияния на нарцисизма и егоизма, то при властниците шансовете за това са прекалено малки, често и липсващи. Не бива да забравяме и факта, че политиците като цяло не обичат да изпитват особено често, или въобще негативни емоции от сорта на чувството за вина, страх, угризения на съвестта. Затова са по-малко склонни да вярват в целителната мощ на състраданието, съчувствието и съжалението към другите.

Една от доста неприятните страни в поведението на нарцистичните властници е тяхната лесна избухливост и много честото им изпадане в трудно контролируем, а за „жертвите“ им сложно обясним гняв по маловажни или дори свършено незначителни проблеми от страна на зависимите от тях, или подчинените им хора.

¹⁴² Виж подр.: **Кольц**, Р. Терапия, сфокусирующая на сострадания. Практическое руководство для клинических психологов. М., Вильямс, 2021.

¹⁴³ Срав.: **Ли**, Д., **Джеймс**, С. Терапия, сфокусирующая на сострадания, при ПТСР. Руководство по избавлению от флешбэков, стыда, вины и страха. Киев, Диалектика, 2021.

Както показват изследванията и заключенията на Ръсел Колц, едни от най-успешните терапии за съществено намаляване, ограничение или даже за цялостно излекуване от *гневните пристъпи* се базират върху състраданието.¹⁴⁴ Но е почти невъзможно да си представим, че властниците съзнателно биха се подложили на такива процедури, въпреки че гневът е често изпитвана от тях емоция в живота им. Това с още по-голяма сила се отнася до политиците-нарциси, които изобщо не допускат, че в ежедневните им изблици на обоснован, или безпричинен гняв към зависими, или подчинени им лица, следва да потърсят квалифицираната помощ на психолози, дори на психиатри, за да възстановят своя нормален и морален човешки облик, да коригират в етичен порядък лошите си взаимоотношения с хората.

Банално известен факт е, че властниците често сами, умишлено провокират или неосъзнато поддържат конфликтни ситуации, в които демонстрират гневни реакции, без обаче наистина да ги преживяват, а само манипулативно, или привидно ги разиграват, за да притеснят, разтревожат и уплашат другите хора в ситуацията. А не може да има каквото и да било съмнение, че нарцистичните политици са твърде склонни и способни на подобен тип умишлени провокации в практиката.

Безпристрастното и детайлното познаване на мистериите на политическото съзнание и поведение, обаче, сервират точно противоположни феномени и ефекти, които обичайно са дълбоко свързани с неадекватни, погрешни възгледи и натрапчиво действащи представи, според които изкушението да се състрадава може да обуслови твърде много неприятности, в т.ч. и неочаквани, а и доста тежки стресове.

Нарцистичните субекти, в т.ч. и политически, или политизирано действащи, обаче, не могат да премахнат напълно, като с магическа пръчица, неизбежно появяващите, а и тежко поразяващите съзнатието и психиката им депресивни състояния, особено когато са в тежка изолация, или губят инициативата и доминацията си във важни за тях ситуации и конкуренции с противниците. Не е тайна и фактът, че повечето от тях, макар умишлено и инструментално, *разиграват* поведенчески етюди, в които да изглеждат като напълно спокойни, стабилно уверени в себе си, непоправими и солидно базиращи се на способностите им оптимисти. Но, същевременно, дълбоко в психиката и душевността им бушуват коренно противоположни мисли,

¹⁴⁴ Срав.: **Колц**, Р. Терапия, сфокусируванна на сострадаии, для управления гневом. М., Вильямс, 2022.

емоции, афекти и настроения, които обаче те съвсем преднамерено, а и всячески се стараят, а и многократно се опитват да прикрият от сетивата на другите хора.

Това нередко и понякога даже системно проявяващо се бягство от признанието пред олтарите на личностната съвест или пред самосъда на размислите е доста тежко, а често и крайно неприятно в психологически аспект. Защото е обвързано със съзнателно или подсъзнателно прикриване, даже изтласкване в задна, или сенчеста позиция на истинските, силните желания и особено необходимите емоции. А, както показва Шарлота Вебер, нужна е много вътрешна сила и морален кураж, за да може субектът на такива одиозни преживявания да признае истината за тях, а и да даде шанс и практическа реализация на истинските си желания и намерения.¹⁴⁵

Този симптом е нередко срещан в поведението на властниците, които ясно съзнават, че кариерното им развитие изисква неприятни изживявания, свързани с потискане на значими за тях желания, отклонението по които би им попречило, или даже при определени обстоятелства би ги компрометирало пред други властници.

Известно е, че политиците сякаш по гласно неизказан канон задължително трябва да се представят пред съответни масови публики за непоклатими оптимисти. Защото публичната демонстрация на песимистичен техен душевен настрой сигурно би отклонило, но и доста бързо намалило контингентите на техните последователи. А това изискване е много важно за политиците-нарциси, които нередко изпадат в одиозни психични кризи, сривове, бързи замени на оптимистична еуфория с мрачна и тежка депресия, конвейерно произвеждаща и консумираща песимистични афекти.

Както сочат изследванията и обобщенията на Дан Томасуло, силата на позитивните заряди на оптимизма са много важни и солидни фактори за преодоляването на вредните изживявания и ефекти, особено в сложни, деликатни или екстремни ситуации, доста често провокиращи, или съпровождани от депресивни сеанси.¹⁴⁶

Добре познаващите тайните на политиката хора знаят, че публичната демонстрация на *оптимистичен патос и етос* от страна на властниците, особено когато са нарцистични личности, не гарантира, че оптимистичното им настроение е истинско. Защото тя обикновено е „*по задължение*“, като неотменен аксесоар от поведен-

¹⁴⁵ Вебер, Ш. Больше чем желание. Разговоры с психологом о сокровенном. М., Альпина Паблишер, 2023.

¹⁴⁶ СРАВ.: Томасуло, Д. Уроки оптимизма: сила позитива в преодолении депрессии. СПб., ИГ „Весь“, 2024.

ческият им репертоар, който може да облагодетелства постигането на техните цели, заради което те по навик, или принуда често изпълняват такива впечатляващи роли.

Най-големи и тежки поражения нарцисизмът нанася на емпатията на човека.

Силно осакатеното или потресаващо извратеното чувство на нарцисите за емпатични отношения и постъпки обичайно ги прави неспособни за алтруистични действия, духовно чужди за колективни мероприятия, в които те да не са център на внимание, или от които да не могат да се възползват в необходимата им степен.

Някои психолози (като Б. Латане и Дж. Дарли) обръщат специално внимание на една интересна закономерност: колкото повече хора наблюдават пасивно страданието или нещастията на изпаднал в беда човек, толкова повече намаляват шансовете да му се помогне. А транспонирано в сферата на политиката, това означава, че когато много политически ангажирани субекти гледат с безразличие и пасивно емоционалните „гърчове“ на нуждаещ се от съчувствие, състрадание и помощ човек, толкова по-сигурно е, че той няма да срещне нужното разбиране, емпатия и подкрепа, особено ако в „компанията“ на тези овластени персони има афиширано, или неизказано желание такава „жертва“ да се подлага на емоционални мъчения.¹⁴⁷ И не е изненадващ фактът, че много психолози или психоаналитици, занимаващи се с темата за емпатията и корелациите ѝ с нарцисизма, подчертават обстоятелството, че емпатията е *дискретно селективна*, защото предпочитанията ѝ са насочени най-вече към тези, които субектът ѝ възприема като „свои“, т.е. изповядващи сродни на неговите идеи, ценностни ориентации, вкусове и традиции.¹⁴⁸ В този контекст можем лесно и бързо да си представим колко силни са пристрастията, симпатиите, обвързаностите и ангажираността между политически едномишленици, за разлика от такива, които следва да реагират на „чужди“ и особено против „вражески“ субекти.

Макар публично неогласено, властниците имат винаги свои обяснителни, а и оправдателни трактовки за нежеланието им да проявяват емпатични отношения. Те обикновено се състоят в тезата, че прекалено честото и цялостно отдаване на емпатични сеанси неизбежно води до емоционално *прегриване* и даже пълно *изтоща-*

¹⁴⁷ За виктимността при нарцисичните лица виж подр.: Долганова, А. Мир нарцисической жертвы. М., Весь, 2017.

¹⁴⁸ Виж подр.: Рисс, Х. Эффект эмпатии. М., Эксмо, 2021

ване, които се отразяват крайно неблагоприятно върху душевния патос и жизнения статус на такава, постоянно емоционално раздаваща се, особа. А не е рядко, нито трудно да се види такава натрапчиво изявяваща се емоционална пестеливост или дистанцираност в различни жизнени ситуации. Затова повечето властници, особено и ако са нарциси, хранят дълбоко в себе си твърдото убеждение, че прекаленото и необоснованото им участие в състрадателни авантюри със сигурност може да им провокира неочакван, предполагаем, а често и доста тежък *емпатичен бърнаут*.

Тази неафиширана предпазливост не означава, че властниците-нарциси изцяло се лишават от услугите на емпатията. Напротив, когато те мислят, че биха имали изгода от нея, са склонни и способни да „разиграват“ впечатляващи „сеанси“ на емпатични отношения, при които, обаче, само външно, привидно се опитват да коригират, или да възстановят нарушения емоционален баланс, който обикновено притежава изключително важна роля във взаимоотношенията между хората.¹⁴⁹

Осъществените в продължение на повече от 20 години експериментални психологически изследвания на професора от Калифорнийския университет в Бъркли Дачер Келтнер категорично са доказали, че властта превръща хората в доста по-импулсивни, по-самонадеяни, опасно безразлични, пренебрежителни, даже напълно безотговорни за съдбата другите.¹⁵⁰ Освен това солидно овластените индивиди започват доста по-нетрезво да преценяват обстановката, а и съществуващите в нея (потенциални, или реални) заплахи и рискове. Те неадекватно надценяват своите, но подценяват тези на другите знания, умения и способности; имат необосновано завишено Его, а пък са и с много по-ниски емпатични желания, или способности, и т.н. И едва ли е необходимо да отбелязвам, че току-що споменатото се отнася в пълна сила и за нарцистичните индивиди/общности, особено ако те имат и власт.

Келтнер разкрива някои от мистериите на властта и отрицателното ѝ влияние над емпатичните желания и способности. Сред тях са намаляващото внимание към другите, неосъзнатото или целенасоченото престъпване, или даже нарушаване на различни ценности, норми и закони на обществото, или на конкретната социална общност, в която те действат, или пък която в този момент ръководят. Затова един

¹⁴⁹ Срав.: Маккей, М., Вуд, Дж., Брентли, Дж. Эмоциональный баланс. М., Манн, Иванов и Фербер, 2021.

¹⁵⁰ Виж подр.: Келтнер, Д. Парадокс власти. Как обретают и теряют влияние. М., Азбука-Аттикус, 2016.

от изводите му е, че с увеличаването на притежанието и употребата на властови ресурси, човек неусетно започва *морално да деградира*. Защото нравствените му добродетели ерозират, а в някои случаи даже напълно изчезват. А доста голяма част от тези редуцирани, отслабващи ефекта си, нравствени качества властниците губят в сферата на обичайната за порядъчните хора нужда да се грижат за и помагат на други лица, които са изпаднали в моментна, доста трудна житейска ситуация.¹⁵¹

Опасните и най-вече морално зловредните влияния на политическия нарцисизъм са тясно свързани и с много честото и доста мащабно производство, възпроизводство, пласиране и консумиране на *емоционалния шантаж*.¹⁵² А той е обичайно широко използван в политическите манипулации, в т.ч. и от нарцистичните властници. И в това няма изненада: политиците традиционно се възползват аморално, користо и меркантилно от симпатиите на хората към тях, което им дава възможности - при определени обстоятелства, или ситуации - максимално ефективно да провокират и експлоатират шантажирането в деликатната сфера на емоциите.

Емоционалният шантаж, обаче, е само малка част от твърде богатият арсенал на емоционалните *насилия*, проявяващи се по най-различни начини, а и във всевъзможни - преки, видими, или опосредствени, незабележими - форми. В репертоарите на нарцистичните особи също има невероятно пъстро разнообразие на репресивни, насилствени, принудителни инструментариуми и феномени. Не случайно и Бренда Стивенс предлага твърде солидна, но и богата оферта на терапевтични маньоври, чрез които успешно да се излекуват последствията от нарцисизма.¹⁵³

Психичното бреме, емоционалните насилия могат да се проявят и по друг начин - чрез предизвикателствата и неприятните изживявания, които натрапчивите мисли, нежеланите и даже плашещите размишления, или предположения са в състояние понякога твърде обилно да сервират на нарцистичния субект. И не е тайна, че в немалко случаи те могат да породят в ума на такъв субект доста смуцаващи, тревожни, притеснителни, а даже и панически душевни състояния, които (за момен-

¹⁵¹ Келтнер, Д. Парадокс власти. Как обретат и губят влияние. М., Азбука-Аттикус, 2016.

¹⁵² Форвард, С. Эмоциональный шантаж. Не позволяйте использовать любовь как оружие против вас. М., „Эксмо“, 2017.

¹⁵³ Стивънс, Б. Восстановление после эмоционального насилия нарцисса. Рабочая тетрадь. М., Диалектика, 2022.

та, или за по-дълго време) да взривят душевния му покой. В случая не иде реч само за натрапчивите фобии и мании, господстващи и нежелаещи да престанат да циркулират и безобразничат в психиката и съзнанието на нарцистичната персона, но и за всевъзможни рационални, или (поне изглеждащи като такива) ирационални помисли на нарцистичната особа, с които тя обикновено доста трудно може да се справи. Защото, както многопосочно и комплексно разкрива колектив от авторитетни учени, подобни натрапчиви, безпокоящи, или нежелани мисли са изключително трудно укротими, недостатъчно своевременно и ефективно контролирани, сложно регулирани и най-често твърде погрешно управлявани; още повече, когато субектът им не желае да признае изкушенията, слабостите, пороците на нарцистичния си нрав, на лесно подвластния си нему характер, но и темперамент.¹⁵⁴ И, както показва Даниел Амен, такива мисли се превръщат в кошмарни душевни дракони, потискащи силно психиката и обуславящи завишена тревожност, ниски самооценки и стресове.¹⁵⁵

Б. Агирре и Дж. Хершфилд¹⁵⁶ лансират още един, допълнителен аспект на темата за натрапчивите мисли. Те акцентират върху изпадането на нарцистичните субекти в деликатна, но и психично-обременителна за тях ситуация, когато стават жертва на специфичен *омагьосан кръг*, излизането от когото е нерядко трудно. А този кръг се отнася до различни усложнения и затруднения в битките им с *обсесивите*, т.е. с повтарящите се нежелани мисли, а пък и с *компулсиите*, т.е. с различни видове ритуали, трафарети и стереотипи, които са изградени на базата на често повтарящи се, силно тормозещи психиката, изтощаващи (съзнанието и затрудняващи поведението и даже битието на нарцистичните субекти) поведенчески модели.

Едва ли има необходимост да се отбелязва банално известният факт, че политическата дейност много често предполага, обуславя и изисква, макар и неволно, неосъзнато, или даже подсъзнателно, задействането на обсесивни матрици, а и на компусивни синдроми, които обаче не всички хора забелязват, оценяват правилно.

¹⁵⁴ Срав.: Карбонелл, Д. и кол. Навязчивые, нежелательные или беспокоящие мысли. Набор инструментов для быстрого избавления. СПб., ИГ „Весь“, 2023.

¹⁵⁵ Виж подр.: Амен, Д. Негативные мысли и мозг: как приручить своих внутренних драконов, чтобы избавиться от тревожности, стресса и низкой самооценки. М., Эксмо, 2024.

¹⁵⁶ Виж подр.: Агирре, Б., Хершфилд, Дж. Рабочая тетрадь для выхода из круга навязчивые мысли и эмоционального перенапряжения. СПб., ИГ „Весь“, 2024.

Един от често срещаните се в душевния мир на властниците-нарциси елементи на подобни опити за излизане от различни видове омагьосани кръгове е т.нар. битка с „вътрешния критик“, обикновено водена наум и в уединение. Но както интригуващо сочи Рик Карсон¹⁵⁷, тази невидима и нечува от другите битка с упоритите и безцеремонни *тролове*, обсебващи съзнанието и мислите, а и взривяващи психиката на нарцистичния субект, понякога може да е много изтощителна, а пък и дълготрайна. Затова и Карсон подчертава, че тя нерядко ражда многобройни, а и натрапчиви съмнения, мултиплицира ефектите и влиянията на подозренията, формира нарцистичния субект като подозрително, мнително отнасящ се към всичко и всекиго, а при определени одиозни ситуации даже мощно задейства конвейерните линии за производство на всякакви страхове, мании, фобии и др. под., които потискат и даже разрушават душевния мир, моралната цялост и устойчивост на човека.

Както показва Дейвид Кларк, негативните мисли създават психичен дискомфорт, а за поставянето им под ефективен контрол са нужни специални терапии¹⁵⁸, на които е особено трудно да бъдат доброволно привлечени нарцистичните лица, а още повече и такива от тях, които активно, професионално се занимават с политика. Това, което обикновено е тясно свързано с, но и провокиращо такъв дискомфорт у редовите граждани и обикновените хора е чувството им на срам и безпокойство. Но у политиците срамът е рядко срещано явление, а безпокойството си те почти винаги свързват със зловредните действия на техните опоненти, или властови съперници, тъй като самокритичността им е в минимални и твърде рядко проявяващи се дози.

Срамът, по мнението на специалисти като Девон Прайс, е тежко, а понякога даже и сизифско бreme, което невинаги е справедливо заслужено. Поради това отказът, съпротивата и борбата против чувството за срам придобиват особена значимост в нашата съвременност, когато отвсякъде и по всевъзможни начини се опитват да вменят на хората чувство за срам и угризения за най-различни неща.¹⁵⁹ Едва ли е нужно да отбелязвам, че политиците, от една страна, са най-големите виновници за създаването, разпространението и утвърждаването на тази одиозна тенденция

¹⁵⁷ Виж: **Карсон**, Р. Укротител троллей. Как заставитъ замолчатъ вътрешного критика. СПб., Питер, 2019.

¹⁵⁸ Срав.: **Кларк**, Д. Негативные мысли под контролем. Как избавиться от стыда и беспокойства. СПб., 2023.

¹⁵⁹ Срав.: **Прайс**, Д. Отказ от стыда. Как мы можем отвергнуть культуру самобичевания и вернуть себе силу. М., Книжный импорт, 2024.

- хората да се чувстват непрестанно виновни за нещо, - но и, от друга страна, че са най-отявлените и даже непримирими борци срещу вменяването им на това чувство. А когато става дума и за властници-нарциси, положението е още по-сложно, тежко.

Черните мисли, лошите предчувствия и апокалиптичните чувства не липсват от душевността на властниците, но предизвиканите от тях „вътрешни съдници“ най-често имат астигматично зрение; затова раздават крайно несправедливи присъди.

Съчетани с неприятни, отрицателни и натрапчиво действащи чувства, такива вътрешни и безпощадни съдници могат да се превърнат и в емоционални вампири, които безцеремонно, незнайно и понякога неусетно изсмукват жизнените енергии и превръщат жертвата си в аморфна психо-биомаса, в дезориентирана и пасивна.¹⁶⁰

В този контекст не можем априори да отречем, че политиците-нарциси са изначално и докрай имунизирани срещу наличието и влиянието на подобни тролове. Напротив, особено в по-тежки, екстремални ситуации, когато им се налага спешно да разсъждават и да търсят изход от заплетени фабули, или от сложни властови интриги, пришествието и даже царуването на подобни „тролове“ е доста вероятно.

Сложността, деликатността на и опасностите, съпровождащи политическата дейност често дават реални, или въображаеми основания на властниците да смятат, че не могат да имат много и дълготрайни приятели в колегиалната си общност. Защото искрено и дълбоко вярват, че всички в тяхната среда са безостатъчно отдадени на кариеристични амбиции, аморални щения, меркантилни интереси и т.н. От тази гледна точка, колкото и парадоксално, даже и абсурдно да изглежда, за политиците най-верни и всеотдайни приятели на тях са самите те, а не който и да било друг, способен в някакъв по-сложен момент, а и заради конкретна придобивка коварно да ги предаде, да се превърне в неочакван смъртоносен Каин, имащ различни лица и начини на действие, съсипващи психиката и живота на властника.¹⁶¹ Така, обаче, Его-то и Алтер-Егото се помещават, но и действат в един „общ дом“ - персоналното съзнание и самосъзнанието, душевността и идентичността им, на които те *разчитат изцяло*, винаги и навсякъде, фанатично вярвайки, че те не могат

¹⁶⁰ Срав.: Бернштейн, А. Эмоциональные вампиры. Психологическая защита от людей-кровопийц, эсли чеснок и амулеты не помогают. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024.

¹⁶¹ Виж подр.: Зонди, Л. Каин: образы зла. М., Когито-Цент, 2013.

да ги изоставят, предадат, или дори подведат в неизбежните и критичните ситуации. Но както обясняват, а и призовават Джозеф Чиаррочи, Луиза Хайес и Ен Бейли¹⁶², *сприятеляването със себе си* в много случаи е най-сигурният начин човек да урегулира и контролира емоционалния си живот, да надживее тревогите, притесненията и страховете си от всевъзможните трудности, изпитания и прежеждия в живота и, вместо различни заплахи и страхови комплекси, да се въоръжи с ентузиазъм, желания и храброст да върви към непознатото - историческо и биографично - бъдеще. А в подобна терапевтична рецепта доста ясно прозира и силуетът на нарцисизма.

На всеки човек се случват моменти или ситуации, в които мисли и преживява ужаси, че светът около него е побъркан и неконтролируемо хаотичен, заради което се чувства безсилен, безпомощен и „прецакан“. Въпреки това, както апелира Питер Холлинс, следва да се вземе в ръце, да намери кураж и да си върне живота.¹⁶³ А такива неприятни жизнени ситуации са и още по-тежки за нарцисистичните личности. Но те не липсват и от живота, пък и от професионалната кариера на властниците, които обаче са по-обиграни от обикновените хора и редовите граждани в уменията си да се справят с неочаквани, често сложни, заплетени, или екстремни ситуации.

Емоционалната студенина и безразличието на нарцисистичните персони, съчетани нерядко с потресаваща безцеремонна арогантност, бруталност и непонятна за момента, или ситуацията агресивност, дават основание на редица изследователи на този одиозен феномен да говорят/пишат за наличието и зловредното проявление в дейността им на особен *емоционален вандализъм*, провокиращ, или катализиращ умишлено разрушаване, безскрупулно „взривяване“ на емоционалната атмосфера между хората в ситуации, от които те могат да извлекат някаква изгода, или полза. Вече по-напред споменахме за уменията им изкуствено да предизвикват конфликти.

Емоционалното съблазнение или деликатното подстрекаване от страна на овластени нарцисистични персони винаги е умело завоалирано *насилие*, изискващо много точен и добър усет, понякога интуиция, но и своевременно реагиране. Както показва Жан-Шарл Бушу, хладнокръвието, липсата на морална съвест и емпатия,

¹⁶² Срав.: Чиаррочи, Дж., Хайес, Л., Бейли, Э. Подружись с собой! Как понимать свои эмоции, переживать трудности и не бояться жизни. М., Эксмо, 2024.

¹⁶³ Срав.: Холлинс, П. За*бан, но не сломлен. Как побороть весь мир, но при этом остаться собой. М., АСТ, 2024.

често непознаването на или солидното деформиране на чувството за вина и лековатото, без стеснения и угризения, прехвърляне на отговорността върху другите, или дори неправомерното и несправедливо тяхно обвинение за неща, към които те нямат пряко отношение, или не са осъществили аморални, неправомерни действия, винаги усложняват, но и утежняват съпротивите, а и необходимите разправи с тях.

Бушу е прав, когато разкрива защо и как нарцисите си позволяват своеволно и с чувство за безнаказаност да критикуват, хулят и обругават тези, които не им импонират. Но той има основание и когато третира деликатния въпрос за инструменталното използване на *виктимологичния* статус от тяхна страна, както и за безскрупулното и безцеремонното поставяне на зависимите от тях лица в положението на *жертви*, които трябва „задължително“ да понесат и „справедливо възмездие“.¹⁶⁴

Доколкото политиците-нарциси твърде често си позволяват да действат сякаш са невинни и безнаказани, дотолкова не се смущават да прибегват до услугите на различни видове насилния. За това в известна степен допринася и фактът, че те не винаги правят достатъчно вярна преценка на разликите между сила и насилние. А тази разлика, както убедително показва и Дейвид Хокинс¹⁶⁵, е доста съществена.

Освен това нарцистичните властници са много изобретателни в манипулативните си техники и влияния над психиката на другите. А в тези манипулативни прийоми и въздействия политическото/политизираното *абюзерство* често остава скрито, или недостатъчно изявено и проумяно. Както сочи Шахира Араби, от възможностите, знанията, уменията и способностите на човека навременно и точно да разпознае и ефективно да се противопостави на манипулативните арсенали на нарцистичните арогантни натрапници, или на перфидните насилници зависи успеха му да се справи с опасностите, вредите и пораженията, които те ловко нанасят.¹⁶⁶

В интригуващия си анализ и оригиналната трактовка на мистериите на нарцисизма Бушу се базира най-вече на редица парадигми от концепцията на съна-

¹⁶⁴ Виж подр.: Бушу, Ж.-Ш. Во власти нарцисса. Как распознать эмоциональное насилие, дать отпор и исцелиться. М., Манн, Иванов и Фербер, 2023.

¹⁶⁵ Срав.: Хокинс, Д. Сила vs Насилие. Скрытые мотивы человеческих поступков. СПб., ИГ „Весь“, 2010.

¹⁶⁶ Срав.: Араби, Ш. Нарциссический абюз. Как распознать манипуляции, разорвать травмирующую связь и вернуть контроль над своей жизнью. М., Манн, Иванов и Фербер, 2024.

родника си *Пол-Клод Ракамие*, който още през 50-те години на XX век оповестява своя концепция за перверсивния нарцисизъм, която Буше доста умело доразвива.

Например, пренебрежителното, обидното и оскърбителното говорене на началника с подчинените му служители, или зависимите от него лица е несъмнен симптом на перверсивен нарцисизъм на самозабравилите се и безпardonно действащ управленец, който не зачита нищо освен собственото си Аз, особено ако му се налага да комуникира с нискостоящи, или равнопоставени му кадри. А подобен одиозен стил и аморален маниер на разговаряне е доста често разпространен сред и даже е органично присъщ на мнозинството от политиците. В този контекст може също да се прибавят всевъзможните домогателства и посегателства, които властниците нарциси обикновено смятат, че им се полагат *априори*. Затова Мари Франс Иригуайан (2005) има основание, когато твърди, че разнообразните поведенчески репертоари на самозабравилите се ръководители, касаещи селекцията и употребата на прийоми, чрез които ограничават, или напълно елиминират възможностите на жертвата да се съпротивлява против некоректното и несправедливо отношение от страна на началниците, са неоспорим синдром на *перверсивен нарцисизъм* или *харасмент*. Циничните подмятания, сексуалните намеци и посегателства често са елемент от поведенческите аксесоари на самозабравилите се властници-нарциси.

Психолозите, психиатрите и психоаналитиците, обръщащи специално внимание на свръхчувствителността, уязвимостта и лесната ранимост на нарцистичните субекти, не са малко. Някои от тях анализират и душевните колизии, вътрешните притеснения, или тревоги, дали в конкретната ситуация на нарцистичната особа ще се обърне желаното/очакваното от нея внимание. Други обвързват хиперсензитивността на нарцисите с интимни, добре завоалираните помисли как и защо, кога и къде да експлоатират други хора в качеството им на средства за реализация на собствените им коварни планове. Трети наблягат главно върху претенциозността или експектациите на нарцистичните особи, че могат да бъдат правилно разбрани или справедливо оценени *единствено* от лица, или от институции с особена публична роля и значимост. А тези, както и редица други възможни или реално съществуващи варианти на проява на нарцисизма, не липсват в хронотопите на политическите отношения. Дори напротив: в последните те често са водещи, а и релефно очертани.

На особената загриженост на и солидно отделеното време от нарцисите за селекция и перфектно „шлифоване“ на вербалните и паралингвистичните им маниери обръщат специално внимание Аарон Бек и Артур Фримен.¹⁶⁷ А едва ли е нужно да отбелязвам (по този повод), че за политиците грижата за усвояване и умело използване на впечатляващ атрактивен и манипулативно-ефективен език, както и на маниери с богат арсенал от жестове, мимики, проксемични аксесоари и пр., с които лесно се печелят вниманието, доверието и подкрепата на хората, са много важни.

Много интересен аспект от феноменологията на нарцисизма разкрива и Мария-Луиза фон Франц. Тя обяснява защо и как нарцисичният субект може да бъде напълно и непонятно равнодушен, емоционално безчувствен и практически нереагиращ, съвършено бездееен към впечатляващи природни красоти, вдъхновяващи другите хора, или към очарователни слънчеви залежи, ако той е дълбоко обсебен от някаква вътрешна авантюра, или от погълнало цялото му внимание външно приключение.¹⁶⁸ И независимо от факта, че такива красоти и залежи могат да предложат невероятно приятни изживявания, емоционални пиршества и огромни удоволствия, даже неочакван и бленуван вътрешен покой, те не могат да увлекат достатъчно, или въобще нарцисичната персона. А, по моему, също и политическата особа, която ментално/афективно се е „отнесла“ изцяло в своите размисли, перфидни сценарии, властови планове. Не случайно изцяло вглъбените в замислите си и обсебените от грижите си властници често приличат като хора, за които *нищо друго*, колкото и прекрасно, или добро да е, *няма значение* и не заслужава вниманието им. А това косвено говори защо, как и доколко политиката може да унищожи *човешкото в човека*, да го превърне в нещо, за което нищо друго освен властта няма значение и не заслужава каквото и да е внимание, доверие и силна отдаденост. Не случайно всички психолози, психиатри и психоаналитици, занимаващи се с генеалогията и феноменологията на нарцисизма, отбелязват неговите възможни или реални опасности и зловредни влияния за човешката природа, ограниченията, и за деформациите в индивидуалността и автономността на субекта. А в този аспект политиката е невероятно мощен и изумително богат генератор на такива (негативни, деструк-

¹⁶⁷ Бек, А., Фримен, А. Когнитивная психотерапия расстройств личности. Санкт Петербург, Питер, 2002.

¹⁶⁸ Срав.: фон Франц, М.-Л. Вечный юноша. Puer Aeternus. М., Независимая фирма „Класс“, 2009, с. 59.

тивни, антихуманни) ефекти за човешката природа и екзистенция в рамките на публичния и частния живот на нарцистичните субекти. Общовалидна е преценката, че колкото по-обсебени от политиката са дадени личности, толкова по-малко те се интересуват от други, неполитически въпроси. Не случайно открай време се смята, че политиката е най-силният *опиум*, който може да деформира човешкото съзнание в изумителна степен и форма, да разкъса, или да унищожи тъканите на нормалните човешки връзки. А нещо подобно се таи в дълбините на съзнанието и подсъзнанието на нарцисите, за които нищо друго няма толкова *съдбовно значение*, колкото властта, подчинението, зависимостта, респ. циркулацията на другите около собственото им Аз, както и на всевъзможните привилегии, но и облаги, произтичащите от тях. И в този аспект, разбира се, с много условности и уговорки, може да се твърди, че „опиатите“ на политиката в немалко случаи и отношения са доста сходни с наркотичните опиянения, или сеанси на нарцистичната личност, която еуфорично, или депресивно възприема околната действителност и хората в неадекватни опции.

На един доста интересен аспект в проявите на нарцистичните индивиди обръща внимание Санди Хотчкис. Тя лансира идеята за особен тип *магическо мислене* на нарцистичните лица, което е обусловено и се осъществява на практика в неистово преследване на особено приятното и страстно желаното от тях усещане за грандиозност и всемогъщество.¹⁶⁹ Но бих добавил към тези интригуващи атрибути на нарцистичната рефлексия и чувството за *безнаказаност*, което е чест гост или стар познайник в душевността на нарцистичните лица, особено ако те разполагат с голям властови ресурс. Защото грандоманията, стремежите и опитите за реализация на грандиозни замисли винаги са съпроводжани от неутолим вътрешен копнеж за *могъщество*, за демонстрацията на което не бива да има граници, пречки, затруднения. А ламтежите по такова могъщество се асистират от неистови желания и опити за конкретно ситуативна и даже фундаментална безнаказаност, символ и въплъщение на *свобода*, лишена от всякакви ограничения и притеснения. А нали точно за нещо подобно страстно копнее, бленува, мечтае всеки нарцистичен субект!

¹⁶⁹ Хотчкис, С. Адская паутина. Как выжить в мире нарциссизма. М., Независимая фирма „Класс“, 2011, по-специално първа част на труда.

Действително, властта, особено когато е в по-големи количества и мащаби на практическа употреба, обикновено води до известно замъгляване на съзнанието и деформира по своему оценките за реално, а даже и за имагинерно ставащото, случващото се в момента, в конкретната ситуация, както и спрямо ангажираните в нея лица, общности и институции. Не случайно и донякъде с известно право обикновените хора, редовите граждани смятат, че мисленето и възприятията на властниците са различни от техните, че политиците усещат, осмислят, емоционално преживяват и реагират на реалностите и явленията в тях по особен, т.е. различен от този на „простосмъртните“ индивиди, начин, който дава основание на властниците да си въобразяват, че са всемогъщи, че могат да вършат неща, които другите, неовластените индивиди не са способни да осъществят. Очевидно, че в такива ситуации, казуси и помисли става дума за появата и развитието в съзнанието на властниците на *илюзии*, които те обаче възприемат по съвсъм друг начин, като реалистични възприятия. Но е отдавна известно, че илюзиите са твърде чест гост, а нерядко даже и всевластен господар в духовно-душевната обител на нарцистичните индивиди.

В първата част на творбата си Хотчкис разглежда (освен своеобразното магическо мислене) и други *6 смъртни гряха* на нарцистичните индивиди - безсрамието, високомерието, завистта, претенцията за обладанието на права, експлоатацията на другите по утилитарен, меркантилен и користен начин, както и слабите граници между хората, които са обичайна и важна цел на нарцисите. А едва ли има някой разумен или морален човек, който да отрече знаменателния факт, че тези *7 смъртни гряха* са не само органично присъщи, но и като че ли резервирани за вечни времена в моралните „портрети“ и одиозните публични дела на повечето властници.

В третата част на книгата си, Хотчкис развива още една интересна идея. Тя касае отдавна познатия и многократно третиран модус на сътворението от нарцистичните субекти на *себеподобни персонажи*, т.е. на неистовите им желаниа и настойчивите им опити да възпроизведат огледални на тях типове. И ако Хотчкис се ангажира с изследването на този модус в рамките на семейните отношения, то си заслужава този „*огледален синдром*“ да бъде описан и анализиран в деликатната, но заедно с това и взривоопасната сфера на политиката, в която идентификацията, сравнението и аналогията на другите със субекта са особено важни и стойностни.

А по този повод си заслужава да припомним идеята на Лу Андреас-Саломе за потребността на нарцистичните индивиди да си конструират и използват *двойници*. Не е тайна, че в историята и в нашата съвременност има доста мистерии, свързани с реални или символни двойници на отделни знаменити, а и незначителни властници.

Публична тайна с хилядолетна историческа давност е, че политиката е в повечето случаи „*забранена територия*“ за жените. Този факт донякъде обяснява защо нарцисизмът вирее отлично в политическата среда - защото е по-често, а и по-силно изразен при мъжете, отколкото при жените. А ефективната съпротива и борба на „слабия пол“ за права и свободи в публичния и частния живот са тясно, макар и не винаги публично забележимо и огласено, свързани с различни форми и начини на решителна съпротива и противодействие срещу влиянието на нарцисизма, особено с неговите крайни *маскулизиран* степени, форми и извращения.

Както сочи Лори Холлман¹⁷⁰, съвременното и вярно разпознаване на умело прикрилия се, или на безцеремонно афиширащия се в мачисткия манталитет и маниер нарцисизъм е гаранция за превенцията спрямо евентуалните му злосторства.

Нарцистично „форматираните“ властници често са *умели актьори*, способни в зависимост от обстоятелствата и моментно наблюдаващата ги публика бързо и изгодно за тях да сменят ролите и образите си. Не случайно в определени жизнени ситуации те са неимоверно изобретателни в динамичната замяна на едни с други роли, от които да се възползват оптимално. Някои типове властници-нарциси могат за кратко време и шокиращо за наблюдаващата ги публика да се превъплъщават в противоположни, дори взаимоизключващи се роли - примерно от ролята на екхибиционист, безцеремонно разголващ своите качества - не толкова физически, колкото духовни, морални, културни и пр., - да се трансформира в нарцис-интроверт, умишлено и перфидно разиграваш етюд, в който се разкрива пред моментната аудитория в качеството на невинна, несправедливо пострадала и безпочвено обвинена за нещо *жертва*, на която публиката трябва да съчувства, състрадава, подпомага и да ѝ оказва подкрепа. Или, ангажирайки се с публично демонстративно разиграване на

¹⁷⁰ Виж подр.: Холлман, Л. Как разпознать нарцисса. Умение выявлять нарциссических мужчин, которые портят вам жизнь, и как не воспитать нарцисса. М., Библос, 2025.

месианска роля, властникът-нарцис дискретно, тихомълком да изпълнява и ролята на специфичен *трикстер*, коварно провокиращ и регулиращ съвсем други емоции, настроения, поведенчески реакции сред публиката, от които добре се възползва.

Както показват Алина Белковская¹⁷¹, Дмитрий Гаврилов¹⁷² и Пол Радин¹⁷³, трикстерите играят твърде важна роля в живота, а и особено в смутни, преломни исторически времена и динамично, радикално преобразуващи се общества. В такива времена и общества необходимостта от хитроумни личности рязко се увеличава, което в сферата на политиката се разкрива по най-различни и то явни начини.

Като става дума за манипулативните таланти и изяви на политическите нарциси, не може да се избегне въпросът за т.нар. „*тъмна триада*“, в която са заедно и активно се подкрепят нарцисизмът, макиевелизмът и психопатията. А последната не е *persona non grata* и в сферата на властовите отношения и зависимости между хората. Тя най-често се изявява, но и твърде опасно влияе, особено в исторически бурни и метежни времена, както и в общества, които са силно разтърсени от тежки (социални, политически, културни, или други) катаклизми, или политически трусове.

Зловещата комбинация между нарцисизма и макиевелизма обичайно води до негативни, а нерядко плачевни за субекта ѝ резултати. Защото разкъсва и опорочава човешките връзки, отношения и зависимости. Както сочат анализите на Джеймс Скот¹⁷⁴, заради неудържимите си пристрастия към манипулиране на другите и меркантилно спекулиране с техните чувства, дори да имат много приятели, симпатизанти и последователи, екстравертните нарцистични личности обикновено, в края на краищата, ги губят. Защото не могат да се въздържат да не ги експлоатират за своя изгода. А този им манталитет и маниер на отношения и общуване рано, или късно се разкрива, но и предизвиква ответните реакция от страна на ощетените.

Не е нужно да се ровим много в прашните анали на историята, за да открием впечатляващи, дори ужасяващи примери за наличието и действието на тази опасна триада. Достатъчно е по-внимателно да се вгледаме в нашата съвременност, или в

¹⁷¹ Белковская, А. Путешествие к центру себя, или Трикстер и другие субличности. М., АСТ, 2022.

¹⁷² Гаврилов, Д. Трюкач. Лицедей. Игрок. Образ трикстера в евроазиатском фольклоре. М., Ганга, 2009.

¹⁷³ Радин, П. Трикстер. Исследование мифов североамериканских индейцев. М., Альма-Матер, 2023.

¹⁷⁴ Скотт, Дж. Темная психология и манипуляции. Нападай и защищайся. М., Эксмо, 2024.

политическите драми, разигравани в нея, за да съзрем немалко примери на активно участие на лица, явно имащи симптоматиката на ползватели на тъмната триада.

Проучванията и теоретическите анализи на Кент Кил доказват по недвусмислен начин, че психопатите се отличават с фрапираща и даже потресаваща липса на морална съвест, чувство за състрадание и съпричастие, желание за взаимопомощ, отсъствие на чувство за отговорност и вина за извършеното, и на жалост.¹⁷⁵

Както сочат изследванията, във всяка страна има 1-4% психопати, но само 15-25% от тях са в изправителни заведения. В полово отношение мъжете са няколко пъти повече от жените. Значителна част от тях са в управленската сфера, но заради успехите им ги стичат за нормални и впечатляващо реализирали се, в отличие от криминалната сфера, където психопатите веднага ярко се отличават и проявяват като маргинали и лузъри, бързо събиращи и лесно провокиращи негативни оценки. В много отношения профилът на качествата им почти се дублира с този на нарцисичните лица, поради което е и доста трудно различаването на едните от другите.

Социопатите имат доста общи черти с психопатите и нарцисичните особи. Както показва М. Стаут, разпознаването им понякога може да е трудно, друг път - много лесно, заради безцеремонната демонстрация на липса на съвест и дълг, безпardonното нарушения на обществените ценности и норми, и арогантността.¹⁷⁶

Опасностите и вредите от лица, ползватели на „екстрите“ и услугите на тъмната триада, стават даже още по-големи в наше време и в неолиберално глобализирания свят. Защото, както показва едно доста сериозно изследване (на авторитетни учени от университета в Нюкясъл) преди няколко години, такива лица обикновено не действат поединично или изолирано, а най-често преднамерено се *групира*т, за да координират и даже да мултиплицират ефектите от зловредната си - античуманна, противообществена и антидемократична - дейност в дадена страна. Ето защо катарзисът на политиката неизбежно включва своевременното откриване и комплексното ограничаване, а най-добре елиминиране на социопатите от нея, за не се озонират и динамизират социалните връзки, а най-вече и моралните кохезии.

¹⁷⁵ Виж подр.: Кил, К. Психопаты. Достоверный рассказ о людях без жалости, без совести, без раскаяния. М., Центр-Полиграф, 2019.

¹⁷⁶ Виж: Стаут, М. Социопат по соседству: люди без совести против нас. Как распознать и противостоять. М., изд. „Э“, 2018; Томас, М. Исповедь социопата. Жизнь, не глядя в глаза. М., Азбука-Аттикус, 2015.

ХЕДОНИЗМЪТ, АСКЕТИЗМЪТ И НАРЦИСТИЧНИТЕ ЕКСЦЕСИИ

Хедонизмът се вписва често като неотменен, задълителен атрибут в цялостния профил на нарцистичните феномени. А това, на практика, би следвало да означава, че и политическият нарцисизъм (като един от най-важените елементи от богатата палитра на нарцистичните разновидности) също трябва да се отличава с подобни вкусове, ценностни ориентации, ментални и маниерни привички. Но, ако той е органично свързан с, а и екзистенциално доста силно зависим от богатството, охолството, разкоша, лукса и високия стандарт на живот на можещите да си ги позволят властници и политически особи, те не би следвало да имат каквито и да било склонности, или намерения да водят сепъл и *аскетичен* начин на съществуване. Дори би трябвало нарцисизмът и аскетизмът да се описват и оценяват като безспорни антиподи, органично несъвместими и даже противостоящи си феномени.¹⁷⁷

За елементарните и повърхностните нарцистични особи често е напълно достатъчно да са облечени с шикозни дрехи, да притежават луксозни марки часовници и автомобили, до притежават апартаменти и вили в най-скъпите квартали, или дори в чужбина, да посещават редовно култови заведения, за да се чувстват на „седмото небе“ от щастие. Тяхното символ-верую е „Колкото повече, толкова по-добре“. Затова и хедонизмът им е крайно примитивен, а нерядко даже и изумително порочен.

Нарцистичният манталитет е доста често разкъсван между върхуващите в него отрицателни, натрапчиви мисли и страстните му желания, а и обсебващите го видения за изобилно препълнен с всевъзможни удоволствия, радости начин на живот. А радостите, удоволствията и разнообразните си успехи той обикновено измерва съобразно преценките си за сполучлива практическа реализация на своите цели. И колкото по-високи и по-трудно постижими са тези цели, толкова е по-удовлетворен. На практика, това означава, че калкулацията между отдаденото и придобитото би трябвало да е положителна, което да обуславя и съответни позитивни изживявания.

Човешката еволюция обаче, според Рик Хансон, е дава превес на отрицателните впечатления, усещания и емоции. Затова и той великодушно споделя със

¹⁷⁷ Още Фройд поставя въпроса за корелациите между моралния нарцисизъм и мазохизма, от една страна, и - от друга страна, - за диалектиката между този вид нарцисизъм с аскетизма. По-късно, Андре Грин обстойно разработва темата за моралния нарцисизъм, неговите специфики и варианти (Грин, 2023).

своите почитатели мъдри съвети и практически рецепти как може да се постигне жизнен комфорт чрез създаване на навици и привички да се виждат по-бързо и повече не негативните, а *позитивните* страни и ефекти на оказващите влияние на човека разнообразни феномени, свързани с конкретни жизнени сфери, дейности.¹⁷⁸ За нарцистичната личност и особено за нарцистично „скроения“ политик солидното усвояване на такива съвети и рецепти е от огромно значение за жизнения му патос.

На психолозите, психиатрите и психоаналитиците е отдавна и добре известно, че нарцистичните индивиди нерядко се мятат от една в друга душевна крайност - от екстатично въодушевление до мрачни и трудно лечими психични срывове. Еуфориите обикновено се заменят от тежки депресионни кризи, които понякога са и доста продължителни. Затова и удоволствията от живота за нарцистичните особи не са гарантирани, нито еднозначно разбирани. А това често ги вкарва в полярни размисли, тежки душевни колизии и неимоверно трудни избори, превръщащи ги нерядко в *буриданови магарета*, особено при по-сложни и трудни за решение казуси. Поради това нарцистичните особи имат сериозна необходимост от спешната помощ на психолози, психиатри и психоаналитици за това как правилно, а и на каква - смислова, ценностно-нормативна и волева - цена да стигнат до толкова жадувания от тях емоционален баланс¹⁷⁹, макар най-често твърдо и категорично да отричат това. И е също добре известно, че различните видове ситуации, или дори резки промени в жизнените условия и обстоятелства могат доста лесно да ги „изведат от релсите“. А те вътрешно много искат емоционалното им здраве да е солидно „бронировано“ срещу всякакви неочаквани изненади, неприятни или затрудняващи ги премеждия. Въпреки тези им обичайни желаяния, те обикновено не са достатъчно подготвени за справяне с разнообразните предизвикателства, рискове, трудности и усложнения в живота им, макар да вярват в противоположното, или да правят всичко необходимо и възможно, според мнението им, да представят на общуващите и взаимодействащите с тях хора, че положението им е свършено различно, а даже и точно обратно. Затова им е важно и потребно да усвоят такива начини на контрол над емоциите си,

¹⁷⁸ Виж подр.: Хансон, Р. Жизнь в стиле fun. Что делает нас довольными, спокойными и уверенными. СПб., Питер, 2019.

¹⁷⁹ Срав.: Эллис, А. Как сохранить эмоциональное здоровье в любых обстоятельствах. СПб., Питер, 2022.

чрез които да не позволят на други - неприятни, или даже опасни за тях - лица и обстоятелства да ги провокират, но и много лесно „да ги изкарват от коловозите“.¹⁸⁰

Съкровените желания на много нарцистични личности да живеят в океан от всевъзможни удоволствия обикновено са бракосъчетани с погрешни възгледи и стереотипи, че това е възможно да се постигне единствено чрез тотално меркантилизиране и комодифициране на всичките им помисли и дейности проявления. Затова и хедонистичните им визионерства обикновено притежават изначално сбъркан код. А както показва Роберт Кийосаки, пълноценният живот на човека не може да бъде съграден единствено върху темелите на каторжна работа за пари, а - точно обратното, - само на такава смислена и емоционално забавна дейност, привличаща парите, но и оптимално съдействаща за човешкото, но и моралното му усъвършенстване.¹⁸¹

Същевременно, обаче, нарцистичната персона (особено тази, която е тясно ангажирана с политическа дейност) обикновено от сърце желае на своите опоненти, властови съперници и политически конкуренти да тънат колкото може повече и по дълго време в блатата на неудоволствията, или да се гърчат върху прокрустовите ложета на страданията, удовлетворяващи изцяло деформираната ѝ душевност. По тази причина нейният хедонизъм и евдемонизъм винаги е за нечия чужда сметка, което определено слага негативно клеймо върху „парфюмираните“ им биографии. Затова и повечето нарцистични индивиди в края на жизнения си път, когато са принудени от обстоятелствата да „теглят чертата“ и да направят ретроспективната си равносметка, не са доволни от постигнатото и даже виждат повече неуспехите си.

Попадането на човека във водовъртежите и капаните на политиката обикновено силно деформира ценностите и представите му за това, кое е най-важното за смисления и пълноценен живот, а и го тласка в обятията на користолюбието, меркантилността, ескалиращата жажда за власт, съчетана с богатства и удоволствия. А такива хедонизми и евдемонизми имат вече *погрешни* смислови координати. Защото техният субект, особено ако е нарцистично форматиран, попада в специфични *омагьосани кръгове*, от които не може да излезе или не е в състояние навременно

¹⁸⁰ Виж подр.: Елис, А., Ландж, А. Емоции. Не позволяй обстоятелствата и околната среда да играят на нервах. СПб., Питер, 2021.

¹⁸¹ Срав.: Кийосаки, Р. Богатый папа, бедный папа. Минск, Попурри, 2019.

и правилно да се ориентира кое е по-важното - парите, властта или удоволствията, а ги възприема в неразривно единство, в което всяко от тях е условие за другото. А такова негово мнение или убеждение е плод нередко и на господстващата в нашата съвременност консуматорски ориентирана масова психика и поведенска активност.

Потребителското общество и масовата му култура непрекъснато и в трудно изчислими капацитети произвеждат - исторически и всекидневно - всевъзможни модели и технологии за „съвременен“, моден *консуматорски* манталитет и маниер на живот, които обикновено са изобилно пренаситени с най-различни илюзии, фикции. Както убедително показват американските изследователи Джон де Грааф, Дейвид Ванн и Томас Нейлор, потребителството е вече опасна пандемично разпространила се болест в съвременния глобализиран свят, която неудържимо и конвейерно бълва всевъзможни комодифицирани, шумно рекламирани и перфидно натрапвани хедонистични илюзии, които обикновено, или в крайна сметка, силно деформират и даже необратимо разрушават духовно-душевните светове на безбройните му жертви.¹⁸² И макар това да е, като цяло, доминиращата картина, или общовалидно приетата интерпретация, все пак съществуват, колкото и редки да са, трактовки, според които нарцисизмът и аскетизмът не си противоречат, а даже при определени условия се допълват, понякога и органично преплитат, или съдбовно взаимоотношават. Такъв необичаен контекст на описание и тълкуване на диалектиката между нарцисизма и аскетизма, например, лансира и световно известният американски учен от руски произход Борис Гройс.¹⁸³ Според него, вихрещата се в нашата смутна историческа съвременност мощна тенденция към естетизация на човешкото съществуване води до масови (исторически непознати в миналото в такива огромни размери) употреби на духовно и душевно откъсване от реалностите и на мащабно самовглъбяване, които твърде често напомнят, или даже силно приличат на *аскетичен етос*, в който обаче нарцисизмът не е *persona non grata*, а - точно обратно, - дори е неоспорим и даже е съдбовно-биографично, пък и екзистенциално жизнено необходим за новите исторически условия за човека, мечтаещ да е пълновластен господар в и над тях.

¹⁸² Виж подр.: де Грааф, Дж., Ванн, Д., Нейлор, Т. Потреблячество. Болезнь, угрожающая миру. М., 2003.

¹⁸³ Виж подр.: Гройс, Б. Апология Нарцисса. М., Ад Марагинем Пресс, 2024. Впрочем, и на Изток вече се започват да се вихрят увлеченията по *съвременния аскетичен начин на живот*. Красноречиво свидетелство за този процес е и книгата на Дария Ом (срав.: Ом, Д. Аскеза. Счастье в минимализме. М., АСТ, 2018)

Няма съмнение, че за лансирането и категоричното отстояване на подобна теза от страна на Б. Гройс има солидно значение мощната и ставаща все по-модерна вълна в САЩ и Западна Европа сред младите и не само сред тях на увлечението и заниманието с т.нар. *социален аскетизъм*. Последният, всъщност, представлява спонтанен, неорганизиран начин на поведение и дори на живот, който демонстративно и многогосочно се противопоставя, съпротивлява и активно бори с разгулно действащия, а и тотално обсебващия мисленето и поведението на западния човек консумеризъм. Този аскетизъм обикновено е най-тясно обвързан с всекидневието.

Един от най-ярките изразители и непримирими защитници на това масово социално движение е *Патрик Холл*, който специално и доста комплексно го изследва и обяснява в превърналата се в световен бестселър своя малка книжка.¹⁸⁴ Всъщност, работата на Холл е съчетание от анализите и посланията му от две, последователно отпечатани книжки, в които излага критиките и визионерството си за това какво е, а и защо трябва да се отстоява каузата на социалния аскетизъм. Това съчетание се налага, понеже след като отпечатва първата си книга „Аскетизъм. Живей като човек, а не като стадно животно“ Холл получава огромен брой писма от възторжени от идеите му, или - обратно - остро критикуващи го читатели, което изисква да публикува и втора част под названието „Аскетизъм-2. С какво да започнем пътя си и как да намерим своето признание“. Тя е продължение, в което той допълна, обогатява, доразвива идеите си, като също предлага и нови, по-солидни аргументи.

Има, обаче, много сериозни основания да се твърди, че идейно-ценностната платформа на социалния аскетизъм не се отличава много от тази на също масово разгърналото се в западния свят движение за замяна на максимализма с минимализма¹⁸⁵ в много сектори, или жизнени сфери на консуматорското масово общество. Но да се установят къде точно преминават границите между визионерствата на най-известния японски минималист - Фумио Сасака, - и прословутия американски „трудолюбур“ на социалния аскетизъм - Патрик Холл, - е трудно, даже почти невъзможно. Впрочем, като страстен и непоклатим защитник на каузата на минимализма застава и друг представител на „Страната на изгряващото слънце“ - Нагиса Тацуми, - убе-

¹⁸⁴ Виж подр.: Холл, П. Аскетизм 1 + 2. Живи, как човек, а не как стадно животно. М., Бомбора, 2022.

¹⁸⁵ Срав.: Сасаки, Ф. Прощайте, вещи! Новый японский минимализм. М., Альпина Паблишер, 2023.

дено, а и безусловно обещаваща, че *максимумът на щастие* в човешкия живот е постижим дори с *минимум вещи*, защото излишното вреди фатално на човека.¹⁸⁶ А освен тях, във фалангата на обречките на каузата на минимализма застават и още много сериозни мислители. Един от тях е и Джошуа Беккер, който разпалено убеждава своите читатели, съмишленици и последователи, че малкото може да обещава и да дава доста повече от многото, защото единственият верен и сигурен път към осъзнатия и щастлив живот на човека може да бъде само минимализмът.¹⁸⁷ И, очевидно, на Запад има нарастващ интерес и покачващ се ангажимент с каузите и на минимализма, и на социалния аскетизъм, които не винаги са и добре различени.

Унесът по оптимално ефективно, но, заедно с това, и достатъчно ефектно преподреждане на жизненото пространство у някои съвременни автори се съприкосновява и с желанието им да се оползотвори максимално и времето, необходимо както за преконфигурирането на интериора, така също и за обитаването в него. Не случайно Джордан Милн и Мартин Бяго акцентират върху необходимостта да се уплътни максимално не само жизненото пространство, но и времето на заниманията в него, при това по начини, със средства и форми, силно радващи субекта им.¹⁸⁸ Разбира се, за желаната, но и полезна компресия на времето в този аспект огромна роля и значение имат ергономичните показатели на интериорната обстановка. А не е тайна, че нарцистичните персони обичат всичко да им е много удобно, „под ръка“.

Доверявайки се лесно и бързо на всевъзможни рецепти за интериорно устройство и селективен подбор на необходимите вещи, нарцистичните властници не подминават и съветите на признати или самопровъзгласили се авторитети за енергийно разположение на предметите в жизненото пространство. Затова временните или дълготрайните залитания по офертите на фен-шуй специалисти¹⁸⁹, или на вещи познавачи на мистериите и удобствата на древно индийската наука за гарантирано постигане на хармония в жизненото пространство Вастра Шастра¹⁹⁰ не са редки.

¹⁸⁶ Срав.: **Тацуми**, Н. Ничего лишнего. Минимум вещей, максимум счастье. М., Эксмо, Одри, 2019.

¹⁸⁷ **Беккер**, Дж. Меньше значит больше. Минимализм как путь к осознанной и счастливой жизни. М., Одри, 2022.

¹⁸⁸ Виж подр.: **Милн**, Дж., **Бяго**, М. Меньше, но лучше. Работать надо не 12 часов, а головой. М., Альпина Паблишер, 2015.

¹⁸⁹ Срав.: **Квиллини**, К., **Фортин**, К. Новый минимализм. Рациональный подход к дизайну жизненного пространства и улучшение качества жизни. М., Азбука-Аттикус, КоЛибри, 2019.

¹⁹⁰ Срав.: **Задвиль**, Р. Васту. Формула гармонии. М., SelfPub, 2022.

Неудържимата и лавинообразно растящата тенденция на неистова апология на минимализма закономерно води и към нейните мащабни практико-приложни измерения и резонанси, които са свързани главно с прокламирането на съвършено нови и „неоспоримо“ ефективни техники на домакинско почистване и подреждане, които трябва да гарантират безусловно постигане на човешкото щастие в една значително обновена жизнена среда, която е и вещево неимоверно силно опростена. А тази стихия не оставя на спокойствие никоя страна, никое общество, никой народ и никой, който неистово търси *алхимичния камък* за постигане на човешкото щастие в ежедневието си. Тя се промъква незабелявано и тихомълком през границите, а и започва да превзема сърцата и душите и на българите и българките. Свидетелство за това е издадената книга на една от най-ярките ѝ представителки - Мари Кондо.¹⁹¹

В този невероятен и зашеметяващ всекидневния човешки разсъдък микс от теоритически и практико-приложни дискурси, органично свързани с минимализма, е все по-трудно да се различат неговите контури и същността му от тези на социалния аскетизъм, понеже твърде често едните се пресичат, но и дори покриват с другите. Като солидно потвърждение на това е и много популярната книга на Карл Оноре¹⁹², в която се развиват идейни опции, за които е доста трудно да се оцени към какво по-добре се отнасят - дали към минимализма, или пък към социалния аскетизъм. А Оноре фокусира анализа си преди всичко към *ускореният темп на живота* на съвременния западен човек, продуктуван от аритмиите на пазарния фундаментализъм и конвулсиите на потребителските нагласи в жизнените светове на хората. Не случайно той избира за мото и една популярна мисъл на Махатма Ганди: „Смисълът на живота не е в това, той да се проживее колкото може по-бързо“. А е добре известно, че неимоверно силно учестеният пулс на живота на западния човек е доста отдавна предмет на много сериозни изследвания от страна на различни, най-вече обществени научни дисциплини. За това, например, свидетелства известната сред целия световен научен свят монография на Пол Вирилио „Скорост и политика“¹⁹³, в която се анализира тенденцията на все по-радикални, а и по-мащабни трансформации в

¹⁹¹ **Кондо**, М. Магията на подреждането. С., Бард, 2016, а също от нея: Кураши у дома. Японското изкуство за пълноценен живот. С., Бард, 2023.

¹⁹² Виж подр.: **Оноре**, К. Без суесть. Как перестать спешить и начать жить. М., Альпина Паблишер, 2022.

¹⁹³ Виж подр.: **Вирилио**, П. Скорост и политика. С., ИК „Критика и хуманизъм“, 1992.

статуса и патоса на политическото в унисон с динамиката, скоростта на процесите. Освен това постмодернистката рефлексия съществено променя всекидневните, но и теоретическите представи за същността на времето и пространството, както и за разнообразните им влияния и ефекти върху душевността и битийността на хората. А, както вече стана ясно, епидемията (или пандемията) на нарцисизма в глобален аспект съвпада с времената, реалностите и нравите на постмодерното господство.

В този сложен и противоречив исторически и социокултурен контекст Борис Гройс има пред себе си един предварителен, много солиден корпус от изследвания и публикации, сред някои от които може да открие необходимите му (за оригиналния си теоретически анализ) елементи, които в преформатиран вид и ракурс да включи, най-вече с анонимно, или даже понякога с апокрифно присъствие, но и влияние.

Според мен, обаче, Гройс е направил *погрешен избор*, залагайки ва банк на корелацията между нарцисизма и аскетизма. Защото далеч по-продуктивна, а и доста по-вярна би могла да се окаже симбиозата между нарцисизма и стоицизма, която в съвременните реалности, нрави и порядки кардинално се различава от нейната смислова и ценностно-нормативна консистенция от античната епоха. Защото не само аскетизмът, но и стоицизмът приема като емблематични и фундаментално значими за човешката душевност и битийност *простия начин на живот*, близо до природата, лишен от всякакви ненужни или изкуствено натрапени в и от общността, или даже от обществото вещи, привички, вкусове и предразсъдъци, даряващ вътрешно спокойствие, морално-психическа устойчивост, твърда воля и много солиден контрол върху мислите, емоциите, постъпките и делата на човека. А тъкмо подобен интригуващ модел на живот да се живее просто, духовно възвисено и емоционално богато, ни предлага французойката Доминик Лоро¹⁹⁴ - неуморна пътешественичка, вдъхновен и неимоверно прецизен наблюдател, която успешно е завършила обучение и получила инициация в авторитетен японски дзен-будистки манастир, популярен автор, ръководител и лектор на високо котирани обучения в минимализъм.

Вероятно, не по-малко, а, със сигурност, даже с по-разнообразни идейни опции, доводи и аргументи за ползата от *стоическия начин* на мислене, чувстване и

¹⁹⁴ Виж подр.: Лоро, Д. Искусство жить просто. Как избавиться от лишнего и обогатить свою жизнь. М., Альпина Паблишер, 2015.

поведение в съвременния свят и динамичен, претрупан с изкушения и опасности, начин на живот, можем да открием и в станалите веднага бестселъри книги на Доналд Робертсън¹⁹⁵, Массимо Пилюччи¹⁹⁶, Уйлям Ирвин¹⁹⁷ и Йонас Залцбергер¹⁹⁸.

Подобно на Д. Робертсън, Яна Капри и Чаран Диас страстно призовават да потърсим истината в творческото наследство, а и в задушевания, смислен диалог с идеите на безсмъртния римски император и знаменит философ *Марк Аврелий*.¹⁹⁹ Те, обаче, предлагат на верните си читатели и почитатели и друга, също не по-малко интересна и полезна за тях, среща - този път с друга култова фигура на римския стоицизъм - безсмъртния *Луций Аней Сенека*, с неговите дълбоки разсъждения и съвети за това как чрез спокойния и смислен живот могат да се постигнат много неща.²⁰⁰ А за уметото и търпеливо освобождение от многото, безсмислени и безполезни за истинското човешко съществуване, грижи в ежедневието, те предлагат интересен и оригинален разговор с още един безсмъртен мислител - Епиктет.²⁰¹

На истинското, а не илюзорно-фалшивото намиране на смисъла на живота е посветена и друга - също привлекла веднага читателското внимание, а и възнаградена с позитивни оценки, - творба, излязла от мисълта и перото на Грег МакКеон²⁰².

В тази, безспорно много интересна и полезна, идейно-ценностна посока са и посланията от доста задълбоченото произведение на Райан Холидей, фокусирани върху съдбовната необходимост (за съвременния човек) от душевно и екзистенциално спокойствие, което да балансира и даже неутрализира ефектите и въздействията от динамичния, но и препълнен с всякакви напрежения и рискове живот.²⁰³ А на практически доста необходими съвети и полезни техники са посветени и още две

¹⁹⁵ **Робертсон**, Д. Думай как римский император: стоическая философия Марка Аврелия. М., Эксмо, 2020.

¹⁹⁶ **Пилюччи**, М. Как быть стоиком. Античная философия и современная жизнь. М., Альпина Паблишер, 2018, а също от него и: Счастливая жизнь. Руководство по стоицизму для современного человека. 53 кратких урока ныне живущим. М.,

¹⁹⁷ **Ирвин**, У. Радость жизни. Философия стоицизма для XXI века. М., Манн, Иванов и Фербер, 2020.

¹⁹⁸ **Залцбергер**, Й. Стоицизм для нашего времени. Ценности, стратегии и практики эффективной жизни. М., София-Медиа, 2022.

¹⁹⁹ **Капри**, Я. **Диас**, Ч. Позитивное мышление с Марком Аврелием. 79 стоических ответов на жизненные вопросы. М., АСТ-аудиокнига, 2021.

²⁰⁰ **Капри**, Я., **Диас**, Ч. Спокойная жизнь с Сенекой: 79 ответов стоиков на жизненные вопросы. М., АСТ, 2024.

²⁰¹ **Капри**, Я., **Диас**, Ч. Свобода от забот с Эпиктетом. 79 ответов стоиков на жизненные вопросы. М., АСТ, 2024.

²⁰² **МакКеон**, Г. Эссенциализм. Путь к простоте. М., Манн, Иванов и Фербер, 2014.

²⁰³ **Холидей**, Р. Сила спокойствия. М., Манн, Иванов и Фербер, 2020.

негови книги, този път, обаче, в успешно съавторство със Стивън Ханселман²⁰⁴, интригуващо предлагащи атрактивни версии как стоицизмът може и трябва да се превърне в мощен идеен и ценностно-нормативен еталон за човешкото всекидневие.

Подобно на Райан Холидей, оптималното постигане на душевно спокойствие и безметежно, лишено от екзалтации и екстремности на страстите, възприемане на всичко в заобикалящия човека свят, лансира в книгата си също Метю ван Натта²⁰⁵.

Райан Холидей предлага щедро идейни опции и за това, как могат и трябва да решават проблемите/дилемите си съвременните хора, особено тези с лидерски статус, възползвайки се от огромните богатства, скрити в трезорите на стоицизма.²⁰⁶ В друго свое, не по-малко известно и цитирано произведение той отново предлага като оптимален избора на стоическия начин на мислене и поведение, солидно базиран върху и неотстъпно следващ златното правило - чрез умереност да се открива и изминава единствено верния път към мъдростта, свободата и величието.²⁰⁷

На победоносното движение на стоически добре тренираното съзнание, чувство, воля и поведение в изобилно пренаситения с всевъзможни усложнения, трудности, неочаквани изненади и сериозни, даже фатални опасности публичен и частен живот на съвременните хора обръща по-специално внимание Маркос Васкес.²⁰⁸

Както виждаме, практически вече съществува доста внушителна пирамида от изследвания и публикации, категорично убеждаващи дори вечно съмняващото се човешко съзнание и мислене, че плюсовете на стоицизма не са за пренебрегване. Въпреки тези обсоятелства и факти, Борис Гройс залага твърдо на аскетизма като особено интригуващ и полезен за нарцистичните ерупции в съвременния свят. А по този повод не бих спестил и още една резерва, или даже критика към неговия избор. Става дума за безспорния факт, че аскетизмът изначално и винаги се е възприемал и оценявал в неговата религиозно-догматична смислово-ценностна констелация. А тя винаги е била релевантна на цялостната му обсебеност и отдаденост на *другия*

²⁰⁴ Холидей, Р., Хансельман, С. Дневник стоика. 366 вопросов к себе, М., Манн, Иванов и Фербер, 2021, а също от тях и: Стоицизм на каждый день. 366 размышлений о мудрости, воле и искусстве жить. М., Манн, Иванов и Фарбер, 2021.

²⁰⁵ Ван Натта, М. Дж. Спокойствие. Стоицизм - путь мудреца. М., Прогресс книга, 2021.

²⁰⁶ Холидей, Р. Как решают проблемы сильные люди. Минск, Попурри, 2015.

²⁰⁷ Холидей, Р. Умеренность. Путь к свободе, мудрости и вичию. М., Манн, Иванов и Фербер, 2023.

²⁰⁸ Васкес, М. Стоики побеждают. Ментальные тренировки для преодоления жизненных трудностей. М., Альпина Паблишер, 2022.

свят, на спасението на душата в отвъдното, на предотвратяването на възможното ѝ попадане в бездните на ада, в казаните на пъкъла и в мъчилицата на тартара. И тъкмо в този (много съществен) аспект нарцисизмът се отличава от аскетизма, защото неговата обсебеност, а и посветеност са ориентирани тотално, безостатъчно към желаното, възможното, очакваното, жадуваното в и чрез *този, реалния свят*, а не след края на човешкото съществуване и при безпомощното състояние на праведната, или грешната душа на човека, очакващ безмилостната присъда на Бога.

Аскетът винаги живее с мисълта и върши неотклонно своите деяния, че да не може да очаква *повторно разглеждане* на съдбата си и ново решение на Бога. Той е непоклатимо убеден, че не може, но и, още повече, не трябва да разчита на *контестация* от негова страна, която евентуално Бог да уважи и прости греховете му. Тоест, автентично религиозният аскетизъм е изначално и докрай лишен от каквито да са апелативни пълномощия, чрез които да очаква преразглеждане на делото му. За разлика от него, нарцисистичният субект изобщо не живее с мисълта, чувството и вярата, че трябва да действа винаги еднопосочно, еднообразно и неотстъпно, по начин, който да му гарантира (абсолютно сигурно!) желаната присъда, т.е. очакваните преценки от страна на другите - зависими или дори независими от него - хора. Той може, разбира се, не винаги, а при определени неблагоприятни обстоятелства, да се надява и да очаква известна, понякога даже и радикална промяна в отношението към него, т.е. ревизия на публичната му присъда. Или пък е възможно да не се съгласи окончателно с решението/присъдата на една инстанция, но да заложи на повторно, или на поредни изменения на решението на друга/други инстанции в съответната общност, които да се произнесат доста по-благоприятно за особата му. А тези варианти напълно отсъстват от душевността и битието на вярващия аскет.

Освен това, Гройс дълбоко греши и в друго отношение. Аскетът *не се нуждае* изобщо от хора, докато нарцисистичният субект *не може да живее без тях*, понеже те са единствената му суровина, чрез която може и трябва да реализира своите цели. В отличие от него, религиозният аскет винаги превръща себе си в единствената фатална суровина, в строителен материал, от който да изкове посмъртната си участ.

Нещо повече: класическият, религиозният аскет винаги мисли, действа и живее преди всичко с фикцията за бъдещето си, макар и посмъртно, докато нарцистичният субект е вторачен най-вече в актуално пулсиращото си настоящо екзистирание. Освен това религиозният аскет неистово и безусловно се ръководи от конфесионално-нравствените си представи и докрай обсебващите екзистенцията му визии за корелациите между светския и отвъдния живот, докато нарцистичният субект повече се интересува от *естетизацията*, а не от моралната консистенция на своя всекидневен живот. В това няма каквато и да е изненада, защото той е напълно подвластен на консумеристките еталони и насторения. А те са динамично и нерядко радикално изменчиви, непостоянни, изискващи конформизъм с „крясъците на модата“ - нещо, което не вълнува или дори разгневява, отвращава аскетичния „отшелник“.

Аскетичният отшелник намира смисъл и утеха в пустинни места и ненарушимо уединение. Той не вярва в независимостта и мощта своята на своята воля и духовност. Защото смята, че без непрестанната помощ на Всевишния е нищо, че е неимоверно слаб и неспособен на истинско подвижничество, че без волята на Бога не може да изтърпи физическите, а и душевните си страдания в жизнената си орис.

Нарцистичната личност обикновено се вживява в представите си, че може да бъде силна и даже всемогъща, че развоят на обстоятелствата и редът на нещата в живота зависи не от *чужда*, а единствено от *нейната* воля и поведеческа активност. Ето защо нарцистичният субект се вижда и оценява като богоподобен, способен на неща, които другите могат и да не посмеят да си пожелаят и практически отстояват. Той не прави абсолютно нищо в своето ежедневие, чрез което хрисимо, търпеливо, смирено да очаква в някакво по-близко или по-далечно неопределено бъдеще, или по-точно в идващото веднага след кончината му битие да бъде изправен на подсъдимата скамейка и да чака в Чистилището да му се реши съдбата в отвъдния свят.

Същевременно, обаче, нарцистичният субект е неспособен да се откъсне напълно и безусловно от влиянията на окръжаващите го, или на жизнената му среда. Като съзнаващ или неосъзнаващ своя потребителски начин на мислене и поведение, той е навсякъде и непрестанно зависим от външни, конюнктурни фактори. Затова и автономността му е илюзорна, в крайния случай - непълна и слаба, постоянно нуждаеща се от външни - реални или имагинерни - одобрения, дори и наставления.

По аналогичен начин стои въпросът за позицията и ролята на политическата особа с нарцистични наклонности и способности. Тя също не чака друг да реши нейните проблеми, нито е склонна, готова и способна да предостави съдбата си на волята и решението на други, независими и неподвластни на силата ѝ, фактори. В този ракурс нарцистичният властник може понякога и да си пожелае (при определени обстоятелства) по-скоро някои от стоическите ментални, емоционални и поведенчески атрибути и техники, отколкото да възприеме тези на аскетизма, според който в уединение, отшелничество, самота, пък и лишен от общуване с други хора трябва да открие и търпеливо да измине подвижническия си път към Истината на Вярата. Още повече, че нарцистичният субект винаги, а и навсякъде в ежедневието си фатално се нуждае от други хора, от комуникация с тях. Защото единствено чрез тях и в споделяне на мисли си с тях, той може да задоволи претенциите, очакванията си. Именно тази му органична потребност буквално обезсмисля и срива до основи опцията, на която залага изцяло Борис Гройс - аскетизмът на съвременния индивид.

Единствената обща точка, на която може да се уповава, но само донякъде, Гройс, е *отчуждението* на аскетичния и нарцистичният субекти. Защото между естеството на аскетичното и това на нарцистичното отчуждение има твърде много, при това и доста съществени разлики, които не са маловажни, нито пренебрежими.

Доводите и аргументите на Гройс за фундаменталната потребност от симбиозата между аскетизма и нарцисизма се свеждат до това, че нарцисизмът, третиран като самолюбование, изобщо не е случаен, нито спонтанен каприз, а е неимоверно тежко, даже *сизифово бреме* на съвременния човек. Защото, ако в миналото набожният човек е трябвало непрестанно и навсякъде да се грижи усърдно и прилежно за спасението на душата си, за да има тя необходимия „дизайн“ в Деня на Страшния съд, нямало как да не се ориентира и цялостно ангажира с неимоверно прилежно и стриктно аскетично мислене и поведение. За разлика от него съвременният човек трябва да полага не по-малко усърдия и усилия, обаче, за да поддържа и атрактивно репрезентира пред обществеността и при всевъзможни обстоятелства *тялото си*. Според Гройс именно дихотомията „душа - тяло“, която хилядолетия е занимавала умовете на религиозни и светски мислители, днес отново „излиза на сцената“ на научния интерес и анализ - този път, обаче, с коренно други роли и особени декори.

Защото в нашата съвременност хората се интересуват много повече от *дизайна на тялото*, отколкото от този на душата на човека. А това неистово любопитство и нескончаемо занимание с човешката (преди всичко със собствената) телесност превръща човека изненадващо, но, заедно с това, и съзнателно, доброволно или принудително (заради мненията, оценките на социалното му обкръжение) в селфи-мишена, която непрестанно следва да формира и предлага атрактивни образи, задоволяващи както нейното, така и колкото може повече чуждото любопитство. Защото от това съдбовно зависи самочувствието, жизнения патос на техния притежател. В този контекст нарцисизмът *вече не е* (както някога е било) символ и въплъщение на непристойни желания и неудържими капризи, а е олицетворение на целенасочено, последователно, непрестанно и повсеместно стриктно изпълняван ригоризъм. И ако в миналото тялото е било всячески отричано, осъждано, стигматизирано и малтретирано като обител на сатанисткото, луциферовското, инферналното, а даже и като символ и въплъщение на господството на скверно плътското над духовното и идеалното, прокламирано от религията, то сега вече тялото е придобило огромна публична и персонално-екзистенциална ценност, превърнало се е в магнетичен култов обект и атрактивен феномен, достоен за масово и непрестанно поклонение. И дори нещо повече: Гройс убедено и категорично смята, че доста често срещащите се упреци и даже обвинения към нарцисизма, че неоснователно пренебрегвал или неправомерно елиминирал паметта, вече са невалидни. Защото сега, чрез екстрите и услугите на селфи-манията, човек вече е заставен да се грижи постоянно и навсякъде за това, което може и трябва да остави като *впечатляващи спомени за публичния си труп* (въдворен, и дори увековечен чрез дигиталните технологии) в конкретни и доста атрактивни образи, безкрайни колекции от фотоснимки на всевъзможни ситуации, житейски казуси, необичайни или банални случки от ежедневието му. В този контекст съвременният човек, обсебен от селфи-манията, ни се описва от Б. Гройс като *роб на Модата* и непрестанен *длъжник на Паметта*, пред олтарите на които неуморно, всекидневно, даже ежеминутно е склонен да поднася даровете си, чрез които другите да приемат с одобрение и да почитат с внимание избраните от него места на паметта, които непременно трябва да изискват и получават лайкове. Така нарцисът е тотално зависим от другите, докато класическият аскет - от Бога.

Ако приемем с доверие и безкритично одобрение доводите и аргументите на Гройс, можем твърде лесно и бързо да обясним защо е тази неистова мания сред властниците и политиците непрекъснато да се снимат, или да бъдат фотографирани, да оставят в съкровищницата на конюнктурната, или „вечната“ памет колкото се може повече иконографии за своята особа, респ. нейното величие, за приносите ѝ. В този контекст разточителството на усилия, а и множеството впечатляващи следи, оставяни от властниците и политиците чрез селфитата в социалните мрежи, като че ли нямат само формално нищо общо с миналия оскъден аскетичен манталитет и маниер, които са били с изпит вид във завещаните многобройни и постни образи. Срещу бледното изпито лице на Христос, което неуморно до болка съзерцава аскетът, днес се изправя бронзовият лик на слънчево-загорелия, шоколаден цвят и изваяното според модните стандарти, но и макиажи самодоволно лице на нарциса.

В този невероятен и даже изумителен ракурс Гройс смята, че между нарцисизма и аскетизма в днешните реалности и виртуални порядки напълно липсват онази нетърпимост, или дори непоносимост, с които те в миналото са се славели. Напротив, - днес те вече са еднопосочни и даже единни поне в едно изключително важно отношение - принудата да се съобразяват с чуждия, външния, този на другите хора поглед, а и съобразно който човек трябва да полага неистови и постоянни грижи за тялото си, за това как то изглежда, или пък как би следвало да се представи, за да впечатли колкото може по-силно и по-дълготрайно съответни масови публикации. Не е случаен и акцентът, който Гройс поставя върху опубличностяването на труповете, осъществено в днешните реалности, нрави и порядки чрез епидемията на селфитата. Възхищението от увековеченото (чрез селфито) човешко тяло следва да бъде аналогично с онова на възторга и с преклонението на дълбоко набожния човек пред тялото, въплътено в религиозната/църковната икона. И в двата случая, обаче, има огромна потребност от съответен *впечатляващ ритуал*, чрез който „нарцистичният“ аскетизъм или „аскетизираният“ нарцисизъм да *триумфират* - това именно е тайното послание на Борис Гройс, дълбоко скрито в неговите интерпретации. Ако в миналото фокусът е бил насочен към прилежните занимания и апологията на *душата*, в нашата съвременност той е към упражненията и парада на *телесността*. Нещо повече: Гройс бърка като описва човешкото тяло на селфи-манияка като труп.

Защото има само един довод или аргумент то да се приеме за такъв. А той е, че потребителството *умъртвява човека*, неговата душевност и телесност. В този контекст Гройс дълбоко греши, защото за класическия религиозен аскет плътта е тленна и бременна, но душата е жива и вечна. По тази причина залогът му селфи-маният да живее единствено с фикциите за проблематичното увековечаване на тялото си, което непременно следва да е тунинговато в унисон с модните писъци, е невалиден от гледна точка той - консуматорът, - да се разглежда като почти еднакъв с аскета.

Ако транспонираме идеите на Гройс към деликатната тема за политическия нарцисизъм, можем да споделим, че те донякъде имат резон, тъй като няма и едва ли някога ще има властници и политици, които на драго сърце и с отворени широко обятия да предлагат за масово разглеждане и публични коментари съкровищниците на своите *тъмни*, *нерядко* и *черни души*. Но, за сметка на това, винаги са готови и петимни да „сервират“ на конкретни публики впечатляващи образи на политическите, политизираните и модно естетизирани си, добре „тунингованите“ си соматика. И в този ракурс те - властниците, политиците, - доста силно напомнят, или приличат на *религиозните аскети*, полагащи безбройни усилия за дисциплинирането на своите тела, за да могат те да обслужват най-ефективно съкровения им замисли. Само че крайните цели на тези занимания са напълно различни, противоположни, защото аскетът се отказва от и превръща доброволно тялото си в *жертвен дар* на Божеството, за да успокои и понякога даже да вдъхнови разумът и душата си. За разлика от него, нарцистичният властник принася в жертва разсъдъка и душата си, за да постигне благоволенieto на масите, даже на тълпите, в т.ч. и чрез тялото си.

Гройс, обаче, не е единствен автор, специално и професионално насочващ изследователското си внимание и теоретическите си анализи към сложната тема за *принудителността* на хедонистичните щения и прояви на нашите съвременници, в т.ч. нарцистично изявяващите се. Доста преди него този деликатен и злободневен въпрос получава интригуващо, а и също доста оригинално тълкувание от не по-малко световно известния французин Паскал Брюкнер, който анализира алхимичната симбиоза между очевадния за нашата смутна историческа съвременност „бум“ на индивидуализма, нарцисизма и консумеризма с масово разпространеното, вече общовалидното или даже наложително публично демонстриране на особена

еуфоричност от щастието на човека.²⁰⁹ Щастие, което вече човек трябва да изпитва, но и да демонстрира едва ли не по задължение, заради мнението на другите и пр.!

Принудата, независимо от формите и начините, чрез които се реализира, винаги е олицетворение на съответен тип *насилие*, което може да бъде пряко или косвено, афиширано или завоалирано, гръмогласно или тихо, и пр. И не случайно Дебора Вайнел разкрива доста тлъстата и неимоверно богатата на различни асове колода на приемите на *газлайтерството*, всички до един влизащи и в палитрата на нарцистичните техники за одиозни влияния над психиката на другите хора.²¹⁰ А едва ли ще се намери морално-почтен или поне разумен човек, който *да отрече* мащабното разпространение и честата употреба на газлайтерството в политиката.

Значителна част от изследователите на генеалогията и феноменологията на нарцисизма посочват като една от най-типичните и публично забележими характеристики на неговите субекти тяхната неистова склонност към формиране и безскрупулно експлоатиране на различни видове жизнени ситуации, в които те да демонстрират уменията си да създават брутални, явни или задкулисни конфликтни сценарии, от които спекулативно, инструментално, меркантилно и ефективно да се възползват в оптимална степен, форма, колкото може повече във вреда на другите. Не случайно авторите, които анализират тихомълком и дискретно ставащото в недра на „дълбоката“, или „паралелната държава“²¹¹, което е рожба на стремежите, интересите, намеренията и проектите на „сивите кардинали“ и „тайните кукловоди“ на управленческите сфери и процеси в държавата и обществото, акцентират доста често и върху присъщите им нарцистични манталитети и маниери. Както убедително показва и Джейсън Чаффец, персонажите в коридорите на властта на „дълбоката държава“ в САЩ са неизлечимо болни от индивидуализъм и нарцисизъм²¹², а Рене ДиРеста насочва вниманието и своя теоретически анализ към неизтребимите им желаниа и потресаващите (за нормалния морален човешки разум) „таланти“ да спе-

²⁰⁹ Срав.: Брюкнер, П. Вечная эйфория. Эссе о принудительном счастье. СПб., изд. Ивана Лимбаха, 2011.

²¹⁰ Виж подр.: Вайнелл, Д. Газлайтинг - тихое насилие. Как понять, что вы в ловушке манипулятора, вырваться на свободу и построить здоровые отношения. М., АСТ, 2023.

²¹¹ За нея виж: Мейсан, Т. Преступления глубинного государства. От 11 сентября до Дональда Трампа. М., АСЖ, 2017; Мизов, М. Паралелната държава в прехода. С., Авангард Прима, 2019; Мизов, М. съст. и науч. ред. Преходът и паралелната държава. С., ЦИПИ, Фондация „Солидарно общество“, Авангард Прима, 2019.

²¹² Срав.: Чаффец, Дж. Кукловоди. Люди, которые контролирует людей, которые контролируют Америку. М., Книжный импорт, 2024.

кулират и манипулират човешките психики и съзнания, както и неимоверно изкусно да превръщат лъжите си в реалности, чрез което да се печели доста изгодно.²¹³

Току-що приключилата изборна кампания за президент в САЩ илюстрира по най-безспорен и категоричен начин какъв безогледен, а и безнаказан нарцисизъм вилнее, господства по върховете на тази свръх-държава. Всичко, което учебниците по политически маркетинг, мениджмънт, реклама и PR постулират като *абсолютни забрани на черната версия*, на некоректността и неуважението, нетолерантността, обидите, безогледните обвинения и непростимите оскърбления, в тази кампания се оказва иманентна, при това и главна част от пледоариите на двамата претендента.

Ако отместим погледа си от ставащото на глобално-историческата сцена и го насочим към случващото се в нашата държава и общество в този момент, когато цялото общество бива занимавано с магарешкото заинатване на партийните елити на парламентарно представените партии, нежелаещи да постигнат споразумение за избор на ръководител на Народното събрание, без каквито и да било усилия ще станем волни-неволни очевидци, слушателни, но най-вече жертви на развилнялия се безкрайно и досега напълно безнаказано политически нарцисизъм в България.

Едни от най-интересните прояви на властниците-нарциси днес са и плътно свързани с техните старателни грижи за поддържане и атрактивно „*тунингване*“ на външността и телесността им. Това не е явление, присъщо единствено на нашата историческа съвременност. Защото огромната част от политиците във всички исторически епохи и типове общества винаги са полагали много сериозни грижи за своето здраве, т.е. за *извайването* на външността си в унисон с господстващите ценности, норми и вкусове. В нашата съвременност, обаче, покрай услугите на всекидневната физзарядка и различни хоби-спортове, на „спешна помощ“ се притичват бодибилдингът, фитнес-заниманията, каланетиката и дори пластичната хирургия. Защото там, където волята и усилията за *физическото шлифоване* на субекта са недостатъчни, а често откровено нежелани и неполагани, може вече единствено да се разчита само на факирствата на пластичната хирургия, ако политиците държат

²¹³ Срав.: ДиРеста, Р. Невидимые правители. Люди, которые превращают ложь в реальность. М., Книжный импорт, 2024.

на всяка цена да са „във форма“, която да впечатлява техните колеги и поклонници. И доколкото властниците обикновено разполагат с много повече финансови, но и с други средства от обикновените простосмъртни, те могат лесно да си позволят такива промени в телесността си, при това даже не само еднократно, а и многократно.

Подобни техни желания са лесно и бързо разбираеми - властниците следва да се харесват не само на поддръжниците, избирателите си и на обкръженията си, а най-вече *на самите себе си*. Защото нарцисизъм без съзнателно, добросъвестно и системно полагани грижи за извайване и поддържане на съвършено тяло липсва, или поне е непълен, незавършен, фрагментарен, а и логично раждащ неудобства. В крайна сметка, даже и самият първоизточник - антично-митичният Нарцис е бил очарован, обсебен от красотата на физическия си, а не от тази на душевния си лик!

Както убедително показват теоретическите психоаналитични сондажи на Н. Шварц-Салант, *трансформацията на личността* на нарцисистичния субект е невъзможна без вниманието и грижите му за изменение на телесността му, в т.ч. с ангажиментите му към особена психосоматична комплементарност и специфично вътрешно телесно зрение.²¹⁴ Но доколкото, както аргументирано разкрива и Бессел ван дер Колк, психичните травми от миналото винаги се отразяват по особен начин и на соматиката²¹⁵, дотолкова и нарцисистичните властници полагат големи грижи, за да скрият, намалят или, при възможност, да елиминират укритата в тялото памет, за да се харесат не само на себе си, а и на своите привърженици, адепти и поклонници. А както доста убедително и солидно аргументирано показва Алберто Виллолдо, целенасоченото *извайване на ново тяло* е практически невъзможно без прилагане на много сериозни усилия за формирането и на съвършено нова, а при това също и доста интимно възприета от субекта *митология*, която, обаче, на базата на съответни архетипни енергии и образи, трябва оптимално да катализира тези процеси.²¹⁶ В този контекст *телесността на политика* е непрекъснато обект на различни видове

²¹⁴ Шварц-Салант, Н. 2007. Нарцисизъм и трансформация личности. М., Независимая фирма „Класс“, 2007, по-специално 3 глава.

²¹⁵ ван дер Колк, Б. 2020. Тело помнит все. Какую роль психологическая травма играет в жизни человека и какие техники помогают её преодолеть. М., Эксмо, 2020.

²¹⁶ Виллолдо, А. Как создать свое новое тело. М., Эксмо, 2020, по-специално 9 глав.

митологични иконографии и наративи. Една част от които други хора, организации или институции създават, публично разпространяват и масово налагат за консумация. Докато останалата част вече е дело и, на всичко отгоре, първостепенно лично задължение на конкретния властник, който трябва сам, целенасочено, добросъвестно, отговорно, непрестанно, решително, неотстъпно и последователно да се грижи за митологиите за собствената си персона и публична дейност, които, обаче, следва прецизно да формира, контролира, гарантира и, накрая, дискретно пласира. Така митологизирането и автомитологизирането се оказват в задружна компания. А това е много, понякога даже и фатално необходимо, тъй като властниците добре знаят, че тялото им може да бъде доста коварен и *опасен издайник*, разкриващ при определени (неблагоприятни) обстоятелства твърде много черти, слабости, пороци и недостатъци, които притежателят му не желае да се забелязват и коментират, а и всячески се опитва да прикрие, отрече, омаловажи, или представи в изопачен вид. В този контекст Алис Миллер има пълно основание и безспорно право, считайки, че *тялото не лъже*, а и че дори понякога може да разказва крайно опасни, неочаквано компрометиращи и особено, а понякога даже и фатално вредни за субекта му истории от предишни времена, възрастови промеждия, одиозни житейски случки, или професионални „издънки“, които субектът му всячески се старее да премълчи, или скрие, отрече и категорично, или непрестанно да обявява за свършено неверни.²¹⁷

Освен това, както показват авторитетни изследователи, човешкото тяло може да се окаже източник, или катализатор на тежки душевни колизии, а и психични кризи, дори на много трудно, или въобще нелечими травми, които да нанасят изключително тежки деформации на индивидуално-личностното Аз и на проявите му.²¹⁸ Още по-неприятно и даже кошмарно за всеки политик, имащ някакви по-сериозни проблеми с тялото си, е, че то може да се превърне в изключителна *тежка улика*²¹⁹. Едва ли е необходимо да отбелязвам, че подобни улики могат да са не само доста разобличителни, опровергаващи думите на субекта им, но и съсипващи, а понякога

²¹⁷ Виж подр.: Миллер, А. Тело не врет. Как детските психологическите травми отразяват на нашето здравие. М., Бомбора, 2021.

²¹⁸ Виж подр.: Рупперт, Ф. и кол. Моё тело, моя травма, моё Я. М., Меридиан-С, 2019.

²¹⁹ Срав.: Тсокос, М. Тело как улика. Случаи из практики самого известного судмедэксперта Германии. М., Эксмо, 2019.

и убийствени за желанията и кариеристичните планове на нарцистичния властник. Защото срещу думите, обясненията и оправданията на последния, че води свършено нормален, дори съзнателно ограничаван, а и неподаващ се на всевъзможни изкушения и съблазни начин на живот, тялото може да „сервира“ контрааргументи, които изцяло опровергават, изобличават и дискредитират техния разпространител.

За разлика от политика, който обикновено не помни, или не желае публично да артикулира това, което не му е изгодно, или даже е и опасно за моментните му цели, тялото, както твърди ван дер Колк, *помни всичко* и нерядко се *разприказва* не само повече, отколкото трябва, но и споделя неща, които притежателят му не би искал да стават достояние на публични коментарии и не/преднамерени оценки.²²⁰

Патрик Холл, обаче, със солидни доводи и аргументи разбива „на пух и прах“ илюзиите на днешните селфи-манияци, че с публично депозираните си тела в социалните мрежи са в състояние да заблудят напълно, а и задълго дадени публики. Той безмилостно ги разобличава, показвайки че изящните тела в селфи-колекциите им са винаги дискретни свидетелства за компенсация и утеха на техните комплекси. Защото не осъзнават, че са единствено пешки в коварната и даже перверзната игра на пазарния фундаментализъм, потребителската стихия и динамичноменящата се мода, при което изначално са обречени да бъдат - все някога и някъде - *жертви*. В този ракурс, макар и нарцисизмът (респ. и политическият) да е насочен предимно към *жертване на другите*, в крайна сметка, води и до неосъзнато *саможертване*. Така вече неговата интимна, дълбоко скрита в недрата на психиката и съзнанието на нарцистичния субект, *виктимология* неизбежно се оказва амбивалентна. Защото колкото повече жертви трябва да дават неговите (реални и въображаеми, моментни, или перспективни) съперници, толкова по-чести, а и доста по-тежки са случаите, в които той става неусетно жертва на своите желания, страсти, намерения, планове. Тоест, *нарцистичното насилие*²²¹ над другия може да провокира не само ответни контраефекти, рефектираци и върху психиката, съзнанието и поведението на опонента, но също и да въздейства силно върху соматичния тонус и статус на човека.

²²⁰ Виж подр.: ван дер Колк, Б. 2020. Тело помнит все. Какую роль психологическая травма играет в жизни человека и какие техники помогают её преодолеть. М., Эксмо, 2020.

²²¹ Терминът „нарцистично насилие“ е въведен от през Сам Вакнин през 1995 година.

А преживяването на дефектите в човешката соматика има много съществени полови особености и различия. Защото двата пола исторически и социокултурно имат доста различни отношения, но и предубеждения към това какво да бъде тялото им. Това особено ярко проличава в занимаващите се с политическа/управленческа дейност жени, заради тяхната доста по-голяма чувствителност от мъжете. Не случайно френският психоаналитик Уари Майди отбелязва²²², че феминният нарцисизъм често създава или попада в ситуации на беззащитност, немощ и катастрофизъм, заради което нанася и по-тежки поражения на съзнанието, психиката на субекта си.

В този контекст отстояваната от Борис Гройс теза за съвременната амалгама на аскетизма и нарцисизма също се оказва на гнила основа. Защото класическият, религиозно форматираният аскет никога и никъде не се интересува от даровете или липсите на своята телесност. Дори напротив, ако притежава такива дарове, всячески се старее и опитва да ги превърне в отсъстващи и незначещи за него фактори. Вероятно това, колкото и парадоксално да звучи или изглежда, е допринесло някак си за фрапиращия дисбаланс между жените и мъжете, възприели отшелничество, или дори монашеството. А не е потребно да се правят каквито и да са сравнения. Всеки знае, че исторически и актуално монасите са винаги повече от монахините. Тъкмо затова, по най-елементарна сметка, жените-отшелнички са несравнимо по-малко от тези на мъжете, приели аскетичното житие-битие като предопределение. Защото на мъжете е и по-лесно да се справят с телесните си дефекти от жените, които ги преживяват много по-тежко, но и полагат повече грижи за прикриването им. Само че по отношение на модата ситуацията е коренно различна, противоположна. Защото хилядолетия или поне дълга поредица от векове жените винаги са били по-интересуващи се от и по-ангажирани с модните флукуации и техники за телата им. Едва в последните няколко десетилетия, в които между другото нарцисизмът вилнее повсеместно и безнаказано, *мъжете все повече заприличват на жените* по интереса и пристрастията си към употреба на козметика, масажи, даже пластична хирургия, чрез които да „шлифоват“ телесността си в унисон с модните тенденции. А това важно обстоятелство следва да се взема предвид в анализа на нарцисизма.

²²² Майди, У. Образы женского. Клинический и психопатологический подход. М., Когито-Центр, 2021.

СЕЛФИ МАНИЯТА И НАРЦИСТИЧНАТА ЕУФОРИЯ

Може би, най-безспорната публична демонстрация на глобално върлуващата нарцистичната епидемия е масово използватата се от милиарди човешки същества *селфи-мания*. Защото самовлюбеността достига максимални размери и фрапиращи ефекти, когато стана неконтролируема, безгранична и неистова в опитите си да се афишира всекидневно, всекичасно, даже ежеминутно, при това и трескаво очакваща колкото може повече лайкове, т.е. одобрения и познати, или анонимни подкрепи.

На генезиса, природата, спецификата, функциите и ефектите на селфи-манията е вече посветена впечатляваща по размерите си Хеопсова пирамида от изследвания и публикации. А в контекста на темата на настоящата монография - нарцисизмът, - е не само необходимо, но даже задължително да се спомене и накратко анализира трудът на Джин Твендж, директно посветен на селфи поколението.²²³

Подобно на бестселъра за нарцистичната епидемия, произведението на Дж. Твендж се базира върху изключително солидна емпирична база - анализирани и цитирани са много - авторски и колегиални демоскопски проучвания по съответните въпроси, директно засягани и интерпретирани в споменатия и новаторски труд.

По категоричен - емпиричен и теоретико-аналитичен - път е безусловно доказано, че генерацията на милениалите е най-егоцентричната, самовлюбената, нарцистичната и, същевременно, най-циничната в историята на човечеството. Но също е показано и доста солидно аргументирано обяснено, че тя има особено драматична - историческа и биографична - съдба, понеже от една страна, живее с претенциите и очакванията за неизбежни и дори задължителни дарения, които всички трябва да й направят - Историята, Държавата, Обществото, другите хора, но пък и - от друга страна, - че аспирациите и експектациите й непрестанно и трагически се сблъскват с реалностите на нашата историческа съвременност и с нравите на обществата й.

Безогледният, но и безцеремонно публично демонстриран от това поколение нарцисизъм е плод не само на сериозни деформации в личностната психика, моралното, гражданското и политическото съзнание на неговите представители. Той е одиозен символ и практическо въплъщение на дълбоките структурни изменения в

²²³ Твендж, Дж. Поколение селфи: кто такие миллениалы и как найти с ним общий язык. М., Эксмо, 2018. В този контекст си струва да се отбележи, че Оксфордският речник обяви думата „селфи“ за термин на 2013 г.

обществото, на радикалните и мащабни, но винаги и дискретно инструментализирани грижи на държавните институции за формирането, развитието, социалното реализиране и утвърждаване на такъв социален тип, който с течение на времето на нася все повече и все по-тежки вреди не само на притежаващите и използващите го личности, но и на техните разнообразни общности, държави и общества.

Джин Твендж разкрива и обяснява как се стига до такива фатални ефекти, защо, а и чрез какви инструментариуми всички жизнени сфери и институционални структури в американското и западното общество провокират и репродуцират ескалиращи индивидуалистични, грандомански, мегаломански, тщеславни, обсебващи, самонадеяни и пр. експлозии в съзнанието и битието на хората, подложени системно на мощните артилерийски канонади на масовата култура и медийните реклами. Тя задълбочено, последователно, комплексно и прецизно разкрива *любовта към себе си* се превръща в категоричен императив за всеки човек в тези общества и масови култури, как „да откриеш и да бъдеш себе си“ се превръща в безцеремонна и безогледна апология на егоизма, еготизма, егоцентризма, отчуждението и аутизма в техните най-отблъскващи, даже потресаващи форми и начини на проявления. Не остава нищо, което да не е засегнато от тази, крайно опасна и злотворна пандемия.

Селфи поколенията са възпитани в духа на безграничен и безметежен екзистенциален оптимизъм, който трябва непрестанно и всячески да се потвърждава от всичко в действителността, която някак си засяга съзнанието и битието на човека. В името и за благото на любовта към себе си и на бодро, неотменно придружаващия я оптимизъм действат усърдно и еднопосочно всички държавни и обществени структури. Така селфи-манията се разкрива като дискретна и безпощадна диагноза на опасно боледуващата западна масова култура, водеща към обезчовечаване и алиенация, даже към ескалираща социопатия, мизантропично равнодушие, липса на всякакво съчувствие, състрадание, емпатия и загриженост към другите хора. Не е тайна, че пристрастието за непрестанно експониране на безмерно разкрасените образи на субекта се превръща в маниакално, нередко водещо до стресове, депресии, тежки и трудно лечими душевни колизии и травматични кризи, даже паранои.

Селфи-манията, както я описва, но и тълкува Джин Твендж, се оказва, от една страна, особен безусловен и безграничен апотеоз на потребността да се демонст-

рира впечатляващ и даже предизвикващ завист щастлив живот. Защото супериндивидуалистичният хедонизъм и криворазбран евдемонизъм са нейните флагове и катехизиси, от които субектът ѝ не може, не трябва да се отказва по никакви поводи.

Тази мания обуславя ментално и поведенческо деформиране, свързано с непрестанно търсене на публично и колкото може по-масово одобрение, даже възхищение и завист от принадлежащото на и целенасочено експонираното от субекта ѝ. Затова Джин Твендж привежда най-различни примери, чрез които демонстрира как селфи-манияците от айдженърските генерации се обсебват от желаниа и неистови страсти да бъдат колкото може по-различни от другите, атрактивни, забележими и безпardonни в унеса си да показват своята уникалност и оригиналност, но и, заедно с това, да афишират своята автономност и неподражаема автентичност. Така обаче селфи-манияците попадат в омагьосани кръгове, защото искат да бъдат непрестанно аплодирани, а и, същевременно, демонстрират безразличие и ненужност от чуждото мнение. В този контекст Твендж илюстрира колко дълбоки, радикални, но и мащабни, а и дълготрайни промени настъпват и в разговорния език, чрез които се демонстрират, прокарват и легитимират катехисизите на селфи-манията. Тя акцентира и на солидните изменения в практиката на именуването на новородените от тези генерации, които драстично скъсват с многовековните традиции в този аспект.

От една страна, представителите на селфи-генерациите са най-толерантните и пацифистично настроени в историята на американската или западната държава. От друга страна, те са и най-безцеремонни, арогантни, агресивни, брутални, nihilistични и цинични към другите - живи и мъртви - в историята на човечеството. И това има своето логично обяснение: селфи-генерациите са най-безразлични, а и, заедно с това, най-активни в нарушаването на моралните норми и правните закони. Това особено ярко проличава с тяхното демонстративно пренебрежение към авторитетите и незачитането на възрастовите, служебните и пр. разлики, водещо до шокиращо по-възрастните генерации фамилиарничене и безразличие към висшестоящите. Успоредно с това, представителите на селфи-генерациите се крайно нетърпеливи и безогледно натрапчиви в претенциите си за бърза кариера, независимо от техните реални постижения и заслуги, като мотив и гарант за реализацията ѝ. Те са безостатъчно убедени, че всичко им се полага, че всички са им длъжни, че нищо не

трябва да възпрепятства или спира устремния ход на техните желания и мечти. И в този аспект Твендж не е „самотен воин“, защото и други автори отбелязват категорично, а и с притеснение разпространението на тези черти сред милениалите. И като пример можем да визираме три книги на Брюс Тулган, в които, от една страна, се анализират претенциите и очакванията, че властовият статус позволява всичко, а пък и - от друга страна, - че началниците могат и трябва да се манипулират и контролират, за да не „объркат сметките“, плановете на айдженърските генерации.²²⁴

Безграничната самовлюбеност неизбежно, в крайна сметка, отвежда и до неосъзнато или, още по-лошо, до напълно осъзнато, а и целенасочено провеждано в живота и практиката *диктаторско* отношение към зависимите от нарциса лица. Не случайно именно в десетилетията на апогея на нарцисизма се появяват на книжния пазар и творби от сорта на шеговития бестселър на Микал Хем, пародиращ желанието на множество съвременници да бъдат успешни диктатори в някоя сфера.²²⁵

Нарцистичният триумфален марш в публичния и частния живот на нашите съвременници води и до ескалиращи присъствия и роли на авторитаризма, за сметка на постмодернистки развенчавания, дискредитиран, а и репресиран авторитет. Затова и все по-често „спрягана“ е темата за *авторитарните* тенденции, режими и лидери, които твърде очевадно и категорично са проявяват в съвременността ни. Не случайно като техен контрапункт се явяват все повече изследвания, а и публикации, описващи защо и как дори най-нелицеприятните деяния вече трябва да се обличат в социално-приемливи, публично одобряеми одежди, описания и тълкувания. Красноречиво свидетелство за тази все по-мащабно утвърждаваща се тенденция е и бестселъра на Дов Сайдман²²⁶, който безусловно и категорично пледира за огромната необходимост от колкото може по-цялостно съобразяване на реализацията на нещо с исторически ширещите се в масовата психика, но и култура очаквания, претенции, стереотипи и траферати, често необвързана с естеството на вършеното, или пък не по-малко нашумялата книга на Дениел Трейсман и Сергей Гуриев²²⁷.

²²⁴ Виж подр.: Тулган, Б. Быть начальником - это нормально. М., Манн, Иванов и Фербер, 2016; а от него също и: Все начальники делают это. М., Манн, Иванов и Фербер, 2014 и Управлять своим начальником - это нормально. М., Манн, Иванов и Фербер, 2015.

²²⁵ Срав.: Хем, М. Быть диктатором. Практическое руководство. М., Альпина Пабlishер, 2016.

²²⁶ Виж подр.: Сайдман, Д. Отношение определяет результат. М., Манн, Иванов и Фербер, 2013.

²²⁷ Виж подр.: Гуриев, С., Трейсман, Д. Диктаторы обмана. Новое лицо тирании в XXI веке. М., 2023.

Като Твендж и Тулган са много други изследователи, обръщащи внимание на факта, че селфи-генерациите са обсебени от прекалено високи, неподплътени от реални постижения и заслуги, самомнения, че техните представители безусловно и сигурно имат завидни лидерски качества; затова и те непременно следва да бъдат възнаградени - колкото може по-бързо и по-често - с различни управленски постове.

Това шокиращо моралният разум самомнение е рожба на органично присъщото на тези генерации *чувство за преклонение към собственото Его*, асистирано от безгранично, а и неподлежащо на съмнения персонално *самоуважение*, което обаче е задължително съпроводено от демонстративно *неуважение към другите*.

Подобна скандална корелация е тясно свързана и с друга: прекомерната възхвала и даже самовъзхвала е непременно в компанията на пълна липса на всякаква самокритичност, която, от своя страна, е асистирана от безогледна и безцеремонна основателна, или безпочвена критичност към идеите, думите, деянията на другите.

Същевременно, Джин Твендж разкрива защо, кога, къде, как и доколко поколенията на милениалите са най-праволинейните, откровените до наглост и даже до цинизъм, безгранично директните между това, което мислят, и онова, което говорят. Тя показва също защо и как тези генерации са против всякаква цензура, но, заедно с това, си позволяват непрекъснато лукса да използват нецензури фрази и техники.

Подобни амбивалентни симбиози в екзистенцията и „портретите“ на тези генерации не са единични, нито случайни, а хронични, разнообразни и многобройни. Затова и Твендж илюстрира как фрапиращо-натрапчивия им конформизъм се съчетава с ненаситната им жажда за публично одобрение на всичките им фриволности.

Аналогично на интригуващите си анализи в „Епидемията на нарцисизма“ и в книгата си, посветена на селфи-генерацията, Твендж отново и доста по-подробно се спира на въпроса за разминаването между самооценките и реалностите, както и на производното от тези опасни дисбаланси очевидно намаляване на интересите и ангажиментите на айдженърските поколения към творчески дейности и постижения.

Твендж разкрива и друга много типична характеристика на милениалите - очевадната им толерантност към различията в полово-сексуалната, етническата и културната сфера, каквите други предходни генерации нямат в жизнедейността си. В този си анализ, обаче, тя обвързва прогреса в това отношение с възхода, аполо-

гията и повсеместното налагане на джендър и мултикултуралистките идеологии, реализирани чрез съответни и многобройни държавни програми и реформи, които неминуемо водят до радикално и мащабно „преформатиране“ на съзнанието, самосъзнанието, мисленето, чувстването и поведението на милениалните генерации.

Същевременно, Джин Твендж обръща специално внимание, но и предлага интересен анализ на коктейла от възможности, предпоставки, условия и механизми, чрез които социалните мрежи и селфи-манията обуславят, мултиплицират и публично легитимират нарцистичната съсредоточеност в и апологетика на собствения Аз, хипериндивидуализма и реалната екзистенциална херметизация на личността.

Прекалено високото самомнение и непоклатимата убеденост, че субектът на нарцисизма и селфи-маниакалните изстъпления в мрежите е *способен на всичко*, че притежава качества, дори таланти, на които всички околни трябва да завиждат и да се възхищават, обуславят историческо невиджано до нашата съвременност персонално значение на *вярата* в собствените потенции, достойнства и предимства. Нито едно от поколенията в историята на човечеството не е имало, а и публично демонстрирало толкова висока и неподлежаща на каквото да е съмнения вяра в личностните възможности, знания, умения, качества и добродетели. Но подобни нагласи водят до специфично размиване на границите и съдържанията между добродетелите и пороците, при което милениалите започват твърде често да приемат и оценяват слабостите, недостатъците и даже пороците си като позитивни качества.

На тази съмнителна и доста нестабилна основа у милениалите се изграждат и развиват исторически непознати до този момент представи, убеждения или даже ментални поколенчески стереотипи, че социално-класовият или етническият произход вече нямат абсолютно никакво значение, а единственият и определящ фактор, както и най-силен мотивационен заряд в персоналната биография е *вярата в себе си*, в собствените възможности и качества на личностния Аз, още по-точно на вярата в предопределението на Егото на индивида, което той следва всячески да брани и осигурява с необходимите му блага, независимо от реалните му качества и практическите заслуги за осъществяването на личностните приоритети, или визии.

В този контекст можем с основание да твърдим, че Джин Твендж постулира наличието и влиянието на особен генерационен и светски, нерелигиозен фидеизъм,

в който Аз-ът и Его-то са единствените, а и най-сакрални инстанции, притежаващи статута на този на Божествата, в които трябва да се вярва безусловно и неотстъпно. Не случайно визуализацията и особено преживяването на селфи-образите твърде често, макар най-вече неосъзнато или подсъзнателно, се възприема като *поклонение пред църковни икони*, притежаващи несъмнен сакрален и публичен статус. Защото героят в и на селфи-то се възприема обикновено като *фетишизиран образ*. А личността чрез снимката си волунтаристично се възпроизвежда в ранга на светски идол, или на публичен кумир, чиято самодостатъчност, тщеславие или самодоволство, обаче, трябва да се потвърждават непрекъснато чрез интереса и подкрепата на съответната мрежова публика, но и чрез очакваните от притежателя му лайкове.

Твендж основателно насочва обектива на теоретичните си интереси и анализи към неудържимото и безкрайно покачване на надеждите за личностното преуспяване, обогатяване и неспирно изкачване до висотите на елитарните съобщества в конкретната държава. Но, успоредно с това, разкрива и коментира доста коректно факта, че ескалиращите жизнени надежди непрекъснато и задължително се сблъскват челно, нередко даже и апокалиптично в реалностите и жизнените трафарети. В определен аспект тези персонално-екзистенциални, но и генерационни катастрофи разкриват и една друга, много съществена, тенденция. Тя касае твърде особената *социална инфантилност*, а пък даже и изумителната застиналост на милениалите в юношеската, или лебертетната възраст с всички последици, произтичащи от това. А по този повод си заслужава да напомня, че Кристофър Лаш също подробно описваше и анализираше генезиса, естеството и спецификата на такава инфантилност.

Друга, особено силно впечатляваща особеност в историческия и генерационния портрет на селфи-поколенията е тяхната непоклатима вяра или неутолима надежда, че те непременно ще се прославят. Неистовата мечта, даже маниякалният блян за светска известност и публична мащабна популярност е органично присъщ за огромната, да не кажем почти цялата маса на генерациите на милениалите. А в тях се пресичат и преплитат юношеските и младежките желания за успешен начин на живот, изобилно наситен с впечатляващо духовно благоденствие и материално благополучие, граничещо твърде безсрамно с показния лукс, безмерния разкош и охолния живот, който не е присъщ на масовия човек, или пък на редовия гражданин.

В този контекст Джин Твендж открива и анализира интересна тенденция, касаеща относителната независимост на виртуалната популярност в и чрез социалните мрежи, която вече не е само плод, а пък и средство на преднамерения и силно комерсиализиран избор на различни (медийни, рекламни и други) босове, а е дело и на собствената оригиналност, на уникалността на манипулиране на аудиторията. В това Джин Твендж вижда известна и доста релефно очертаваща се демократичност на тези възможности и процеси. Заедно с това, тя посочва и алтернативна тенденция, касаеща повърхностното и даже семплифицираното знание на селфи-генерацията за истинското практическо осъществяване на известност в мрежите.

Американската изследователка очертава и подробно обяснява тенденцията на все по-ясно и банално натрапващото се мнение за представителите на милениалите като поколение „мен-мен-мен“, което изцяло се фокусира в собствения Аз и в личностното Его, но и всячески изисква всички други хора да се съобразяват, вслушват, изцяло зависят, а и подчиняват на волунтаризмите и капризите на Аз-а.

В този ракурс Твендж визира като една от най-ярките и неоспорими черти в облика на селфи-поколението неговото свъхвисоко, а и реално необосновано съмнение, непрестанно, „висококалорично“ и обилно подхранвано от самодоволната горделивост, че е способно да действа независимо от всичко и всички в практиката. А подобен личностен и генерационен манталитет и маниер на съществуване неизбежно води към опасно и зловредно за индивидуалността *зацикляне* на и в Аз-а, което, на свой ред, обуславя развитието на крайно меркантилен конформизъм и селективно-инструментално ориентиране и адаптиране най-вече към онова, което е, или може да бъде в някаква перспектива утилитарно изгодно, полезно за субекта. Тази користност или меркантилност на селфи-поколението е обусловена, но и, същевременно, непрестанно и всячески подхранвана от ненаситната лакомия за придобиване и консумиране на всевъзможни ценности, изкушаващи, но и илюзорно задоволяващи безмерните апетити на Аз-а и развилнялото се безсрамно, изцяло Его.

Очевадният и даже скандалният за мненията на по-възрастните поколения, дух на консумеризъм и безгранично потребителство неминуемо се отразява и то доста отрицателно върху ценностните ориентации и приоритети на милениалите. А те са почти изцяло насочени към материалните ценности, а и онези, които засягат

духовните ценности, също притежават съмнителна мотивационна биография и инструментално функционално ангажиране в съответни жизнени сфери на личността.

Джин Твендж е от тези автори, които не следват неотсъпно заветите и пророчествата на основоположниците на теорията за поколенията - Нил Хоу и Уйлям Строс. Дори напротив, там и тогава, където и когато смята, оборва техните визии. Тя показва и комплексно анализира защо милениалите не са толкова проникнати от колективизъм и загриженост за другите, колкото Хоу и Строс твърдят категорично. Така е и спрямо религиозността, за която двамата прославени теоретици категорично смятат, че ще бъде осезаемо повишена в тези генерациите, за разлика от Твендж, която детайлно описва, но и безпристрастно анализира точно обратната тенденция.

За разлика от повествованието на античния мит за Нарцис, чийто герой не се нуждаел от *странична публика*, която да го наблюдава и реагира одобрително на изявите му, съвременните изследователи на този одиозен феномен отбелязват фрапиращо проявяващата се потребност у нарцисите да гастролират винаги пред съответни публики и да очакват с почти истерично нетърпение аплодисментите им. Тази интересна закономерност или явна тенденция, която е и експериментално верифицирана, но и категорично реално доказана, е очертана релефно в поведението на лицата, пласиращи *селфита* в интернет пространството и изпадащи едва ли не в истинска невротичност в очакването колко лайка ще съберат за най-кратко време.

Същевременно, много изследователи на нарцисизма специално подчертават и немаловажния факт, че вилнеещата в социалните мрежи днес селфи мания е безспорен синдром на ново *психопатологическо* състояние на масите, в т.ч. на бързо и тотално дигитализиращата се съвременна общественост. За това свидетелства и фактът, че *селфи манията* се разпространява светкавично от младите, айдженърски до старите, аналогови поколения, включвайки ги заедно е една обща - безбройна, но и натрапчиво очевадна и докрай ентусиазирана от снимането, - армия. Заедно с това, обаче, Дж. Твендж подчертава и знаменателното обстоятелство, че в душевността на милениалите господства фикцията, че в съзнанието им е събран цял легион от персонажи, надарени с изумителни, даже полубожествани качества.

Не случайно като става дума за стремително и даже обезпокоително покачващия се ръст на депресиите, не бива да забравяме, че преди години Фредерик

Джеймисън, анализирайки ситуацията и атмосферата в обществата на късния капитализъм, извежда като една от най-впечатляващите характеристики тревожно нарастващия брой на заболявания от шизофрения²²⁸. А по-късно предизвикалият много бурни и противоречиви дискусии световен бестселър на Алан Кирби за *диджи-модернизма* (т.е. дигиталния модернизъм) също твърде натрапчиво акцентира върху особената ескалация в подмяната на постмодернистката депресивност и шизофренност с безцеремонно вилнеещия след гибелта на постмодернизма очевиден и масово ширещ се *аутизъм*, който е органично характерен за новите цифрови генерации, или т.нар. от Джин Твендж *айдженери*, който се отличава със своеобразна и непрестанна зацикленост върху настоящето и с видима дезинтересираност от миналото.²²⁹ А за тези особени черти в „потрета“ на дигиталните генерации става дума и в другите бестселъри на Джин Твендж - „Поколението на айфона“, „Поколението I“ и „Поколението селфи“, - предизвикали много голям отзвук и поредица дискусии.²³⁰

В тези свои анализи и заключения Твендж се базира не само на лични, а и на много други, в т.ч. и колегиални проучвания, експерименти и изводи. Например, тя цитира Лари Розен, който, акцентирайки върху аномалиите и деформациите в психиката на тотално зомбираните от социалните мрежи и селфи-манията представители на по-младите генерации, илюстрира тенденцията на рязко увеличение на истероидни и нарцистични психични разстройства, които той нарича ай-отклонения.

В тези свои анализи Джин Твендж споменава и обяснява причините за ескалиращото покачване на *суицидните произведения* в генерацията на милениалите, които поставят олимпийски рекорди спрямо всички дотогавашни летални казуси. И това донякъде е лесно, а и бързо обяснимо: нереалистично завишните претенции и очаквания на нарцистичните лица се сблъскват неизбежно и челно катастрофират с обществените реалности и порядки, които постоянно и с нещо им конфронтират. На практика се случва така, че най-високо „летящото в небесата“ на своите мечти

²²⁸ Срав.: Джеймисон, Ф. Постмодернизм, или Культурная логика позднего капитализма. М., изд. Института Гайдара, 2019.

²²⁹ Алан Кирби даже стига до още по-крайни заключения, твърдейки, че хората и поколенията от времето на диджимодернизма (или псевдомодернизма) страдат от особена масова *амнезия*, понеже културата им е изцяло съсредоточена към, а е и изградена върху настоящето и пълното безразличие, равнодушие към миналото.

²³⁰ Виж подр.: Твенге, Дж. Поколение айфона. Кто они? М., Группа компании РИПОЛ классик, 2021, а също така пак от нея и: Поколение селфи: кто такие миллениалы и как найти с ним общий язык. М., Эксмо, 2018, и Поколение I. М., Группа компании РИПОЛ классик, 2019.

поколение в историята на човечеството се оказва непрекъснато под обстрел, детерминиран от реалностите, нравите и порядките в съответните държави и общества, които непрекъснато, а и по одиозен начин го връщат на грешната и скверна земя.

Подобни неизбежни сблъсъци, жизнени драми или дори трагедии стават органично присъщи за генерацията на милениалите и, според Твендж, обуславят мощна ескалация на отчуждението, душевната херметизация и екзистенциалното капсулиране - при това в мащабни рамки и трудно поносими форми, каквито досегашната история сякаш почти не познава, или поне не в това количество, а и качество.

Твендж дори прибегва до услугите на шеговита, но и, в края на краищата, изглеждаща вече като саркастична метафора, според която привидно обилното хранене с пикантериите в социалните мрежи и хамбургерите на месинджерите или постовете във Фейсбук и пр. не е здравословно, а даже опасно и крайно зловредно. Например, благодарение на ефектите на това постоянно и безмерно консумиране на блудкаво еднаквите или пищните блюда на социалните мрежи самотничеството поставя рекорди, а бракоразводните дела се увеличават три пъти за 6 десетилетия в САЩ, което влече след себе си огромна лавина от други заплахи, рискове, вреди.

Тоталната комодификация на всички страни и аспекти от публичния и частния живот на съвременните хора и особено на младите и зомбирани от дигиталните технологии и социалните мрежи поколения неумолимо и неотвратимо водят към сериозни проблеми и трудно лечими психични заболявания. Не случайно Твендж подчертава, че ориентирани към пари и консуматорски илюзии личности са много по-лесни и по-бързо стават жертви на всевъзможни екзистенциални кризи, социални разочарования, моментни, временни или дълготрайни психози, тежки стресове, депресии и даже паранои в сравнение с отворените към другите и раздаващите се за другите лица. А поколението на милениалите като цяло спада към първия типаж.

На практика се случва нещо, което е трудно обяснимо и разбираемо за всекидневния човешки разсъдък. Колкото по-демонстративно рекламиращ се със своя душевен патос и екзистенциален етос е милениалният субект, толкова всъщност по-сериозно и тежко е потиснат в морално-психологически, но и в житейски аспект.

Успоредно с това, обаче, в портрета на генерацията на милениалите ярко се забелязват и щрихите на други типични за тях характеристики и особености. Между

тях особено място и водеща значимост имат нихилизмът, цинизмът и чувството за безсилие, неспособност за контролиране на историческото и всекидневното им съществуване. Фактически се получава нещо парадоксално или даже абсурдно: милениалите непрестанно и гръмогласно внушават на околните, че „държат всичко под контрол“ на своя Аз, но, същевременно, се оказва, че са безпомощни, а и лишени от контролни възможности и способности върху почти всички свои жизнени сфери. А такъв манталитет и маниер на действие разкрива илюзорността на светогледните ориентации, културните вкусове, ценностно-нормативните и смисловите парадигми, според които и в унисон с които генерацията на милениалите формира живота си.

В този интригуващ контекст Джин Твендж отбелязва и тенденцията на все по-очевидно, а и ескалиращо увеличение на приобщаващите се към съобществото на екстерналите, т.е. хора, които вярват, че нищо не зависи от тяхната воля и дейност. За сметка на това, обаче, съобществото на интерналите, т.е. на онези, които искрено вярват и сериозно работят, за да установят, а и удължат историческия мандат на своите контролни функции и постижения върху историята и всекидневието им, все повече намалява, видимо и като шагренова кожа се свива пред очите на всички.

Загубата на контрол върху собствената екзистенция категорично показва, че генерацията на милениалите или селфи-поколенията живеят в свой, доста особен и изпълнен с всевъзможни омагьосани кръгове жизнен свят. Един от тези кръгове е този, според който, от една страна, нарцистичното Его е автономно и независимо от нищо и никого, а - от друга страна, - се оказва, че то е неспособно да установи и поддържа контрол върху каквото и да било в публичния и частния живот на човека.

Същевременно, както показват изследванията и публикациите, чрез които Джин Твендж аргументира идеите си, ескалацията на количеството на екстерналите води до друг важен и сложен проблем - увеличаване на недоверието в дейността и авторитета на държавните и обществените институции. Този процес, обаче, е тясно свързан и с нарастване на мнителността, подозрителността към истинността на предлаганата и разпространяваната от медиите информация. Затова милениалите несравнимо по-малко обръщат внимание на или консумират медийните продукции в сравнение с предишните поколения, особено с това на бейби-бумърите.

В унисон с нарастването и задълбочаването на недоверието на милениалите към авторитета и дейността на държавните и обществените институции, обаче, не се забелязва симетричен процес на тотално избягване на търсенето на предлаганите от тях услуги. Показателно в този аспект е увеличението на гражданските дела в различните видове съдилища. Подобна одиозна тенденция вече косвено означава, че, макар и неосъзнато, но се развива дискретен процес на недоверие в собственото или в това на другия Аз, заради което се прибягва и до услугите на съдебната система, която трябва да разреши подобни усукани житейски казуси.

Увеличението на ролята и значението на съдимостта в живота на поколенията на милениалите, обаче, предизвиква и друга одиозна тенденция - нарастване на броя на негови представители, които използват различни оправдателни техники, за да защитят своите права, интереси и ценности. А това, на свой ред, води към нарастване на броя на лицата от тази генерация, които публично и безцеремонно прехвърлят отговорността и вината за собствените им несполуки на други хора или на всевъзможни - държавни и обществени - институции, които трябва да ги компенсират за нанесените им вреди, получени в резултата на личните им неуспехи. Но, реално и практически, този процес „говори“ за (неосъзнато или съзнато, но умишлено прикривано) ерозиране на доверието в собствените сили и във възможностите или ригоризмите, че собственото Аз може и трябва да се справи с всичките екзистенциални проблеми, които съвременното и реалностите му предлагат изобилно. А така вече дискретно се увеличава специфичната *мозаичност* на поколенческото им съзнание, обвързана с разрастването, усложняването и утежняването на тяхната - на милениалите, - вътрешна противоречивост, разколебаност, отчужденост и т.н.

Доказателство за увеличението на ръста на недоверието в собственото Аз или - обратното, - на увеличението на ръста на заплахите и опасностите за Его-то е и друга одиозна тенденция в публичния и частния живот на милениалите. Тя вече е плътно свързана с неочакван вид на реагиране спрямо увеличението на относителното тегло на естерналността и цинизма в живота на това поколение. Вместо да се мобилизират и да полагат много повече усилия, за да реализират целите си, милениалите все по-често и все по-масовидно започват *да саботират* самите себе си, като се отказват от поемането на отговорности и полагането на повече усърдия

и усилия, което, на практика, означава, че и *чувството им за оптимизъм* вече е сериозно подкопано и тази одиозна тенденция в психиката динамично се увеличава. Освен това въпросната тенденция има и друго, най-често неосъзнато, значение, което е тясно свързано с увеличението на *чувството за обезсмисленост* на все повече неща в публичния и частния живот на милениалите. А това, на свой ред, обуславя и тяхното нарастващо отчуждение и понижаване на тяхната активност. И не е изненада динамичното и рязко покачване на броя на изпадналите в душевни колизии, стресове, депресии или даже паранои лица от тази проблемна генерация. Защото чувството за обезсмисленост, съчетано с това за виктимност, неудържимо влече към така наречената от Джин Твендж *социално придобита безпомощност*, която доста осезаемо и с все по-увеличаваща се скорост се усеща в генерацията. Ето защо не е случаен, нито елементарен процесът на рязко увеличаване на тревожността, притесненията, чувството за заплаха, опасност и дори безсилие, което все повече се разпространява и завладява психиката и съзнанието на милениалите.

Бумеранговият ефект на тази одиозна тенденция е свързан с ескалацията на nihilизма и цинизма в публичния и частния живот на селфи-генерацията, както и с увеличение на неговото отчуждение, душевно капсулиране и екзистенциално херметизиране в интимния свят, все по-често и все по-тежко населяван от страхове.

В този контекст, а и сегмент от анализирани проблеми и одиозни процеси, обаче, Джин Твендж неусетно влиза във все по-задълбочаващи и увеличаващи се противоречия с някои от собствените ѝ предишни и с парадигмално значение тези. Например, тя отделя цяла глава за доказване, че поколението на милениалите се отличава с все по-осезаемата липса на различни видове комплекси, базирайки се главно на определени изменения на неговото отношение и активност в интимната сфера на полово-сексуалните взаимоотношения. Но Твендж не се усеща, че преди това е разисквала въпросите за ескалацията на тревожността, душевната колизионност, психическата неустойчивост и противоречивост, екзистенциалната нестабилност и пр. на милениалите. Което де факто е превърната форма на доказателство или потвърждение на наличието и ескалацията на различни душевни комплекси. Тя е категорична, че либерализацията в половите отношения е обусловена от увеличението на индивидуализма, персоналното разкрепостяване и увеличението на ро-

лята и значението на чувството за автономност и автентичност, дори на покачването на ръста на nihilизма и цинизма спрямо обществените норми или ценности. Само че тези процеси имат и своя обратна, тъмна страна и доста висока цена, които се обвързват с ескалацията на тревожността, мнителността, недоверието, отчуждението, безпомощността, дезориентацията и, накрая, с тежките депресивни сеанси.

В този ракурс Твендж в повечето случаи гледа и акцентира еднопосочно, без да вижда и интерпретира диалектико-противоречивото съчетание на амбивалентни процеси и даже тенденции, които обаче са важна част от живота на милениалите.

Своеобразно потвърждение на тази констатация е и предложението от Твендж анализ на *„революцията на равноправието“*, която е описана и интерпретирана от нея като безспорен и твърде съществен процес в жизнения свят на милениалите. И в това няма изненада: американските учени (особено тези с либерално-демократична идейно-политическа ориентация) традиционно много се гордеят с постиженията в сферата на расовата, етническата, културната и половата еманципация, с трудното и дългото отвоюване на редица права и свободи, които малцинствените общности са нямали в миналото. В подобни описания и тълкувания винаги дискретно се забелязват силуетите на идеологията на мултикултурализма и джендъризма. А в този контекст Твендж описва и анализира покачването на ръста на самооценките и самочувствието на азиатските, латиномареканките и чернокожите малцинства като важна част от всеобщото покачване на самоуважението в милениалната генерация. Заедно с това, обаче, тя се връща към изходната си теза, че сами по себе си растящите поколенчески самооценки не са доказателство, нито са и гарант за реално, а и успешно вписване в действителността, за постигане на истински успехи в живота.

Битката за удовлетворяване на Аз-а и Его-то на селфи-поколението е тясно свързана и с преконфигурацията на баланса между труда и свободното време, който все повече се вмъква под знаменателите на консумеризма и потребителския начин на живот, ориентиран и ангажиран приоритетно към хедонистични варианти. Последните обаче изискват увеличение на възможностите, в т.ч. финансовите или кариерните, които да облагодетелстват хедонизацията на човешката екзистенция. Затова селфи-поколението става все по-нетърпеливо, но и по-раздразнително към динамиката, респ. към темповете на живота, които други му налагат и контролират.

Показателни в този аспект са растящите интереси, претенции, очаквания за гъвкаво работно време и подобряващи се оферти за ваканционни преживявания на човека, които обикновено се съчетават с нетърпението и настойчивостта за кариерното развитие, невинаги обаче свързано с реалните успехи и постижения на индивида. А това, на свой ред, води и към други, нови, по-сложни за решаване проблеми, които са свързани с доста *по-лекото отказване* от постигнатото и спонтанно търсене на нови „обетовани земи“ за приятно и успешно егзистирание на хората-милениали. Не е изненада и покачващата се миграция, все по-динамично усвояваното и практически използвано чувство на неуседналост и номадизъм, търсещ нови и по-благоприятни „оазиси“ за персоналната душевност и битийност на селфи-генерацията. Но ескалиращите претенции и очаквания за по-бърза кариера, а и с комфортни трудови условия, добра колегиална атмосфера, публично изтъкване на личните заслуги и пр., на свой ред, водят и до обратни, негативни ефекти, дискретно ограничаващи и даже спъващи желаната реализация на представителите на селфи-поколението. Тя е свързана и с явна девалвация на социалното време и пространство, ангажирани с минали и вече ревизирани, преоценени в негативен план личностни дела и прояви.

Подобна все по-очевидна и лабилизираща се мобилност сред представителите на селфи-генерацията неминуемо води към доста по-спонтанно, а и радикално обезсмисляне, ревизиране и обезценяване на вече постигнатото до този момент и за неговото поредно компенсиране чрез нови митарства в живота и практиката. Не е случаен фактът, че именно в тези времена и реалности стават глобално признати бестселъри творби като тези на Дъглас Коупленд, впечатляващо и интригуващо описващи, но пък и оригинално „декодиращи“ трудните екзистенциални брожения на милениалите в динамични времена и мащабно преобразуващите се общества.²³¹

Впрочем, един ментален трансфер от американската към родната действителност също би показал увеличаващата се номадна психика и дейност най-вече на хора от по-младите генерации в т.ч. и в сферата на политиката. В трудовата сфера незадоволеността на Аз-а и претенциозността на Его-то „избиват“ в увеличаване на текучеството, смяна на работните места, ескалираща е/миграция в търсене на по-

²³¹ Виж подр.: Коупленд, Д. Поколение Икс. М., АСТ, 2016 и също от него: Поколение А. М., АСТ, Астрель, 2011; Рабы „Майкрософта“. М., АСТ, 2004; Жизнь после Бога. М., Симпозиум, 2002.

добри жизнени шансове и пр. А в политиката този одиозен процес или тази аморална тенденция органично се свързват с очевадно меркантилната смяна на партийни идентичности, със зачестяване и увеличаване на „прелетните ята“ на комерсиални и безпринципни персони, готови на всичко заради своите ненаситните си апетити.

Независимо от полетите на фантацията и вихъра на мечтите си, селфи-поколението не се лишава напълно или безвъзвратно от редица тревоги, притеснения, страхове и фобии, че може да не бъде възнаградено по желанието от него начин. Не случайно Брюс Тулган публикува своята успешна и солидно дискутирана творба²³², разискваща душевните колизии на Y поколенията, че може да остане и без това, което страстно е желало, искрено се е надявало и твърдо вярвало, че ще получи.

Съществен пропуск на Джин Твендж в този контекст е, че изобщо не прибегва до услугите и творческите постижения на редица съвременни, авторитетни и висококачествени научни изследвания и публикации, специално фокусиращи вниманието и комплексно анализиращи, например, как деформациите на вниманието, паметта и въображението, породени от дигиталните технологии и социалните мрежи, въздействат на цялостната обществена, гражданска, морална и политическа ориентация и изява на селфи-генерацията. Тя не използва съвременните научни открития за влиянието на т.нар. клипово съзнание върху поведенческата стратегия и тактика на младите поколения, сред които са и най-големите контингенти на ай-зомбирани.

Заключенията на Джин Твендж са тежки и горчиви: осъществените в миналото държавни програми и реформи, активно и перспективно спомагащи за покачване на самооценката, самочувствието и самоуважението на децата и подрастващите, се обусловили впоследствие много сериозни проблеми, даже колизии и тежки конфликти между селфи-генерацията и обществените реалности, нрави и порядки. Извършеното от властите е постигнало само частични, временни успехи, които по-късно обаче са били заменени от нови проблеми, противоречия, разриви, конфликти. Ето защо се налага поредна историческа и кардинална обществена реорганизация, която да промени радикално подходите и инструментариумите на отношение и въздействие на селфи-генерацията с оглед на новите предизвикателства и реалности.

²³² Виж подр.: Тулган, Б. Не всем достанется приз. Как управлять поколение Y. М., Манн, Иванов и Фербер, 2017.

Хипертрофираната фиксация в собствения Аз неизбежно води до сривове и разпади на социалните тъкани на човека, свързани го с другите хора и с различни социални общности. Затова и груповите, класовите и обществените каузи започват все по-динамично и мащабно да губят символната и практическата си значимост за милениалните генерации. Гръмогласно демонстрираната в социалните мрежи и селфи-манията социална отзивчивост, морална съпричастност и твърда готовност за активно и непосредствено съучастие в масови граждански мероприятия драстично се разминава с действителния брой на излезлите в публична защита на високо-благородни демократични, социални и хуманни каузи граждани. Не случайно Джин Твендж с неприкрита тъга отбелязва, че времената, в които младите американци са излизали масово и активно на улицата, в граждански протести, за да изменят света, обществото и държавата си, вече като че ли са безвъзвратно потънали в Лета. И това се отнася не само за политическата активност и гражданската непримиримост на представителите на селфи-генерацията, но и за тяхната екологическа ангажираност в благородни природозащитни каузи и публични мероприятия. От една страна, историята не познава толкова големи публично декларативни масиви от хора, категорично твърдящи, че са позитивно настроени, готови и способни активно да се включат в такива мероприятия. Но - от друга страна, - обществената практика разкрива противоположна картина: отчуждените, екзистенциално херметизирани и фокусираните напълно в своето Ето персонажи или типажи от поколението на милениалите само вербално, но не и реално се включват в подобен сорт мероприятия.

В този контекст си заслужава доста сериозно да се замислим дали имаме точни предположения или адекватни оценки за това *какво очаква политиката* в бъдеще, когато в нея масово ще се вляят представителите на дигиталните генерации, имащи такива особени синдроми в отношението към миналото, настоящето, бъдещето, комуникацията и социалната кохезия на значими граждански движения. Защото политиката изисква отвореност към, но и реално, а и пълноценно общуване с хората, докато цифровите поколения са силно капсулирани и тотално вгълбени в себе си, нерядко изглеждащи дори като социопати, или прикрити мизантропи, за които няма място в политиката, или те на никаква цена не биха се включили в нея. Освен това политиката не може да си позволи лукса или неблагодарумието да не

се интересува от миналото, тъй като за нея то често е от съдбовно значение. (Друг е въпросът, че миналото се описва и тълкува от политиците най-вече в неговите удобни и полезни, или неудобни модалности, заради което винаги е инструментално, утилитарно и користо изографисвано, пък и интерпретирано.) А представителите на цифровите генерации притежават доста специфично отношение и меркантилно боравене с артефактите от близкото, или по-далечното историческо минало.

Аналогично на развитите в „Епидемията на нарцисизма“ интерпретации и заключения, в книгата си за селфи-поколението Джин Твендж отново поставя и разисква въпроса за особеностите на виктимното отношение и поведение на тази генерация. На основата на свои и на колеги изследвания и публикации, тя депозира един много по-разгърнат и задълбочен анализ на причините, особеностите, формите, мащабите и ефектите на жертвеното отношение и поведение на милениалите. В него тя очертава и чрез солиден емпиричен и аналитичен материал потвърждава мнението си за исторически типичната и за съвременните американци тенденция да прехвърлят вината за нещо върху другите, както и умишлено да разиграват - тенденциозно и инструментално, с меркантилна цел, - ролята на невинни жертви, което е още по-фрапиращо и безскрупулно демонстрирано от селфи-поколението.

Регистрацията на ескалиращите психопатологични отклонения сред селфи аудиторията е част от сложния комплекс на нови, исторически непознати до появата и масовата употреба на дигиталните технологии и социалните мрежи, *заболявания*. Специалистите вече са констатирали близо 10 свършено нови болести, нямащи аналог в предишните генерации, епохи, общества, цивилизации и култури. А дигиталната зависимост все повече се разкрива и като особен виртуален „наркотик“. За тази епидемия или даже пандемия сред зомбираните от селфи-манията индивиди и общности е валидна констатацията, че независимо от всекидневните представи на обикновения житейски разсъдък, че нарцисизмът е органично свързан с тотална фиксация към индивидуалността и нейната всевъзможна публична демонстрация, практиката доказва, че той не е чужд и на различни *охлократични ефекти*. Именно те доста често са както съществен елемент от каузалността, така и изключително важен компонент от последиците на дигиталните увлечения по селфиманията. И

това се доказва от съвременни изследвания и комплексни анализи²³³, показващи как охлократичните настроения и зловредните им ефекти могат да бъдат дискретно и манипулативно провокирани, незабележимо контролирани и управлявани, въпреки че привидно изглеждат като спонтанни, лични и сякаш нерегулирани процеси.

Масовият прилив на лица/групи на айджънърските генерации в ешелоните на държавното, общественото и корпоративното управление, както отбелязват Бард и Зодерксист, ще обусловят специфични трансфери на характеристиките и особеностите им в структурите и проявите на *нетокрацията*²³⁴, в която те вече ще имат внушителен и ефективно влияещ над социума монопол. А това, на свой ред, ще породя нови видове предизвикателства, трудности, колизии и рискове в сферата на демокрацията изобщо, а и най-вече в тази на кибер-демокрацията. И една от най-проблемните зони в този аспект ще бъде мощният взрив на нарцисизма. Затова насищането на общественото пространство - по вертикал и хоризонтал - с нарцисични персони и общности неминуемо ще предизвика сериозни изменения в цялостния социокултурен пейзаж и духовната атмосфера на обществото и в институциите му.

В този контекст на предна линия излиза и един друг, твърде сложен и много труден за практическо решаване проблем. Той засяга илюзорното самочувствие на значителна част от дигиталните поколения, фриволно въобразяващи си, че с помощта на новите технологии могат да правят всичко, каквото пожелаят, т.е. че ще могат да станат като богове. А подобни, на пръв поглед странни и озадачаващи, желаниа не са нещо ново, или свършено непознато в анализите на отшумялата вече история. Такави желаниа, мечти, стремежи, намерения и опити е имало и в миналото. Неистовите блянове и неудържимите страсти на човека да придобие образа и мощта на богоподобен субект, на всемогъщ демиург са иманентно присъщи на всички епохи и типове общества, цивилизации и култури. А те, обаче, винаги са били *илюзорни*. Защото, както разкрива за нашата бурна и преломна историческа съвременност Кристиан Монтаг²³⁵, *истинските богове* са онлайн-платформите, които са,

²³³ Виж подр.: Макафи, Е., Брьонолфссон, Е. Машина, платформа, толпа. Наше цифровое будущее. М., Манн, Иванов и Фербер, 2019.

²³⁴ Виж подр.: Бард, А., Зодерксист, Я. 2005. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб., Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге.

²³⁵ Срав.: Монтаг, К. Новые боги. Как онлайн платформы манипулируют нашим выбором и что вернет нам свободу. СПб., Индивидуум Принт, 2023.

обаче, собственост и са тотално контролирани от новите олигархии. Тези дигитални платформи са импулсиращите, но и мултиплициращите институции за всевъзможните *нарцистични ерупции*, но така също и на техните (явни, или дискретни) ограничители, незрими регулатори и, ако е потребно, даже и безпощадни езекутори. Най-важното и най-опасното в дейността на тези институции е, че перфидно, инструментално и завоалирано формират и форматират, стимулират, а и легитимират нарцисизма на определени социални класи, прослойки и съсловия, като същевременно публично изобличават, символно развенчават, дискредитират, репресират и, ако е възможно или крайно необходимо, унищожават нарцисизма на своите класови съперници, на прослоечните или съсловните кохорти или даже котерии, които биха могли да им бъдат сериозна конкуренция, а и да ги ограничат или затруднят в похищението и безскрупулната и меркантилна експлоатация на властовите ресурси. Ето защо съпротивата или даже войната против нарцистичните изяви трябва да се води не само в отделни участъци, а по цялата фронтова линия на историческия и грандиозен сблъсък между разнородните, но и многобройни нарцисизми в социума. Най-малкото защото нарцисизмът е такъв особен, а и деликатен психически и социокултурен феномен, който притежава неимоверно голяма, твърде сложна и много богата на всевъзможни културни наследства и влияния историческа биография. Той е способен целенасочено да придобива и меркантилно, инструментално и оптимално да експлоатира най-различни формати и мандати в пределите на историческото, социалното и екзистенциално-биографичното време и пространство на човека (като род, вид и индивид). Затова и борбата срещу неговите вариации е доста трудна, но и продължителна, без предварително фиксирани, а и точно спазвани „гаранционни срокове“ на нейното практическо осъществяване в различните жизнени сфери. Но тези негови особености не бива по никакъв начин да обезсърчават и обезкуражават хората в желанията и намеренията им да се справят с неговите опасности и вреди. Още повече, че обикновено не се отчита една много важна особеност: че иманентният и трудно изкореним индивидуализъм в органиката на нарцисизма е потенциален или даже реален противник на възможностите за солидно обединение и еднопосочно действие на нарцистичните персонажи или типажи в конкретното общество. Затова следва да се търсят (непременно!) услугите на алтруизма и колективизма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Борбата с нарцистичните властници не е лесна, нито кратковременна. Не само защото те имат, а и обикновено употребяват много *богат спектър* от явни, или изкустно прикрити слабости, недостатъци и пороци, но и защото са особено умели манипулатори и невероятни спекуланти в различни житейски - банални, или екстремални - ситуации. Тази борба винаги (ще) изисква много време, силни и дълготрайни желаниа, крепка воля, безброй усилия, неотстъпчивост, непоклатима решителност и последователност независимо от измененията на обстоятелствата и въпреки неблагоприятните превратности на съдбата. Защото нарцисизмът се счита за част от вечната човешка природа. Не случайно той не липсва и от всевъзможните утопии за съвършено друг свят и начин на живот. Потвържение на казаното е присъствието му в утопията на Шарл Фурие, нямаща нищо общо с познатата ни цивилизация.²³⁶

Както сочи Уенди Бехари²³⁷, за съвременното и ефективното „обезоръжаване“ на егоцентриците, газлайтерите и нарцисите обикновено не са достатъчни само предвидливи избягвания на контакти и зависимости от тях, а и формирането, шлифоването и оптималното експлоатиране на доста разнообразен арсенал от професионални качества и нравствени добродетели, които ефективно да спомагат за разбулване на перфидно скрития зад маските и префинените маниери на властниците нарцисизъм. Ето защо изграждането, утвърждаването и ефективното използване на такива качества и добродетели не е само персонален въпрос или дълг. Те са изключително важна задача на държавата и гражданското общество, които чрез всички свои институции и системи трябва всячески и оптимално да възпрепятстват раждането, интерференцията и консумацията на нарцистичните феномени.

Има още нещо твърде важно. Съпротивляващите се против изкусителствата, покушенията и извращенията на нарцистичните властници хора трябва да са винаги наясно, че срещите, контактите, зависимостите и взаимодействията с тях могат нерядко да му нанесат много и неочаквани вреди и поражения, доста тежки морално-психически, духовно-душевно, а и ред други материални, финансови, кариерни

²³⁶ Срав.: **Фурье**, Ш. Теория четири движения и всеобщих судеб. Проспект и анонс открития. М., Книгократия, 2017, по специално 13 глава - за политиката на използване на любовта за набора в армията.

²³⁷ Срав.: **Бехари**, В. Обезоружить нарцисса. Как выжить и стать счастливым рядом с эгоцентриком. М., Издательская группа „Весь“, 2019.

и пр. усложнения, затруднения и трудно остраними щети. Затова Джозеф Бурго²³⁸ има основание, когато добронамерено съветва, че битките срещу нарцисизма изискват много воля и усилия за възстановяване на загубената от нарцисичните издевателства *нормалност* в човешките взаимоотношения, както и много търпение за ограничението, а още повече за елиминирането на опасните и зловредните им влияния към презрението, мизантропията и социопатията на някои от тях въпреки уменията им много изкусно да прикриват слабостите си. Но Бурго е прав така също, когато твърди, че морално-благородният и граждански активният човек следва да бъде много внимателен и прецизен, когато му се налага да парира, или даже публично да разобличава нарцисите-всезнайковци, още повече нарцисите-моралисти, които си въобразяват, че са единствен и безалтернативен „камerton“ за нравствеността на другите по принцип, или въобще. Няма как да отречем правотата му, когато той разкрива защо и как честният, добропорядъчният човек трябва своевременно и успешно да се противопостави на отмъстителността на нарцисите. Особено когато те притежават и неправомерно използват разнообразни властови ресурси, с които искат на всяка цена да внушат, убедят, или, най-често, да принудят моментно зависимите от тях хора да се съобразяват с и подчиняват на техните желания, фикции, волунтаризми, коварни замисли, или твърде опасни, аморални сценарии.

Един от най-ефективните прийоми или маньоври на властниците-нарциси е категорично да отричат наличието и действието на одиозните характеристики и особености на нарцисизма в личностната си структура, поведенческа стратегия и тактика. В немалко случаи те се възползват целенасочено и инструментално от дълбоко и умишлено вкоренената представа за нарцисизма, който се представя или даже оправдава като жизнено потребен, екзистенциално необходим и полезен *здрав егоизъм*. За последния Ема Търел дори поднася букет от всевъзможни доводи и аргументи²³⁹, които, обаче, не са достатъчно убедителни. А що се отнася до нарцисичните властници, общопризнат факт е, че те са винаги склонни да получават и несравнимо по-малко да отдават на тези, които са зависими от тяхната воля в даден

²³⁸ Срав.: Бурго, Дж. Осторожно, нарцисе! Как вести себя с этими самовлюбленными типами. М., Альпина Паблишер, 2017.

²³⁹ Срав.: Таррелл, Э. Здоровый эгоизм: как перестать угождать другим и полюбить себя. М., Эксмо, 2024.

момент. И като други видове аморални социални типажи, при тях балансът на корелацията между „отдадено - придобито“, за която обикновено много рядко се говори, е винаги неимоверно силно деформиран, задължително в посока на второто.

Аналогично на борбата с пандемията на Covid-19, *организираната съпротива* срещу разгула и пандемичната интерференция на многобройните разновидности на политическия нарцисизъм може да разчита единствено на изключително спешни, заедно с това, и твърде мащабни, неотклонни, системни и строго дисциплиниращи човешкото съзнание и поведение мерки и реформи във всички жизнени сфери, по всички равнища на държавното и общественото управление. Защото без този ракурс борбата с нарцисизма ще остане само цел и ценност на *личностния перфекционизъм*, който не е достатъчен за интересите и богатата на гражданското общество, националната, демократичната, правовата и социалната държава. Още повече и защото политическият нарцисизъм вече се е превърнал в глобално и космополитно антихуманно и антидемократично явление, което трябва да се възпре с всички позволени законови и морални средства колкото може по-скоро и напълно.

Опасността или, още повече, зловредността от политическия нарцисизъм се състои в това, че той може да превърне - доброволно, неосъзнато или принудително - своите жертви не само в безропотно и прилежно изпълняващи волята и капризите му марионетки, но и в *зомбита*²⁴⁰, способни на различни протиеестествени, аморални, противообществени, недемократични и антихуманни дела, или даже на чудовищни престъпления срещу други хора, а понякога даже и срещу човечеството.

Вече стана ясно, че политическите нарциси страстно копнеят и всячески се опитват да се обожествят, или поне да приличат (пред съответна публика) на богоподобни същества. А историята, религията, политическите идеологии и определени научни теории показват, че дори най-свещените фигури са били оприличавани на чудовища²⁴¹, както и че истински политически чудовища са били временно представяни, публично освещавани и възторжено рекламирани като истински божества. Ето защо битките срещу този нарцисизъм ще са тежки, сложни и продължителни.

²⁴⁰ За тях виж подр.: **Верстинен, Т., Войтек, Б.** Мозг зомби. Научный подход к поведению ходячих мертвецов. М., Альпина Паблишер, 2016.

²⁴¹ Срав.: **Жижек, С., Милбанк,** Монструозность Христа. М., РИПОЛ классик, 2020.

**Фондация „Солидарно общество“
Център за социални, исторически и
политически изследвания**

Максим Мизов

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ НАРЦИСИЗЪМ

Българска

Първо, електронно издание - PDF формат

Рецензенти:

Проф. д.пс.н. Дончо Градев

Проф. д.пс.н. Толя Стоицова

Издателски коли: 20

ISBN 978-954-2982-57-9

София, 2024